

Қоғам & Дәуір

ҚСЗИ

Қазақстан Республикасының
Пәсізденіп йылындағы
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

2004 жылдан бастап
әр тоқсан сайын жарық көреді

Бас редактор
Индира Рыстина,
ҚР Президенті жанындағы
ҚСЗИ-дің бас ғылыми қазметкер

Шығаруға жауапты:

А. Арзықұлов

Редакция мекенжайы:

Қазақстан Республикасы,
010000, Нұр-Сұлтан қаласы,
Бейбітшілік көшесі, 4
ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ

Телефон (7172) 75-20-20

Факс (7172) 75-20-21

E-mail: office@kisi.kz

www.kisi.kz

www.journal-kogam.kisi.kz

Журнал Қазақстан Республикасының
Мәдениет, ақпарат және қоғамдық
келісім министрлігінде 2003 ж.
19 желтоқсанда тіркеліп, тіркеу туралы
№ 4526-Ж куәлік берілген.

ISSN 2414-5696 (print)

ISSN 2788-5860 (online)

doi.org/10.52536/KS

Индекс 74007

Журнал саяси ғылымдар саласы бойынша
ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін
жариялау үшін Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі білім және
ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету
комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар
тізбесіне енеді.

«Надежда 2050» ЖШС баспасынан басы-
лып шығарылды
Көкшетау қ., Баймұқанов, 3.

Таралымы: 300 дана.

**Қоғам &
Дәуір**

ҒЫЛЫМИ-САРАПТАМАЛЫҚ ЖУРНАЛ

МАЗМҰНЫ

Айгүл Құсаинова

Қазақстан Республикасының экологиялық саясаты
(саяси-құқықтық қырлары) 6

Роза Нұртазина, Найла Мұхтарова

Қазақстанның жұмыспен қамтылған
тұрғындарының әлеуметтік портреті:
үрдістер мен өзгеру динамикасы 23

Асем Оспанова, Теңгеш Қаленова,

Салтанат Жалмағамбетова

Қазақстандағы ғылым саласын
басқарудағы мемлекеттік саясат 41

Майра Дюсембекова, Еркебулан Амантаев,

Байшань Гулицзын

Цифрлық технологиялар және олардың
мемлекеттің білім беру саясатына ықпалы. 52

Гүлден Ашкенова, Айнұр Мажитова,

Қаламқас Есімова, Қайрат Батырбаев

Қазақстан Республикасынан
Ресей Федерациясына оқу көші-қоны:
жай-күйі, себептері, келешегі. 62

Мейрам Сарыбаев, Асия Диканбаева

Францияның Орталық Азия елдеріне мәдени-
гуманитарлық ықпалы «жұмсақ күш» ретінде 78

Жазира Идрышева, Айғаным Игамбекова

ҚР және ҚХР арасындағы шекара маңы
сауда-экономикалық қатынастардың
саяси-құқықтық реттелуі 94

Саят Абильдин

Қазақстанның ЕАЭО басқару механизмін
жетілдіруге қатысты интеграциялық саясаты 110

СОДЕРЖАНИЕ

Айгуль Кусаинова

Экологическая политика Республики Казахстан
(политико-правовые аспекты) 6

Роза Нуртазина, Найла Мухтарова

Социальный портрет занятого населения Казахстана:
тенденции и динамика изменений 23

Асем Оспанова, Теңгеш Каленова,

Салтанат Жалмағамбетова

Государственная политика в сфере управления
наукой в Казахстане 41

Майра Дюсембекова, Еркебулан Амантаев,

Байшань Гулицзын

Цифровые технологии и их влияние на образовательную
политику государства 52

Қоғам & Дәуір

ҚСЗИ

Қазақстан Республикасының
Пәсидентінің кеңесшісі
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

**Гулден Ашкенова, Айнур Мажитова,
Каламкас Есимова, Кайрат Батырбаев**
Учебная миграция из Республики Казахстан
в Российскую Федерацию: состояние, мотивы,
перспективы 62

Мейрам Сарыбаев, Асия Диканбаева
Культурно-гуманитарное воздействие Франции
на страны Центральной Азии как «мягкая сила» . . . 78

Жазира Идрышева, Айғаным Игамбекова
Политико-правовое регулирование приграничных
торгово-экономических отношений
между РК и КНР 94

Саят Абильдин
Интеграционная политика Казахстана
по совершенствованию механизмов
управления ЕАЭС 110

CONTENTS

Aigul Kussainova
Environmental Policy of the Republic of Kazakhstan
(Political and Legal Aspects) 6

Roza Nurtazina, Naila Mukhtarova
Social Portrait of Employed Population of Kazakhstan:
Trends and Dynamics of Change. 23

**Assem Ospanova, Tengesh Kalenova,
Saltanat Zhalmagambetova**
State Policy in the Field of Science
Management in Kazakhstan 41

**Maira Dyussebekova,
Yerkebulan Amantayev, Giliziya Baishan**
Digital Technologies and their Impact
on the Educational Policy of the State. 52

**Gulden Ashkenova, Ainur Mazhitova,
Kalamkas Yessimova, Kairat Batyrbayev**
Educational Migration from the Republic
of Kazakhstan to the Russian Federation:
Condition, Motives, Prospects 62

Meiram Sarybayev, Assiya Dikanbayeva
Cultural and Humanitarian Impact of France
on Central Asian Countries as "Soft Power". 78

Zhazira Idrysheva, Aiganyam Igambekova
Political and legal regulation of border trade
and economic relations between
the Republic of Kazakhstan and China 94

Sayat Abildin
Integration Policy of Kazakhstan to Improve EAEU
Management Mechanisms 110

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

- Ерлан ҚАРИН** – редакция алқасының төрағасы, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік хатшысы, саяси ғылымдарының кандидаты
- Индира РЫСТИНА** – бас редактор, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының бас ғылыми қызметкері, Ph.D
- Алмас АРЗЫҚҰЛОВ** – редактор, ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының жетекші ғылыми қызметкері, тарих магистрі
- Уямо ТОМОХИКО** – Хоккайдо университеті жанындағы Славян зерттеулер орталығының профессоры (Жапония), Ph.D
- Уильям ФИЕРМАН** – Индиана университетінің профессоры (АҚШ), Ph.D
- Сон ЮНХУН** – Ханкук университетінің профессоры (Оңтүстік Корея), Ph.D
- Нұрлан СЕЙДІН** – ҚР БҒМ ҒК «Ғылым ордасы» РМК бас директорының ғылыми жұмыстар және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі орынбасары, тарих ғылымдарының кандидаты
- Алуа ЖОЛДЫБАЛИНА** – ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты директорының орынбасары, Ph.D
- Қазбек ИСАЕВ** – ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының ғалым хатшысы, тарих ғылымдарының кандидаты
- Ғани ҚАРАСАЕВ** – ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының бөлім басшысы – бас ғылыми қызметкері, тарих ғылымдарының докторы
- Ботагөз РАҚЫШЕВА** – «Қоғамдық пікір» зерттеу институтының директоры, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты
- Айгүл САДУАҚАСОВА** – Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары, әлеуметтану ғылымдарының докторы

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

- Ерлан КАРИН** – председатель Редакционного совета, Государственный Секретарь Республики Казахстан, кандидат политических наук
- Индира РЫСТИНА** – шеф-редактор, главный научный сотрудник Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, Ph.D
- Алмас АРЗИКУЛОВ** – редактор, ведущий научный сотрудник Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, магистр истории
- Уямо ТОМОХИКО** – профессор Центра славянских исследований Университета Хоккайдо, Ph.D (Япония)
- Уильям ФИЕРМАН** – профессор университета Индиана, Ph.D (США)
- Сон ЮНХУН** – профессор Ханкукского университета, Ph.D (Южная Корея)
- Нурлан СЕЙДИН** – заместитель генерального директора по научной работе и международной деятельности РГП «Ғылым ордасы» КН МОН РК, кандидат исторических наук
- Алуа ЖОЛДЫБАЛИНА** – заместитель директора Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, Ph.D
- Казбек ИСАЕВ** – ученый секретарь Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, кандидат исторических наук
- Гани КАРАСАЕВ** – главный научный сотрудник – начальник отдела Института истории государства КН МОН РК, доктор исторических наук
- Ботагоз РАКИШЕВА** – директор исследовательского института «Общественное мнение», кандидат социологических наук
- Айгүль САДВОКАСОВА** – заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований, доктор социологических наук

THE EDITORIAL BOARD

- Yerlan KARIN** – Chairman of the Editorial Board, State Secretary of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Political Sciences
- Indira RYSTINA** – Chief Editor, Chief Researcher of the Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Ph.D
- Almas ARZIKULOV** – Editor, Leading research fellow of KazISS under President of Kazakhstan, Master of History
- Uyamo TOMOHIKO** – Slavic-Eurasian Research Center, University of Hokkaido (Japan), Ph.D, Professor
- William FIERMAN** – Department of Central Eurasian Studies, Indiana University Bloomington (USA), Ph.D Professor
- Song YONGHONG** – University of Hankuk, Ph.D (South Korea), Professor
- Nurlan SEIDIN** – Deputy Director General for Scientific Work and International Activities RSE «Gylym ordasy» CS MES RK, PhD
- Alua ZHOLDYBALINA** – Deputy Director of KazISS under President of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (Ph.D) in «Political science»
- Kazbek ISSAYEV** – Secretary for Research and Academic Affairs of KazISS under President of Kazakhstan, Candidate of Historical Sciences
- Gani KARASAEV** – Chief Researcher – Head of the Department of the Institute of State History of the KN of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Historical Sciences
- Botagoz RAKISHEVA** – Director, “Public Opinion” Research Institute, Candidate of Sociology
- Aigul SADVOKASOVA** – Deputy Director of the Institute of Applied Ethnopolitical Research, Doctor of Sociology

Айгүл Құсаинова

*Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ докторанты
(Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан)
e-mail: aigulin@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САЯСАТЫ (САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚЫРЛАРЫ)

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының саяси-құқықтық экологиялық міндеттемелеріне шолу жасалынады. Қоршаған ортаны қорғау саласына қатысты халықаралық және басқа да құжаттар жинақталып, талданды. Сондай-ақ, ҚР-ның халықаралық міндеттемелерінің ұлттық экологиялық заңнамаларға ықпалы зерттелінді. Бұл жұмыс экологиялық мәселелерді шешу бойынша басты іс-шараларды ашып көрсетуге талпыныс жасалады. Сонымен қоса мақалада зерттеліп отырған мәселенің кең ауқымды сипатын ескере отырып, алдына нақты мынадай міндеттер қояды: республикамызда қоршаған ортаны басқару мен қоршаған ортаны қорғау қызметінің жүйесін қалыптастырудың тарихи және әлеуметтік-экономикалық шарттарын айқындау; табиғатты пайдалану мен ресурстарды үнемдеудің негізгі салаларындағы өзгерістерді анықтау; табиғатты пайдалану және табиғатты қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастық қағидаттарын тәжірибеде іске асыру мәселелерін талдау; табиғи ортаны қорғаудағы қозғалыс дамуының негізгі үрдістерін, қайшылықтары мен ерекшеліктерін, мемлекеттік органдардың әлеуметтік құрылымдармен өзара әрекеттесу сипатын талдау.

Түйін сөздер: *Қазақстан Республикасы, мемлекеттік экологиялық саясат, экологиялық қауіпсіздік, экологиялық заңнамалар, қоршаған ортаны қорғау, халықаралық міндеттемелер, жасыл экономика.*

Айгүль Құсаинова ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ)

Аннотация. В статье рассматриваются политико-правовые экологические обязательства Республики Казахстан. Были собраны и проанализированы международные и другие документы, касающиеся охраны окружающей среды. Также было изучено влияние международных обязательств Казахстана на национальное природоохранное законодательство. Эта работа направлена на то, чтобы выделить ключевые действия по решению экологических проблем. Кроме того, учитывая широту исследуемой проблемы, в статье поставлены следующие

задачи: определить исторические и социально-экономические условия формирования системы природопользования и охраны окружающей среды в стране; выявление изменений в ключевых направлениях природопользования и ресурсосбережения; анализ вопросов практической реализации принципов международного сотрудничества в области природопользования и охраны окружающей среды; анализ основных тенденций, противоречий и особенностей развития движения в защиту окружающей среды, характера взаимодействия государственных органов с общественными структурами.

Ключевые слова: Республика Казахстан, государственная экологическая политика, экологическая безопасность, экологическое законодательство, охрана окружающей среды, международные обязательства, зелёная экономика.

Aigul Kussainova

ENVIRONMENTAL POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN (POLITICAL AND LEGAL ASPECTS)

Abstract. The article presents an overview of the political and legal environmental obligations of the Republic of Kazakhstan. The generalization of international treaties and other documents in the field of environmental protection was carried out and the influence of international obligations of the Republic of Kazakhstan on national environmental legislation was investigated. In this paper, an attempt is made to reveal the main measures to solve environmental problems. The article deals with the political and legal environmental obligations of the Republic of Kazakhstan. International and other documents related to environmental protection were collected and analyzed. The article also bases on the study of the impact of Kazakhstan's international obligations on national environmental legislation. This work aims to highlight key actions to address environmental issues.

Keywords: Republic of Kazakhstan, state environmental policy, environmental safety, environmental legislation, environmental protection, international obligations, green economy.

Кіріспе

Қазіргі уақытта экологиялық мәселелер жаһандық сипат алды. Себебі, қоғамның материалдық прогресін жоспарлау мен жүзеге асыру кезінде адам өмірінің экологиялық негіздері ескерілмеді. Сондықтан қазіргі кезде барлық дерлік елдер, әсіресе экономикалық дамыған елдер өздерінің экологиялық саясатын қалыптастыруға, табиғи ресурстарды жоспарлы пайдалануды реттеуге және оларды қалпына келтіру үшін қаржылық ресурстармен қамтамасыз етуге тырысады. Экологиялық саясатты қамтамасыз етуде басты рөлді мемлекет атқарады, алайда қазіргі қоғамда мемлекет экологиялық саясаттың жалғыз субъектісі емес, ол саяси партиялар мен ғылыми және

кәсіби ұйымдармен, шаруашылық субъектілермен, қоғамдық қозғалыстармен қатар олардың біреуі болып табылады. Сонымен бірге экологиялық саясат кез келген мемлекет саясатының маңызды құрамдас бөлігі және де оны жүзеге асыру немесе жүзеге асырмау азаматтардың мемлекеттік билікке деген көзқарасына әсер етеді.

Жаһандық экологиялық қауіпсіздіктің саяси мәселелері қазіргі ғылыми әдебиеттерде кеңінен талқылануда. XX ғасырдың соңында және XXI ғасырдың алғашқы онжылдығында С.С. Гостева [1], К.Я. Кондратьев, В.И. Данилов-Данильян, В.К. Донченко [2], Э.Л. Александров, Ю. А. Израиль, И.Л. Карол, А.Х. Хргиан [3] және тағы басқа ғалымдардың іргелі ғылыми еңбектерінің нәтижесінде саясат пен экологияның байланысын зерттейтін жаңа ғылым-экология саясаттану қалыптасуда.

Қоршаған ортаның жай-күйімен жаһандық қайта құрулардың байланысты екендігін барлық ғалымдар сөзсіз мойындайды. Алайда, олар жаһандық экологиялық дағдарыстан шығудың әртүрлі жолдарын қарастырады.

Зерттеліп отырған мәселенің тұтас қарастыру үшін қоршаған ортаны қорғау қызметін жүзеге асырудағы саяси қырына тоқталу маңызды болды. Өйткені, мемлекет макро деңгейдегі экологиялық үдерістердің негізгі реттеушісі болғандықтан, саяси табиғатты қорғау қызметінің негізгі детерминанттары туралы мәселе айтарлықтай қызығушылық тудырады. Осы орайда ресейлік зерттеуші-ғалымдардың еңбектеріне тоқталу керек Мәселен, Е.В. Кочеткованың «Политические проблемы глобальной экологической безопасности» деген тақырыпта жазылған кандидаттық диссертациясында зерттеу мәселесінің кейбір саяси мәнді қырлары ашылып көрсетіледі [4].

Мәселені зерттеуде экологиялық қауіпсіздіктің экономикалық қырына, атап айтқанда, табиғатты қорғау қызметіндегі шығындар мәселесіне арналған Ю. А. Пантелеева еңбегінің маңыздылығын жеке атап өту керек [5].

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесін жан-жақты қарастыруда С.В. Бахин [6], И.И. Лукашук [7], О. Р. Саркисов [8] өз зерттеулерімен елеулі үлес қосты. Өз еңбектерінде олар экологиялық қауіпсіздікпен қамтамасыз ету және адамның экологиялық құқықтарының халықаралық қырларын зерттейді.

Қазақстандық авторлар да экологиялық қауіпсіздік мәселесін бірнеше қырынан зерттеп, қарастыруда. Мәселен, Ә.Ө. Рахимованың «Государственная экологическая политика Республики Казахстан: сравнительно-политологический анализ» атты тақырыптағы докторлық диссертациясында ҚР экологиялық саясатының қалыптасу және даму үдерісі, оның жүзеге асырылу нысандары мен әдістері зерттелінеді [9].

«Экологическая безопасность Республики Казахстан в свете стратегии «Казахстан-2030»: политологический анализ» деген тақырыппен жазылған С.О. Станбаеваның диссертациялық жұмысында саяси трансформация мен экологиялық сала жағдайының өзара байланысы ашылып көрсетіледі. [10].

Г.Б. Құспанованың «Экологическая политика в контексте национальной безопасности Республики Казахстан» атты тақырыптағы диссертациялық

жұмысында экологиялық саясатты Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігінің құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға тырысқан [11].

С.Ж. Смоиловтың «Қазақстан Республикасы қоршаған ортаны және табиғатты қолдануда экономикалық реттелу механизмінің құқықтық мәселелерін қамтамасыз ету» деген тақырыппен жазылған диссертациясында еліміздің жасыл экономикаға ауысу жағдайларында қоршаған орта мен табиғатты қолдануды қорғаудағы экономикалық реттелу тетіктерінің басты теориялық және әдістемелік негіздерінің өзгеруі зерттелінеді [12].

Қорыта айтқанда, қарастырылып отырған мәселенің зерттелу деңгейі бүгінгі күні Қазақстан Республикасында экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің саяси-құқықтық негіздерін зерттеуге арналған кешенді жұмыстардың жоқтың қасы екендігін айқындайды. Ендеше, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің саяси-құқықтық негіздерін арнайы қарастыру саяси ғылымдар үшін аса маңызды болып табылады.

Қазақстандағы тәуелсіздік жылдары экологиялық қауіпсіздікті, қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалануды қамтамасыз етудің мүлде жаңа мемлекеттік жүйесінің құрылу және қалыптасу кезеңі болды. Қазақстанның экологиялық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясаты Қазақстан Республикасының Конституциясы негізінде жүзеге асырылады және табиғи жүйелерді, қоғамның өмірлік маңызы бар мүдделері мен жеке адамның құқықтарын қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлерден туындайтын қатерлерден қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған.

Зерттеу әдістемесі

Экология саласындағы Қазақстан Республикасы заңнамасына ғылыми талдау жүргізілді. Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесінің құқықтық қырына жүгіну экологиялық маңызы бар үдерістерді заңнамалық реттеудің ерекшеліктерін терең қарастыруды қажет етеді. Экология саласындағы жекелеген заңнамалық актілердің тұрақтылық жағдайына талдау жасалды.

Зерттеу құралы ретінде заңнама салаларының жалпы құқықтық жіктеуішіне сәйкес бапқа, тармаққа және тармақшаға дейін жіктелген Қазақстан Республикасының барлық заңдарын қамтитын «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі пайдаланылды. Оның ресурстық мүмкіндіктері, атап айтқанда, Excel, LibreOffice Calc электрондық кесте редакторлары ұсынылған статистикалық функциялардың стандартты пакеті.

Сонымен қатар, зерттеуде түрлі салалардан, атап айтқанда, экология, экологиялық қауіпсіздік, құқықтану, халықаралық экологиялық құқық, экологиялық құқық тарихынан материалдар мен дереккөздері пайдаланылды. Жұмыста халықтың өмір сүру ортасы мен денсаулығын қорғау саласындағы заңнамалық актілер, сондай-ақ халықаралық конвенциялар мен келісімдер қолданылды.

Экологиялық саясат саласындағы заңнамалық актілерді талдау жекелеген нормалардың, институттар мен құбылыстардың өзгеру динамикасын, сандық

және сапалық өзгерістерін зерделеуден, қолданыстағы заңнамаға пәндік және басқа да түзетулердің кейбір заңдылықтарын анықтаудан тұрады.

Қазақстан Республикасының жекелеген заңнамалық актілерін талдау уәкілетті мемлекеттік органдардың заң шығару қызметін болжамдық және талдамалық қамтамасыз етуге оң әсер етеді деп есептейміз, ол құқық салаларының және құқықтық жүйелердің даму тенденцияларына тұрақты мониторингке, нормативтік құқықтық актілерді қолдану тәжірибесін талдауға негізделуі тиіс.

Зерттеудің нәтижесі

Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігінің алғашқы күнінен бастап экологиялық мәселелерге маңызды көңіл бөліп келеді. Қазіргі кезде еліміз қоршаған ортаны қорғау және жаһандық және өңірлік деңгейлерде орнықты дамыту мәселелері бойынша халықаралық уағдаластықтарды әзірлеу мен іске асыруға бағытталған түрлі халықаралық комиссиялар мен үдерістерінің мүшесі әрі белсенді қатысушысы болып табылады. БҰҰ Даму бағдарламасымен, Дүниежүзілік жабайы табиғат қорымен (WWF) және басқа да халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық дамуда.

Қазақстанның Қоршаған ортаны қорғау саласындағы жаһандық халықаралық бастамаларының бірі «Жасыл көпір» серіктестік бағдарламасы болып табылады. Бағдарлама III Астана экономикалық форумында (Астана, 2010); Қоршаған орта министрлерінің және Азия-Тынық мұхиты аймағын дамыту бойынша VI конференциясында (Астана, 2010); БҰҰ Бас Ассамблеясы шеңберінде (2011) және одан әрі – «Рио+20» орнықты даму жөніндегі БҰҰ конференциясында (Рио-де-Жанейро, 2012) ұсынылып, халықаралық қолдау тапты.

Қазақстан елеулі халықаралық табиғат қорғау шарттарының қатысушысы болып табылатынын атап өту керек. Сондай-ақ, бірқатар елдермен ынтымақтастық туралы келісімдер және табиғатты қорғау мәселелері бойынша өзге де халықаралық шарттар жасалды. Қазақстан Республикасының шамамен 60-тан астам халықаралық шарты қоршаған ортаны қорғау тікелей немесе жанама түрде қатысты болып келеді

Құқықтық реттеу объектісінің өлшемі бойынша ҚР барлық табиғатты қорғау халықаралық шарттары үш топқа жүйелеуге болады:

1. Қоршаған ортаны қорғауды жалпы реттейтін қоршаған ортаны қорғау жөніндегі халықаралық шарттар. Шарттардың осы тобы бойынша шаруашылық және өзге де қызметтің теріс әсері жекелеген табиғи объектілер үшін теріс салдарларды айқындамай, бүкіл табиғи ортаның жай-күйіне әсер етеді. Бұған, мысалы, трансшекаралық контексте қоршаған ортаға әсерді бағалау туралы Конвенцияны (Эспо, Финляндия, 1991 жылғы 25 ақпан, ҚР 2000 жылғы 21 қазандағы № 86-ІІ ҚР Заңымен қосылды); жойылуы қиын органикалық ластауыштар туралы Стокгольм конвенциясын (Стокгольм, 2001 жылғы 22 мамыр; Конвенция 2007 жылғы 7 маусымдағы № 259-ІІІ ҚР Заңымен ратификацияланды); Энергетикалық Хартияға Шартты (Лиссабон,

2000 жылғы 17 қазан, 2001 1994 ж.; шарт ҚР Президентінің 1995 жылғы 18 қазандағы № 2537 Жарлығымен ратификацияланған); Қауіпті қалдықтарды трансшекаралық тасымалдауды және оларды жоюды бақылау туралы Базель конвенциясы (Базель, 1989 жылғы 22 наурыз; Қазақстан 2003 жылғы 10 ақпандағы № 389-II ҚР Заңымен қосылды); ҚР мен басқа елдер арасындағы ынтымақтастық туралы түрлі келісімдер және басқа да халықаралық шарттар.

2. Теріс өзгеруінің халықаралық маңызы бар жекелеген табиғи объектілерді (ресурстарды) қорғауды реттейтін ресурстан қорғау халықаралық шарттары. Қарастырылып отырған шарттар тобының арасында табиғи ресурстардың жекелеген түрлерін қорғау жөніндегі халықаралық шарттарды бөліп көрсетуге болады. Атмосфералық ауаны, климатты және озон қабатын қорғау бойынша – мысалы, алыс қашықтықтарға ауаның трансшекаралық ластануы туралы Конвенция (Женева, 1979 ж.13 қараша; Қазақстан 2000 ж. 23 қазандағы № 89-II ҚР Заңымен қосылды); озон қабатын қорғау туралы Вена Конвенциясы (Вена, 1985 ж. 22 наурыз; Қазақстан 1997 ж. 30 қазандағы № 177-1 ҚР Заңымен қосылды); Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттың өзгеруі туралы негіздемелік конвенциясына Киото хаттамасы (Киото, 11 желтоқсан 1997 ж.; хаттама 2009 жылғы 26 наурыздағы № 144 - IV ҚР Заңымен ратификацияланған, 2009 жылғы 17 қыркүйекте ҚР үшін күшіне енген). Тірі ресурстарды қорғау бойынша – мысалы, биологиялық әртүрлілік туралы Конвенция (Рио-де-Жанейро, 1992 ж.5 маусым; ҚР Министрлер Кабинетінің 1994 ж. 19 тамыздағы № 918 қаулысына сәйкес Конвенция ҚР мақұлдаған); Каспий теңізінің теңіз ортасын қорғау жөніндегі негіздемелік конвенция (Тегеран, 2003 ж. 4 қараша; Келісім ҚР 2005 ж. 13 желтоқсандағы № 97 – III Заңымен ратификацияланған) (бұдан әрі – «Каспий бойынша Тегеран конвенциясы»). Жер ресурстары мен жер қойнауын қорғау бойынша мысалы, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің тау хартиясы, Мәскеу, 1997 жылғы 27 наурыз Су ресурстарын қорғау жөніндегі конвенция, мысалы үшін трансшекаралық су ағындары мен халықаралық көлдерді қорғау және пайдалану жөніндегі Конвенция (Хельсинки, 1992 жылғы 17 наурыз; Конвенция 2000 жылғы 23 қазандағы № 94-II ҚР Заңымен ратификацияланған); Каспий жөніндегі Тегеран конвенциясы.

3. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы әртүрлі тұлғалардың құқықтарын реттейтін құқық қорғау конвенциялары. Бұл топқа ақпаратқа қол жеткізу, шешімдер қабылдау үдерісіне жұртшылықтың қатысуы және қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот төрелігіне қол жеткізу туралы Конвенция (Орхус, 1998 жылғы 25 маусым; Конвенция 2000 жылғы 23 қазандағы № 92-II– «Орхус конвенциясы» ҚР Заңымен ратификацияланған) жатады [13, 65-67 бб.].

Кейбір авторлар басқаша, яғни қоршаған ортаға зиянды әсерлерді шектеу; табиғи ресурстарды пайдаланудың экологиялық таза режимін белгілеу; табиғи ескерткіштер мен резерваттарды халықаралық қорғау; қоршаған ортаны қорғауға қатысты мемлекеттердің ғылыми-техникалық ынтымақтастығын реттеу сияқты жіктеуді ұсынады.

Қорыта келгенде, халықаралық шарттар бойынша ҚР міндеттемелерінің ұсынылған жіктеуден көріп отырғанымыздай, еліміздің қоршаған ортаны қорғау саласында бірқатар нақты және жалпы міндеттемелерді, оның ішінде қоршаған ортаны зиянды әсерлерден қорғау және ластануды азайту бойынша міндеттемелері қабылданды.

Нәтижелерді талқылау

Экологиялық мәселені халықаралық реттеудің көрсетілген барлық салалары қазақстандық заңнамамен қамтылғанын атап өткен жөн. *Ұлттық экологиялық заңнаманы дамытудың құқықтық базасы, елдің негізгі Заңы болып Қазақстан Республикасының Конституциясы табылады.* Ол мемлекеттің экологиялық тұжырымдамасы мен табиғатты қорғау саясатын бекітті. Конституция адам мен азаматтың экологиялық құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауда, табиғи ресурстарға меншік қатынастарын реттеуде негізгі рөл атқарады. «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» деген 1-баптың 1 тармағын толықтыра түсу мақсатында *Конституция* «адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды» *мемлекеттің мақсаты етіп бекітеді* (31-б. 1 т.). Бұл конституциялық ереже адам өмірі мен денсаулығын қорғаудың, халықтың өмірі, еңбегі мен тынығуы үшін қолайлы қоршаған ортаны сақтау мен қалпына келтірудің басымдығы қағидатын баянды етеді. Осы норманы, сондай-ақ мемлекеттің халықты экологиялық қауіптер туралы хабардар ету міндетін іске асыруда 31-баптың 2-тармағы «адамдардың өмірі мен денсаулығына қатер төндіретін деректер мен жағдаяттарды лауазымды адамдардың жасыруы заңға сәйкес жауапкершілікке әкеп соғады» деп көрсетілген.

Адам мен азаматтың экологиялық-құқықтық мәртебесін айқындай отырып, ҚР Конституциясы азаматтардың қоршаған ортаны қорғау саласындағы міндеттерін де белгілейді: «ҚР азаматтары табиғатты сақтауға және табиғат байлықтарына ұқыпты қарауға міндетті» (38-б.). Осылайша, Қазақстан Республикасының Конституциясы елдің экологиялық заңнамасын дамытудың негізгі бағыттары мен басымдықтарын айқындайды [14].

Сонымен қатар, елімізде жүргізіліп жатқан мемлекеттік экологиялық саясат ҚР Тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» Қазақстан халқына Жолдауында негізделінеді. Ең маңызды өзгерістердің бірі 2008 жылы қысқа мерзімде үш негізгі Заң («Қоршаған ортаны қорғау туралы», «Экологиялық сараптама туралы» және «Атмосфералық ауаны қорғау туралы») негізінде әзірленген және қабылданған Экологиялық кодексті құру болды [15].

Бірақ 10 жылдан кейін, яғни 2019 жылы жетекші сарапшылар мен бизнес-қауымдастықпен үздік халықаралық тәжірибеге негізделген ҚР жаңа Экологиялық кодексін әзірлеу бойынша үлкен жұмыс атқарылды. 2021 жылдың 2 қаңтарында ҚР жаңа Экологиялық кодексі қабылданды. Экологиялық кодекс мемлекеттің адам өмірі мен денсаулығы үшін қолайлы

қоршаған ортаны қамтамасыз ету бойынша мақсатқа қол жеткізуі ҚР тұрақты дамуының экологиялық негіздерінің бірі болып табылатынын айқындайды.

Кодекс 10 негізгі қағидаттан тұрады, олардың ең бастысы — «ластаушы төлейді және түзетеді». Өзгерістер барлық табиғат пайдаланушылардың емес, «бірінші санаттағы» ірі кәсіпорындарға қатысты ғана қоршаған ортаға әсерді бағалау (ҚОӘБ) рәсімін қолдануды көздейді. Осы ретте қоғам экологиялық сараптама кезеңінде бір рет емес, ҚОӘБ-нің барлық кезеңдеріне қатысатын болады. 2025 жылдан бастап «бірінші санаттағы» ірі объектілер үшін кешенді экологиялық рұқсаттар (КЭР) қолданылады және қоршаған ортаға шығарындыларды азайтуға бағытталған ең озық қолжетімді технологиялар (ОҚТ) тетігі енгізіледі. ОҚТ ауысқан компаниялар эмиссия үшін төлемнен босатылады, қалған шығарындылар үшін төлем ставкалары 2028 жылдан бастап (2025 жылдан бастап топ – 50 ірі кәсіпорын үшін) әр үш жыл сайын 2, 4, 8 есе біртіндеп артады. КЭР алу жаңадан іске қосылатын кәсіпорындар үшін міндетті болады. Жергілікті атқарушы органдар табиғатты қорғау іс-шараларын түсетін экологиялық төлемдер есебінен 100% көлемінде қаржыландыруға міндеттеледі.

Кодексте ірі ластаушы-кәсіпорындардың қоршаған ортаға зиянды заттар шығарындыларының көлемін мониторингілеудің автоматтандырылған жүйесін құру көзделген. Кодексте БАҚ арқылы экологиялық бұзушылық және шағымдар фактісі бойынша кәсіпорынды тексеру туралы алдын ала хабарлау рәсімі алып тасталды, бұл уәкілетті мемлекеттік органдарға қоршаған ортаға келтірілген залалдың дереу ден қоюына және жолын кесуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, экологиялық құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік айыппұлдар бірнеше есе ұлғайтылатын болады. Экологиялық кодекс сонымен бірге, қалдықтардың көп сатылы иерархиясын және олармен жұмыс істеудің міндетті «кезеңділігін» енгізеді: алдын-алу/азайту білім беруі – қайта пайдалану, қайта өңдеу, кәдеге жарату-көму.

Қалдықтарды жіктеу қауіпті емес және қауіпті қалдықтарды қамтитын Еуропалық қалдықтар каталогына сәйкес келтіріледі. Сонымен бірге «Waste to Energy» механизмі енгізілуде, яғни қалдықтарды жағу, кейіннен ЖЭК-ке ұқсас электр энергиясын алу. Бұл 2025 жылға қарай қалдықтар көлемін 30%-ға дейін қысқартуға және 180 млрд теңгеден астам сомаға инвестициялар тартуға мүмкіндік береді [16].

«Болашақ энергиясы» тақырыбындағы «Экспо-2017» халықаралық көрмесі елімізде жаңартылатын энергия көздерін дамытуға елеулі серпін берді. ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың бастамасы бойынша Халықаралық жасыл технологиялар және инвестициялық жобалар орталығы құрылды. 2013 жылы Мемлекет басшысының Жарлығымен Қазақстанның «жасыл» экономикаға көшу Тұжырымдамасы қабылданды. Қазақстан экономикасын жасылдандыру бойынша үлкен әлеуеті бар секторлар анықталды. Электр энергиясын өндірудің жалпы көлеміндегі ЖЭК үлесін 2020 жылға қарай 3%-ға, 2030 жылға қарай 10%-ға және 2050 жылға қарай 50%-ға дейін арттыру жоспарлануда. Бүгінгі күні белгіленген қуаты 930 мегаватт болатын 81 объект жұмыс істейді. Таяу

уақытта елдің энергия теңгеріміне біртіндеп жаңа объектілер енгізілетін болады. Қазақстандағы жел энергетикасының әлеуеті 2030 жылға қарай елдің электр энергиясына болжамды қажеттілігінен 10 есе артық. Қазақстан жанарғылатын энергетика саласындағы бастапқы заңнама нормаларын қабылдады және электр энергетикасы жүйесіне қолжетімділік және жеңілдікті тарифтер сияқты қолдау көрсету шараларын белгіледі. Соған қарамастан, Қазақстан өңірде күн және жел энергиясын өндіру мүмкіндігі бар жалғыз мемлекет болып табылады, бұл жаңартылатын энергетиканы дамытуға ұмтылуға ықпал етеді [17].

2019 жылы экология саласындағы басты оқиға Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігінің (ҚР ЭГТРМ) құрылуы болды.

Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі, мемлекеттік саясатты қалыптастыру және іске асыру салаларында көшбасшылықты, қоршаған ортаны қорғау, жасыл экономиканы дамыту, қалдықтармен жұмыс істеу (муниципалдық, медициналық және радиоактивті қалдықтарды қоспағанда), табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануды, жер қойнауын мемлекеттік геологиялық зерттеуді, минералдық-шикізат базасын молықтыруды қорғау, бақылау және қадағалау салаларында басқару үдерістерін үйлестіру, су қорын пайдалану мен қорғау, сумен жабдықтау, санитарияда, орман шаруашылығында, жабайы табиғат өсімін молайту және пайдалануда, ерекше қорғалатын аумақтарды қорғауды қамтамасыз ететін Қазақстан Үкіметінің орталық атқарушы органы болып табылады.

Өзінің қызмет ету кезеңінде агенттік өз атауын және кейбір функцияларын өзгертті. 1990 жылғы 20 желтоқсанда Президенттің «Қазақ КСР-індегі мемлекеттік органдарды қайта ұйымдастыру туралы» Жарлығымен Қазақ КСР-інің табиғатты қорғау жөніндегі таратылған мемлекеттік комитеті негізінде Қазақ КСР-інің экология және табиғатты пайдалану жөніндегі мемлекеттік комитеті құрылды.

1992 жылы экология және биоресурстар министрлігі Қазақстан Республикасының Экология және табиғатты пайдалану жөніндегі Мемлекеттік комитеті мен Қазақстан Республикасының Орман шаруашылығы министрлігін біріктіру жолымен құрылды.

1997 жылы «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқарудың тиімділігін одан әрі арттыру жөніндегі шаралар туралы» № 3655 Жарлығымен экология және табиғи ресурстар министрлігі таратылатын экология және биоресурстар министрлігінің мүлкі мен істерін басқару жөніндегі функцияларды, өкілеттіктерді, сондай-ақ таратылатын энергетика және табиғи ресурстар министрлігінің мүлкі мен істерін басқару жөніндегі функциялардың, өкілеттіктердің бір бөлігін бере отырып құрылды.

1999 жылғы 22 қаңтарда «Қазақстан Республикасы Үкіметінің құрылымы туралы» № 6 Жарлықпен Табиғи ресурстар және қоршаған ортаны қорғау министрлігі құрылды, оған жерді мелиорациялау, ирригация және дренаждан басқа, орман шаруашылығы, балық аулау және аң аулау, су ресурстары саласындағы функциялар берілді.

2002 жылғы 28 тамызда «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы» № 931 Жарлықпен Табиғи ресурстар және қоршаған ортаны қорғау министрлігі Ауыл шаруашылығы министрлігіне су ресурстарын басқару, орман шаруашылығы, балық аулау және аң аулау саласындағы функциялар мен өкілеттіктер беріле отырып, қоршаған ортаны қорғау министрлігіне қайта құру жолымен қайта ұйымдастырылды.

2007 жылы Экологиялық кодекс қабылданды. Нәтижесінде қоршаған ортаны қорғау министрлігі өкілеттіктерінің бір бөлігі жергілікті атқарушы органдарға берілді. Атап айтқанда, бірқатар шаруашылық жүргізуші субъектілерге мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу өкілеттігі берілді.

2007 жылғы 8 желтоқсандағы № 1201 «Қазақстан Республикасы Қоршаған ортаны қорғау министрлігінің мәселелері» Жарлығымен Қоршаған ортаны қорғау министрлігінің аумақтық органдары қайта ұйымдастырылды. Олар біріктіру арқылы кеңейтілді. Қоршаған ортаны қорғау министрлігінің Экологиялық бақылау комитеті Экологиялық реттеу және бақылау комитеті болып қайта құрылды. Мемлекеттік мекемелер, Қоршаған ортаны қорғау министрлігінің аумақтық органдары Қоршаған ортаны қорғау министрлігінің Экологиялық реттеу және бақылау комитетінің аумақтық органдары болып қайта ұйымдастырылды.

2013 жылғы 31 қазанда Қоршаған ортаны қорғау министрлігінде Индустрия және жаңа технологиялар министрлігінен жер қойнауын геологиялық зерттеуді қоспағанда, су пайдаланушыларға немесе олардың бірлестіктеріне дейін су беру және оны мелиорациялық мақсаттар үшін жер бөлу саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру және іске асыру мақсатында функциялары мен өкілеттіктері беріле отырып, қоршаған ортаны қорғау және су ресурстары министрлігі болып қайта құрылды.

2014 жылғы 6 тамызда Қазақстан Үкіметінің мемлекеттік органдарын қайта құрылымдауына байланысты Қоршаған орта және су ресурстары министрлігі таратылып, оның функциялары жаңадан құрылған Энергетика министрлігіне және ішінара ауыл шаруашылығы министрлігіне берілді [18].

2019 жылы министрлік Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі ретінде қайта құрылды. Энергетика министрлігі Қоршаған ортаны қорғау, қатты тұрмыстық қалдықтармен жұмыс істеу, табиғи ресурстарды қорғау, олардың ұтымды пайдаланылуын бақылау және қадағалау мемлекеттік саясатын қалыптастыру және іске асыру мәселелері бойынша өз өкілеттіктері мен функцияларын тапсырды. Ауыл шаруашылығы министрлігі өз кезегінде жаңа министрліктің ведомствосына су қорын пайдалану және қорғау, сумен жабдықтау, су бұру, орман шаруашылығы саласындағы функцияларды берді. Энергетика министрлігі мен Ауыл шаруашылығы министрлігі ішінде экологиялық құрылымдардың болуы табиғи қорларды пайдаланатындар мен оларды қорғауға тиістілер арасында, соңғыларды алдыңғыларға бағынышты ете отырып, мүдделер қақтығысын тудыратынын көрсеткен бұл шешімді Қазақстанның табиғат қорғау қоғамдастығының өкілдері көптен күткен болатын.

Бұл тиімді климаттық саясатты жүргізу, парниктік газдар шығарындыларын азайту және жаңа жағдайларға бейімделу қажеттілігі тұрғысынан өте маңызды. Мұндай саясат үшін салмағы мен мәртебесі министрліктен кем емес және басқа мемлекеттік құрылымдар алдында экологиялық талаптарды қорғауға қабілетті агенттік жауап беруі керек. Басқа министрліктің ішінде бағынышты комитет мәртебесінде болу мұндай мүмкіндік бермеді [19].

Орталық атқарушы органды құру елдің қоршаған ортаны қорғау саласындағы саясатын жетілдіруге, қалдықтарды басқару саласын қарқынды дамыту үшін жағдай жасауға арналған. Жаңа министрліктің негізгі бөлімдерінің бірі Экологиялық реттеу және бақылау комитеті болып табылады. Бұл Комитеттің міндеттеріне елдегі мемлекеттік экологиялық бақылау кіреді.

Өз қызметінің нәтижесінде бірінші жылында-ақ Комитет 2019 жылдың 12 айындағы бақылау-инспекциялық жұмыстың негізгі көрсеткіштері туралы келесідей мәліметтер беріледі. Оның ішінде шаруашылық жүргізуші субъектілерге экологиялық заңнаманы сақтау бойынша жүргізілген тексерулер саны - 2310 тексеру, экологиялық заңнаманы 4792 бұзушылық анықталды, 4412 ұйғарым берілді; (2018 жылы 3065 бұзушылық, 1962 ұйғарымдар), жалпы сомасы 6 411,34 млн. теңгеге 1650 әкімшілік айыппұл салынды, жалпы сомасы 1 737,37 млн.теңгеге (62%) 1528 әкімшілік айыппұл төленді. (2018 жылы жалпы сомасы 6 513,7 млн. теңгеге 3009 әкімшілік айыппұл салынды, 9 364 млн. теңге (14%) сомасына 2733 әкімшілік айыппұл төленді). Шаруашылық қызметті тоқтату туралы сотқа 360 материал жолданды, оның ішінде 211-і сот шешімімен қанағаттандырылды. (2018 жылы 228 материал сотқа жіберілді, оның ішінде 200-і сот шешімімен қанағаттандырылды) [20].

Қазақстанда мемлекеттегі экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі ерекше рөл мемлекеттің табиғат қорғау құрылымдарына жүктелген. Атап айтқанда, мамандандырылған табиғат қорғау прокуратурасының қызметі ерекше назар аударады.

Бүгінде Қазақстанда мамандандырылған прокуратуралар жұмыс істейді. Мәселен, «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 48-бабының 1-тармағына сәйкес әскери, табиғат қорғау, көлік, сондай-ақ арнайы объектілердің прокуратуралары мамандандырылған прокуратуралар деп түсіндіріледі Прокуратура органдарының, атап көрсеткенде, Қазақстанның мамандандырылған табиғат қорғау прокуратурасының қадағалау қызметінің басым бағыттарының бірі экологиялық қауіпсіздік саласындағы қадағалау болып табылады.

Мамандандырылған табиғат қорғау прокуратурасы Қазақстан Республикасының табиғат қорғау және экологиялық заңнамасының қолданылуына прокурорлық қадағалауды жүзеге асырады. Прокурорлар экологиялық құқық бұзушылықтардың жолын кеседі, кінәлі адамдарды (әкімшілік, тәртіптік, материалдық) жауапқа тартады, кінәлі адамдар келтірген материалдық залалды өндіріп алады. Алайда, табиғат қорғау прокуратурасы қызметінің ауқымды және көпфункционалдылығына қарамастан, Қазақстанда олардың қызметін реттейтін арнайы заңнамалық акт әлі де жоқ [21, 114 б.].

Қазақстанның жүйелі экологиялық реформалар бағытына нық қадам басып келе жатқаны айқын. Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев кәсіпорындарға озық экологиялық технологияларды енгізу жоспарын әзірлеуді тапсырғаны мәлім. ҚР ЭГТРМ экологиялық саясатының басты тетігі әлемдік практикаға сәйкес экологиялық бақылауды ең озық қолжетімді технологиялар (ОҚТ) қағидасына көшіру болып табылады. Бұл шығарындылар мониторингінің жеңілдетілген режимдерін, ОҚТ отандық және шетелдік салалық каталогтарынан белгілі бір озық экологиялық технологиялар енгізілген жағдайда экологиялық төлемдердің болмауын білдіретінін көрсетеді, каталогтар жыл сайын жаңартылып отырады. Бұл сондай-ақ кәсіпорындарға «жасыл» технологияларды іздестіруді айтарлықтай жеңілдетеді. ОҚТ кәсіпорындардың ҚР ЭГТРМ-мен жеке шарттары негізінде енгізілуде. ОҚТ-ға көшу – бұл жаңа Экологиялық кодекстің басты құралы және Халықаралық жасыл технологиялар және инвестициялық жобалар орталығы (IGPIC) қызметінің басымдығы. Ендігі уақытта ластаушыларға шығарындыларды төлеу тиімсіз болады.

ҚР Үкіметінің 2018 жылғы 27 сәуірдегі Қаулысымен Халықаралық жасыл технологиялар және инвестициялық жобалар орталығы құрылды. Климат жөніндегі Париж келісіміне қосыла отырып, Қазақстан атмосферадағы парниктік газдардың құрамын төмендету бойынша қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін барлық мүмкіндіктерді қолдануға міндеттелді.

Осыған байланысты тиісті инфрақұрылым құру және «жасыл» технологиялар нарығын дамыту қажеттілігі туындады. Қазақстан орнықты даму үшін алғышарттар жасау бойынша ұлттық және регламенттелген бағдарламалар мен стратегияларды қабылдады. Біздің республикасыз бірқатар заңнамалық құжаттарды, соның ішінде Экологиялық кодексті, жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау туралы заңды және «жасыл» экономикаға көшу тұжырымдамасын қабылдау арқылы «жасыл» өсуге көшу үшін ұйымдық-құқықтық негіз құрған Орталық Азиядағы алғашқы ел болды. Қазақстанда жаңартылатын энергия көздері нарығы қарқынды дамуда. 2019 жылдың соңындағы жағдай бойынша елімізде жалпы белгіленген қуаты 1030 МВт болатын 90 ЖЭК нысаны жұмыс істеді, бұл өткен жылмен салыстырғанда екі есе көп – 531 МВт. ЖЭК нысандарының қатарына 19 жел, 31 күн, 37 су электр станциясы және 3 биоэлектр станциясы кіреді. 2019 жылы Орталықпен «Астана ЭКСПО-2017» халықаралық мамандандырылған көрмесінде іріктеп алынғандарды қоса алғанда, «жасыл» технологияларды пайдаланатын Қазақстан Республикасының кәсіпорындарына қалдықтарды басқару, жаңартылатын энергия көздері, парниктік газдар, мұнай-газ, тау-кен металлургиясы, көмір, өңдеу салалары және т. б. секторлар бойынша талдау жүргізілді. Зерттеу нәтижесі Қазақстан Республикасының қарастырылып отырған өңірлерінде «жасыл» технологияларды пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі олардың жалпы санының небәрі 1,6% құрағанын көрсетті. Осылайша, Қазақстан Республикасында бүгінгі күні келесідей сегменттер бойынша 380 технология іске асырылды: 161 – қалдықтарды басқару саласында, 99 – ЖЭК саласында, 84 – энергия тиімділігі саласында,

24 – шаң ұстау бойынша, 4 – АӨК-те, 3 – мұнай және газ өндіруде, 3 – «жасыл» құрылыста және 2 – Тау-кен металлургия саласында.

Экологиялық кодекске «жасыл» технологияларды және қолдау тетіктерін айқындауға қатысты түзетулер енгізу. «Жасыл» технологияларды сәтті енгізу және кеңінен қолдану тиімді нормативтік-құқықтық базаға негізделуі тиіс [22].

Париж келісімін жүзеге асыру үшін 2021 жылы Қазақстан Республикасының көміртегі бейтараптығына қол жеткізудің 2060 жылға дейінгі Доктринасы (стратегиясы) қабылданды. Тағы бір елеулі іс-шара, бұл 2020 жылдың күзінде өткен «Жасыл көпір» серіктестік бағдарламасының кезекті форумы болды. Климаттың өзгеруі адамзат үшін басты сын-тегеурінге айналды, сондықтан біз қазіргі және болашақ қауіптер мен қатерлерге дайындалуымыз керек, өйткені бұл мәселе қоршаған ортаға ғана емес, сонымен бірге елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына да әсер етері сөзсіз.

Осылайша, Қазақстан Республикасы қабылдаған халықаралық міндеттемелер Ұлттық экологиялық заңнамаға айтарлықтай әсер етеді, оның қағидаттарының бірі ҚР экологиялық заңнамасын халықаралық құқық қағидаттары мен нормаларымен үйлестіру, сондай-ақ халықаралық міндеттемелерді адал орындау болып табылады.

Халықаралық құқықтың кейбір қағидаттары ұлттық заңнамада инкорпорацияланған, мысалы, басқа мемлекеттердің қоршаған ортасының залалын болдырмау, сақтық және алдын алу шаралары, халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешу, қоршаған орта және даму жөніндегі декларацияда көзделген шығындар үшін ластаушының жауапкершілігі және т.б. қағидаттары (Рио-де-Жанейро, 1992 ж.).

«Ластаушы төлейді» қағидаты Еуропалық Одақтың экологиялық құқығының негізгі қағидаты болып табылады және көбінесе еуропалық және халықаралық құқықта қатаң жауапкершілік тұжырымдамасы шеңберінде, яғни «заңсыз» ғана емес, сонымен қатар қоршаған ортаға «занды» залал үшін де жауапкершілік ретінде қарастырылады. 2021 жылғы ҚР Экологиялық кодексі ҚР халықаралық міндеттемелерін ескере отырып әзірленді және қабылданған халықаралық міндеттемелерді іске асыруға бағытталған ережелердің едәуірін қарастырады.

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде қызмет нәтижелерін басқару жүйесін жетілдіруге елеулі күш салған Қазақстанның табиғат қорғау органдары үлкен рөл атқарады, алайда жақсартулар бұрынғысынша ішінара және көбінесе реттеушілік циклдің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін бірқатар органдарды қоспай бір ұйыммен шектеледі. Негізгі проблемалардың бірі-қызмет нәтижелері туралы ақпараттың сипаттамалық көрінісі, демек оның шешім қабылдауға әлсіз бейімделуі. Қалың жұртшылық статистикалық жылнамаларға ғана қол жеткізе алады, онда сақтау және құқық қолдану туралы ақпарат нәтижелерді өлшеуге толық сәйкес келмейтін белгілі көрсеткіштерімен шектеледі.

Құзыретті органдардың жұмыс барысы туралы есептер жарияланбайды.

Экологиялық реттеудің барлық цикліне қатысатын институттардың

жұмыс істеу тиімділігін арттыруға ықпал ету үшін Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі (ҚР ЭГТРМ) Қазақстан Республикасы Статистика агенттігімен, Бас прокуратурамен және басқа да әріптестермен ынтымақтастықта қызмет нәтижелерін басқару жүйесін жақсартуы тиіс. Ол үшін ҚР ЭГТРМ:

- шешім қабылдау үдерісін көрсету үшін тиісті нысанда заңнаманы және құқық қолдануды сақтау бойынша талдау жүргізу және деректер ұсынуы;
- деректерді басқарудың кешенді, дәл және пайдаланушыларға ыңғайлы жүйелерін құру, сондай-ақ рұқсаттар мен инспекторлық тексерулер туралы ақпаратты қамтитын ортақ қол жеткізу дерекқорын әзірлеуі;
- экологиялық реттеуге және заңнаманың орындалуын қамтамасыз етуге қатысатын барлық ұйымдар беретін жүргізілген жұмыс туралы есептерді жариялауы тиіс.

Қорытынды

Қорытындылай келе, Қазақстанның экологиялық заңнамасының дамуын талдау қазақстандық қоғамда болып жатқан саяси және әлеуметтік-экономикалық жаңғырту үдерістері, сондай-ақ республиканы әлемдік үдерістерге кіріктіру отандық экологиялық заңнама жүйесінің ерекшеліктері мен негізгі даму үрдістерін айқындағанын көрсетті.

Қазақстан Республикасының экологиялық саясатының саяси-құқықтық қырларын зерттеу нәтижесінде соңғы жылдары болған оң өзгерістерді атап өткен жөн.

1995 жылғы 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы қоршаған ортаны қорғауды мемлекеттің базалық функциялары және оның саясатының негізгі құрамдас бөлігі ретінде айқындады. Осыған байланысты қоршаған ортаны қорғау және орнықты даму идеялары негізгі стратегиялық құжаттар мен жоспарларға енгізілген, ұзақ мерзімді саясаты ретінде бекітілген.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнаманың 2018-2021 жылдар арасында өткен реформаның табысты болудың негізгі факторы көп жылдан республика аумағында қалыптасқан барлық экологиялық мәселелерді шешуге бағытталу керегі айқын.

Халықаралық тәжірибе негізінде жасақталған жаңа экологиялық кодексте қоршаған орта жағдайын жақсартуға бағытталған тетіктерін сәтті енгізу және кеңінен қолдану тиімді нормативтік-құқықтық базаға негізделуі тиіс. 2021 жылы қабылданған кейбір құжаттар қысқа уақыт арасында қайта қарастырылып жатыр. Мысалы, қоғамдық тыңдаулар өткізу қағидаларын 2021 жылдың 3 тамызында қабылдап, сол жылдың 26 қайта күні қайта өзгертулер енгізді.

Ірі өндірістік кәсіпорындарды модернизациялауға бағытталған және эмиссиялар көлемін төмендететін озық қолжетімді технологияларды 2025 жылдан бастан тиімді енгізу үшін керекті инвестициялық және экономикалық қолдау механизмдерін дамыту Үкімет тарапынан толығымен жасақталмаған.

Сонымен қоса жаңа заңнамаға сәйкес жергілікті атқарушы органдар экологиялық төлемдерді 100% көлемінде қоршаған ортаны қорғау мақсатына жұмсау анықталды. Аймақтардың ауа пен су көрсеткіштерін жақсарту, көгалдандыру аумақтарын кеңейту, қалдықтарды тиімді басқару үшін арнайы жоспарларды бекіткенде қоғам өкілдері тікелей қатысу қажеттілігі өзекті мәселе болып отыр.

Қазақстанда экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі ерекше рөл мемлекеттің табиғат қорғау құрылымдарына жұмыстарын одан әрі дамыту керек. Арнайы экологиялық салаға жауапты Министрлік жұмысын тұрақтап, экологиялық ақпараттың ашықтығын қамтамасыз ету керек және құзыретті органдарды мен азаматтар тарапынан түсіп жатқан өтініштерді тез арада қабылдау механизмдері толыққанды дамымаған.

Бүгінгі таңда экология саласында белгілі бір нормативтік-құқықтық база қалыптасқанымен, оны одан әрі жетілдіру және толықтыру республиканың саясаты мен әлеуметтік-экономикалық даму перспективасымен байланысты болады.

Зерттеу қорытындысы бойынша экологиялық заңнаманы дамыту және толықтыру елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы жөніндегі стратегиялық құжаттарға, сондай-ақ, жаһандық экологиялық мәселелерді шешу бойынша халықаралық қоғамдастықта болып жатқан үдерістерге сәйкес жүргізіліп келетінін көре аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Гостева С.С., Гостева С.Р., Лопатина С.А. Государственная политика в области экологии и охраны окружающей среды. – Москва: Еврошкола, 2004. – 225 с.
2. Кондратьев К.Я., Данилов-Данильян В.И., Донченко В.К., Лосев К.С. Экология и политика. – СПб: НИЦ экологической безопасности. 1993. – 286 с.
3. Александров Э. Л., Израэль Ю.А., Кароль И. Л., Хргиан А.Х. Озонный щит земли и его изменения. – СПб: Гидрометеоиздат, 1992. – 88 с.
4. Кочеткова Е.В. Политические проблемы глобальной экологической безопасности. автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук. – Москва, 2010. – 28 с.
5. Пантелеева Ю.А. Современные подходы к организации управленческого контроля затрат на экологическую безопасность в хозяйствующих субъектах // Вестник академии экономической безопасности МВД РФ. 2010. № 9. – С.127-129.
6. Бахин С.В. Концепции международного общения и всемирного союза государств: от формирования к эпохе глобализации // Международное право XXI века: мир и безопасность, сотрудничество, права человека: Москва, Проспект, 2016. – С. 101-114.
7. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. -Изд. 3-е, перераб. и доп. – Москва: Волтерс Клувер, 2005. – 544 с.
8. Саркисов О.Р. Экологическое право: учеб. пособие для студ. учреждений высшего проф. образования. -5-е изд. переработанное и доп. – Казань: Центр инновационных технологий, 2014. – 335 с.
9. Рахимова А.У. Государственная экологическая политика Республики Казахстан: сравнительно-политологический анализ: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора политических наук. – Алматы, 2005. – 46 с.
10. Станбаева С. О. Экологическая безопасность Республики Казахстан в свете стратегии «Казахстан-2030»: политологический анализ: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук. – Астана, 2008. – 27 с.
11. Куспанова Г.Б. Экологическая политика в контексте национальной безопасности Республики Казахстан: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук. – Алматы, 2007. – 18 с.

12. Смоилов С. Ж. Қазақстан Республикасы қоршаған ортаны және табиғатты қолдануда экономикалық реттелу механизмінің құқықтық мәселелерін қамтамасыз ету.- «Құқықтану» мамандығы бойынша философия докторы (Ph.D) ғылыми дәрежесін алуға арналған докторлық диссертация авторефераты. – Астана, 2017. – 25 б.
13. Емельянова Л. А., Международные обязательства Республики Казахстан в сфере экологии (аналитический обзор) // Құқық және мемлекет, № 4 (61), КазГЮУ, 2013.- Б.65-72.
14. Қазақстан Республикасының Конституциясы // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>. (қаралған күні:01.08.2021).
15. 2007 жылғы 9 қаңтардағы № 212-III ҚР Экологиялық кодексі (15.01.2019 ж.жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен).
16. ҚР Экологиялық кодексі. 2.01.2021.
17. Обзор: как обеспечивается экологическая безопасность в Казахстане? ҚР Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы // URL:<https://primeminister.kz> (қаралған күні:01.08.2021).
18. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік басқару жүйесін реформалау туралы 06.08.2014 ж. № 875 Жарлығы // URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1400000875/links> (қаралған күні:01.08.2021).
19. ҚР Президентінің экология, геология және табиғи ресурстар министрлігін құру туралы 17.06.2019 ж. Жарлығы.<https://www.akorda.kz>.
20. ҚР МГЭБ Экологиялық реттеу және бақылау комитетінің ресми сайты URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/cerc?lang=ru> (қаралған күні:01.08.2021).
21. Сарпеков М.Н. Актуальные вопросы деятельности органов прокуратуры в сфере обеспечения экологической безопасности Республики Казахстан// Международный журнал экспериментального образования. – 2017. – № 5. – С. 113-116.
22. Годовой отчет 2019 НАО «Международный центр зеленых технологий и инвестиционных проектов» // URL:<https://igitpc.org/ru/report/868-20200824-133633>. (қаралған күні:01.08.2021).Ұ.Қ. Шубаева. Қазақстандағы жаңа діни бірлестіктерге әлеуметтанулық талдау жүргізу // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Хабаршысы», «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы, №3(67), 2019.

REFERENCES

1. Gosteva S.S., Gosteva S.R., Lopatina S.A. Gosudarstvennaya politika v oblasti ehkologii i okhrany okruzhayushchei sredy [State policy in the field of ecology and environmental protection]. Evroshkola - Euroschool. Moscow. 2004. pp.225.
2. Kondrat'ev K.YA., Danilov-Danil'yan V.I., Donchenko V.K., Losev K.S. Ehkologiya i politika [Ecology and politics], NITS ehkologicheskoi bezopasnosti. - Scientific information center for environmental safety. Saint Petersburg. 1993. pp.286.
3. Aleksandrov E.H. L., Izraehil' YU.A., Karol' I. L., Khrgian A.KH. Ozonnyi schit zemli i ego izmeneniya [Ozone shield of the earth and its changes]. Gidrometeoizdat-Hydrometeo publishing house. Saint Petersburg. 1992. pp.88.
4. Kochetkova E.V. Politicheskie problemy global'noi ehkologicheskoi bezopasnosti: avtoref. dis. ... kand. polit. nauk [Political problems of global environmental security: Author's thesis]. MGU. Moscow. 2010. pp.28.
5. Panteleeva Yu.A. Sovremennye podkhody k organizatsii upravlencheskogo kontrolya zatrat na ehkologicheskuyu bezopasnost' v khoziaistvuyushchikh sub'ektakh [Modern approaches to the organization of management control of environmental safety costs in business entities] // Vestnik akademii ehkonomicheskoi bezopasnosti MVD RF - Bulletin of the Academy of Economic Security of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation. 2010. No 9, pp.127-129.
6. Bakhin S.V. Kontseptsii mezhdunarodnogo obshcheniya i vseirnogo soyuza gosudarstv: ot formirovaniya k ehpkhe globalizatsii. [The concept of international communication and the world union of states: from formation to the era of globalization] // Mezhdunarodnoe pravo XXI veka: mir i bezopasnost', sotrudnichestvo, prava cheloveka - International law of the XXI century: peace and security, cooperation, human rights. Moscow. 2016. pp.101-114.
7. Lukashuk I.I. Mezhdunarodnoe pravo. Osobennaya chast': ucheb. dlya studentov yurid. fak. i vuzov Ros. akad. nauk [International law. Special part: textbook for law students fac. and universities of Ros. acad. sciences]. Institut gosudarstva i prava - Institute of State and Law. Academic legal university. 3rd edit. Moscow. Volters Kluver, 2005. pp.544.
8. Sarkisov O.R. Ehkologicheskoe pravo: ucheb. posobie dlya stud. uchrezhdenii

vysshego prof. obrazovaniya. [Environmental law: textbook. manual for stud. institutions of higher prof. education]. 5th edit. Kazan. Tsentr innovatsionnykh tekhnologii - Center for Innovative Technologies, 2014. pp.335.

9. Rakhimova A.U. Gosudarstvennaya ehkologicheskaya politika Respubliki Kazakhstan: sravnitel'no-politologicheskii analiz. Avtoref. disser. ... doktora politicheskikh nauk. [State environmental policy of the Republic of Kazakhstan: comparative political analysis. Author's thesis]. Almaty. 2005. pp.46.

10. Stanbaeva S. O. Ehkologicheskaya bezopasnost' Respubliki Kazakhstan v svete strategii "Kazakhstan-2030": politologicheskii analiz: avtoref. disser....kandidata politicheskikh nauk. [Ecological safety of the Republic of Kazakhstan in the light of the strategy "Kazakhstan-2030": political analysis. Author's thesis]. Astana, 2008. pp.27 .

11. Kusanova G.B. Ehkologicheskaya politika v kontekste natsional'noi bezopasnosti Respubliki Kazakhstan: avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata politicheskikh nauk [Environmental policy in the context of the national security of the Republic of Kazakhstan. Author's thesis]. Almaty. 2007. pp.18.

12. Smoilov S. Zh. Qazaqstan Respublikasy qorshagan ortany jane tabigatty qoldanuda ekonomikalqy rettelu mehanizminin quqyqtyq maselelerin qamtamasyz etu. «Quqyqtanu» mamandygy boynsha filosofiya doktory (PhD) gylmi darezhesin aluga amalghan doktoryq dissertasiya avtoreferaty. [Ensuring the legal issues of the mechanism of economic regulation in the use of the environment and nature of the Republic of Kazakhstan. Author's thesis]. Astana. 2017. pp.25.

13. Emelyanova L. A., Mezhdunarodnye obyazatel'stva Respubliki Kazakhstan v sfere ehkologii [analiticheskii obzor] [International obligations of the Republic of Kazakhstan in the field of ecology (analytical review)] // Ququq zhane memleket – Law and state, No 4 (61). KazGUU – KHLU. 2013. pp.65-72.

14. Kazakhstan Respublikasynyn Constitutsiyasy [Constitution of RK]. 1995 // URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (Accessed: 01.08.2021)

15. 2007 zhilygy 9 kantardagy № 212-III KR Ehkologiyalyk kodeksi (15.01.2019zh. zhagdai boynsha ozgeristermen zhane tolyktyrularmen) [Ecological code of RK 9.01.2007 No 212-III (edited in 15.01.2019)] .

16. KR Ehkologiyalyk kodeksi. [Ecological code of RK]. 2.01.2021.

17. Obzor: kak obespechivaetsya ehkologicheskaya bezopasnost' v Kazakhstane? [Overview: how is environmental safety ensured in Kazakhstan?]. KR Prem'er-Ministrinin resmi akparattyk resursy [Official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan]. – URL: <https://primeminister.kz> (visited:01.08.2021).

18. Kazakstan Respublikasynyn Memlekettik baskaru juiesin reformalau turaly 06.08.2014 zh. zharlygy [Decree on reforming the State Administration of the Republic of Kazakhstan dated 06.08.2014]. // URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U140000875/links> (Accessed: 01.08.2021).

19. KR Prezidentinin ekologiya, geologiya jane tabigi resurstar ministrigrin quru turaly 17.06.2019 zharlygy. [Decree of the President of the KR on the establishment of the Ministry of Ecology, Geology and Natural Resources dated 17.06.2019]. – URL:<https://www.akorda.kz>. (Accessed: 01.08.2021).

20. KR MGEB Ekologiyalyk retteu zhane baqylau komitetinin resmi saity [Official site of the Committee for Environmental Regulation and Control of the Ministry of Environmental Protection of the Kyrgyz Republic]. – URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/cerc?lang=ru> (Accessed: 01.08.2021).

21. 26.Sarpekov M.N. Aktual'nye voprosy deyatel'nosti organov prokuratury v sfere obespecheniya ehkologicheskoi bezopasnosti Respubliki Kazakhstan [Topical issues of the activities of the prosecutor's office in the field of environmental safety of the Republic of Kazakhstan]. Mezhdunarodnyi zhurnal ehksperimental'nogo obrazovaniya - International Journal of Experimental Education. 2017. No 5. pp. 113-116.

22. 27.Godovoi otchet 2019 NAO «Mezhdunarodnyi tsentr zelenykh tekhnologii i investitsionnykh proektov» [Annual report 2019 NJSC "International Center for Green Technologies and Investment Projects"]. – URL:<https://igtipc.org/ru/report/868-20200824-133633>. (Accessed: 01.08.2021).

Роза Нұртазина¹, Найла Мұхтарова²

*¹Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ профессоры, саяси ғылымдар докторы
(Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан)
e-mail: nurtazina_ra@enu.kz,*

*²Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ докторанты
(Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан)
e-mail: Naila_mukhtarova@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТЫЛҒАН ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ПОРТРЕТІ: ҮРДІСТЕР МЕН ӨЗГЕРУ ДИНАМИКАСЫ

Аңдатпа. Халықты жұмыспен қамту еңбек нарығын дамытудың негізгі көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің, сондай-ақ халықтың экономикалық белсенділігін арттырудың мемлекеттік саясатының тәсілдерін жетілдіру үшін қазіргі кезеңдегі елдің жұмыспен қамтылған халқының құрылымы мен ерекшеліктерін зерттеу ерекше маңызға ие. Мақалада Қазақстанның жұмыспен қамтылған халқының негізгі тенденциялары мен ерекшеліктеріне талдау берілген. Ресми статистикалық мәліметтер негізінде автор жұмыспен қамтылған халықтың жас және жыныстық құрамын, экономикалық қызмет түрлері бойынша, тұрғылықты жері бойынша, жұмыс жағдайы бойынша, сондай-ақ лауазымы мен мамандығы бойынша бөлінуін ашып көрсетті. Сонымен қатар, автор жұмыспен қамту саласындағы құжаттар мен ақпараттық-сараптамалық материалдарды жан-жақты талдау негізінде анықталған тенденциялар мен ерекшеліктердің себептері туралы тезистерді алға тартты. Жалпы, мақалада Қазақстандағы жұмыспен қамтылған халықтың негізгі сипаттамалары туралы деректер жүйеленіп, бірқатар практикалық ұсыныстар әзірленген.

***Түйін сөздер:** жұмыспен қамту, еңбек нарығы, жұмыссыздық*

Роза Нуртазина, Найла Мухтарова СОЦИАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ ЗАНЯТОГО НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА: ТЕНДЕНЦИИ И ДИНАМИКА ИЗМЕНЕНИЙ

Аннотация. Занятость населения является одним из ключевых показателей развития рынка труда. Особую важность для совершенствования подходов государственной политики к содействию занятости населения, а также повышению экономической активности населения представляет изучение

структуры и характеристик занятого населения страны на текущем этапе. В статье представлен анализ основных тенденций и особенностей занятого населения Казахстана. На основе официальных статистических данных автором выявлен половозрастной состав занятого населения, распределение по видам экономической деятельности, по местности проживания, по статусу занятости, а также по должности и профессии. Кроме того, на основе комплексного анализа документов и информационно-аналитических материалов в области занятости населения автором выдвинуты тезисы о причинах выявленных трендов и особенностей. В целом, в статье систематизированы данные об основных характеристиках занятого населения в Казахстане и выработан ряд практических рекомендаций.

Ключевые слова: занятость населения, рынок труда, безработица

Roza Nurtazina, Naila Mukhtarova
**SOCIAL PORTRAIT OF EMPLOYED POPULATION OF KAZAKHSTAN:
TRENDS AND DYNAMICS OF CHANGE**

Abstract. Employment of the population is one of the key indicators of labor market development. Particular importance for improving state policy approaches to promoting employment of the population, as well as increasing the economic activity of the population, is the research of the structure and characteristics of the employed population of the country at the current stage. The article presents an analysis of the main trends and characteristics of the employed population of Kazakhstan. Based on official statistics, the author revealed the age and gender composition of the employed population, distribution by type of economic activity, by place of residence, by employment status, as well as by position and profession. In addition, based on a comprehensive analysis of documents and information and analytical materials in the field of employment, the author put forward theses about the causes of the identified trends and features. In general, the article systematizes data on the main characteristics of the employed population in Kazakhstan and develops a number of practical recommendations.

Keywords: employment, labor market, unemployment

Кіріспе

Өзектілігі. Қазақстанның экономикалық даму жөніндегі стратегиялық міндеттеріне қол жеткізуде және тұтастай алғанда, елдің, әлемнің бәсекеге барынша қабілетті отыз елінің қатарына кіруі жөніндегі мемлекеттік саясат шараларын іске асыруда халықтың экономикалық белсенділігі ерекше рөл атқарады. Еңбек нарығын дамытудың негізгі көрсеткіштерінің бірі халықты жұмыспен қамту болып табылады. «Халықты жұмыспен қамту туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес ол «Жеке және қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандырумен байланысты, Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін,

табыс немесе табыс әкелетін еңбек қызметі» ретінде айқындалады [1]. Занда халықтың қай бөлігі жұмыспен қамтылған деп есептелетіні белгіленген: бұл жалдамалы жұмысшылар, жеке кәсіпкерлер, жеке практикамен айналысатын адамдар. Сондай-ақ жұмыспен қамтылғандар қатарына азаматтық-құқықтық сипаттағы шарт бойынша қызметті жүзеге асыратын жеке тұлғалар, сондай-ақ шаруашылық серіктестіктердің құрылтайшылары (қатысушылары) және акционерлік қоғамдардың құрылтайшылары, акционерлері (қатысушылары), сондай-ақ өндірістік кооперативтердің мүшелері болып табылатын жеке тұлғалар; Қарулы Күштерде, басқа да әскерлер мен әскери құралымдарда, құқық қорғау және арнаулы мемлекеттік органдарда қызмет өткеретін тәуелсіз қызметкерлер мен адамдар жатады.

Ресми статистикалық деректерге сүйенсек, 2020 жылы Қазақстанда жұмыспен қамтылған халықтың саны 8 732 040 адамды немесе көрсетілген жылы барлық халықтың 46%-ын құраған [2].

Халықаралық еңбекті ұйымдастыру әдіснамасы бойынша жұмыспен қамту деңгейі немесе Жұмыспен қамту коэффициенті экономикалық белсенді халық құрылымындағы жұмыссыздардың үлесі ретінде айқындалады. Бұл ретте осы индикатордың жоғары мәні ел халқының едәуір бөлігінің жұмыс істейтінін, ал төменгісі – халықтың едәуір бөлігінің экономикалық белсенді болып табылмайтындығын көрсетеді. Сарапшылардың айтуынша, жұмыспен қамтылғандар мен халық санының арақатынасын пайдалану қандай да бір ел халқының қай бөлігі тауарлар мен қызметтер өндіруге қатысатынын анықтауға көмектеседі [3]. Сондай-ақ, жұмыспен қамтылғандар мен халық санының арақатынасы жұмыссыздық деңгейіне қарағанда көбірек ақпарат бере алатындығын атап өткен жөн, өйткені ол экономиканың жұмыс орындарын құру қабілетін де көрсетеді.

Осылайша, халықты жұмыспен қамту еңбек нарығын дамытудың негізгі индикаторларының бірі болып табылады. Бұл ретте жұмыспен қамтуға жәрдемдесу және халықтың экономикалық белсенділігін ынталандыру жөніндегі мемлекеттік саясат тәсілдерін жетілдіру үшін елдің жұмыспен қамтылған халқының құрылымын, сипаттамалары мен үрдістерін зерттеу ерекше маңыздылық пен өзектілік болып табылады.

Зерттеудің мақсаты – ресми статистикалық деректер негізінде Қазақстандағы жұмыспен қамтылған халықтың негізгі сипаттамаларын талдау.

Міндеттері:

- халықты жұмыспен қамту көрсеткіші бойынша Қазақстанның халықаралық аренадағы орны мен ұстанымын анықтау;
- жұмыспен қамтылған халықтың жынысы мен жасы бойынша, тұратын жері бойынша, экономикалық қызмет түрлері бөлінісінде, жұмыспен қамту мәртебесі бойынша ерекшеліктерін зерттеу;
- жұмыспен қамтылған халықтың сипаттамалары бойынша үрдістерді және олардың ықтимал себептерін анықтау;
- халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу саласындағы саясатты оның

негізгі сипаттамаларын талдау негізінде мемлекеттік тәсілдемелері бойынша ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеудің тарихнамасы

Қазақстандық авторлардың бірқатар еңбектері Қазақстандағы еңбек нарығы мәселелерін зерттеуге арналған. Сонымен, еңбек нарығының ағымдағы жай-күйін талдаудың әртүрлі аспектілері Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан Стратегиялық Зерттеулер Институтының З.К.Шәукенова редакциясымен дайындалған авторлар ұжымының жұмысы [4], А.Генклер, Р.Сеймен, А.Ақбас [5], Дүниежүзілік банк сарапшылары В.Строкова, А.Эльзир, Д.Марголиз [6] жұмыстары арналған. 2021 жылы ЭЫДҰ сарапшылары зерттеу жүргізіп, Қазақстан үкіметіне COVID-19 пандемиясы жағдайында еңбек нарығындағы жағдайды жақсарту бойынша ұсыныстар әзірледі [7]. «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ авторлар тобының 2021 жылы дайындаған баяндамасы жаңа шындықтағы еңбек нарығын жан-жақты зерттеуге арналған [8]. Кейбір зерттеулер халықтың белгілі бір бөлігінің жұмыспен қамтылуын нақты қарастыруға арналған. Мысалы, кейбір жұмыстар жастарды жұмыспен қамту мәселелеріне бағытталған (Ж. Әбжан, Е., Әмірбекұлы Д. Ешпанова [9], А. Алшанская [10], Г.И. Нұржанова, С.У. Ниязбекова, А.А. Нұрпейісова, З.А. Иманғожина, Д.Е. Сатенова [11]). Кейбір зерттеулер жұмыспен қамту мәселелерінің гендерлік аспектісіне арналған (М. Клаверен, К. Тижденс, М. Хьюги-Уильямс, Н.Р. Мартин [12], Ж. Хамзина, Е. Бөрібаев, Б. Тайторина, Г. Байсалова [13]). Бірқатар диссертациялар Қазақстандағы еңбек нарығын мемлекеттік реттеуді жетілдіруге қажетті шараларды зерттеуге арналған (Г.С. Қармыс [14], А.С. Төлейбаева [15]). А.Қ. Бекхожаеваның диссертациялық жұмысы Қазақстандағы еңбек нарығының жай-күйі мен дамуын статистикалық бағалау әдістемесіне арналған [16].

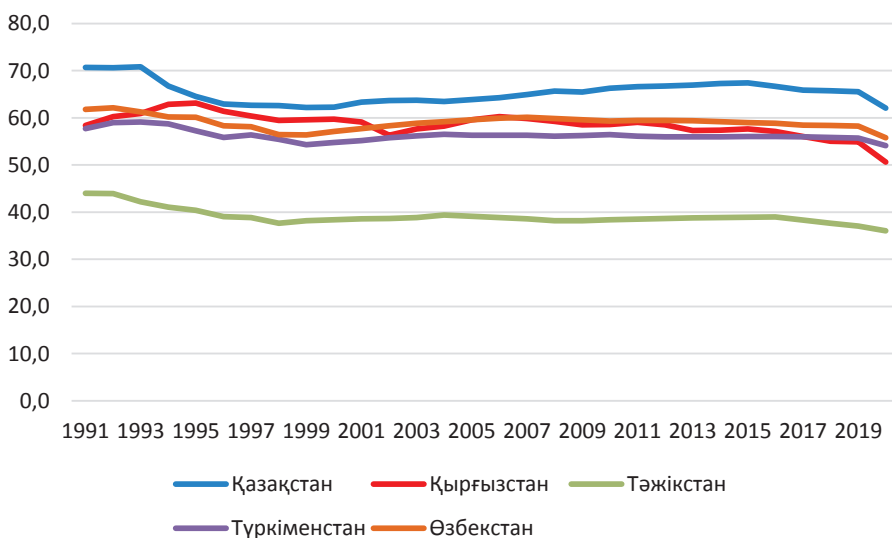
Зерттеу әдістері

Зерттеу салыстырмалы-саяси және жүйелік талдау әдістеріне негізделген, бұл статистикалық және ақпараттық мәліметтердің едәуір көлемінен жұмыспен қамтылған халықтың негізгі сипаттамаларын және оның 1991 жылдан бергі динамикадағы даму тенденцияларын анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері

Халықаралық еңбек ұйымы 1980 жылдан бастап Жұмыспен қамту деңгейін өлшеуді жүргізуде (Employment Index). Бұл бүкіл ел халқының құрамындағы еңбекке қабілетті жастағы жұмыс істейтін халықтың пайызбен көрсетілген үлесі. 2020 жылғы рейтингке сәйкес, Қазақстан 65,6% көрсеткішімен зерттеумен қамтылған 180 елдің ішінде 43-орынды иеленеді. Айта кету керек, халықаралық ұйымдар мен зерттеу орталықтары қолданатын жұмыспен қамту деңгейін бағалау әдістемесі әртүрлі, сондықтан әртүрлі бағалауларда шамалы айырмашылықтар болуы мүмкін.

Дүниежүзілік Банктің деректері бойынша «Жұмыспен қамтылғандардың халық санына арақатынасы, 15+» көрсеткіші бойынша Қазақстанда 1991 жылдан бастап 2020 жылға дейін 70,7-ден 62,1%-ға дейін ауытқулар байқалады. Алайда, осы индикатордың ауытқуына және біртіндеп төмендеуіне қарамастан, ол Орталық Азия өңіріндегі ең жоғары көрсеткіш болып табылады (1-сурет) [17]. Мәселен, 2020 жылғы жағдай бойынша Қазақстанда жұмыспен қамтылғандардың халық санына арақатынасы 62,1%, Өзбекстанда – 55,8%, Түркіменстанда – 54,1%, Қырғызстанда – 50,6%, Тәжікстанда – 36% деңгейінде тіркелді. Бұл ретте халықты жұмыспен қамту коэффициенті елдің жұмыспен қамтылған халқының үлесі ретінде қаралады (еңбекке қабілетті халық ретінде 15 және одан жоғары жастағы адамдар қаралады).

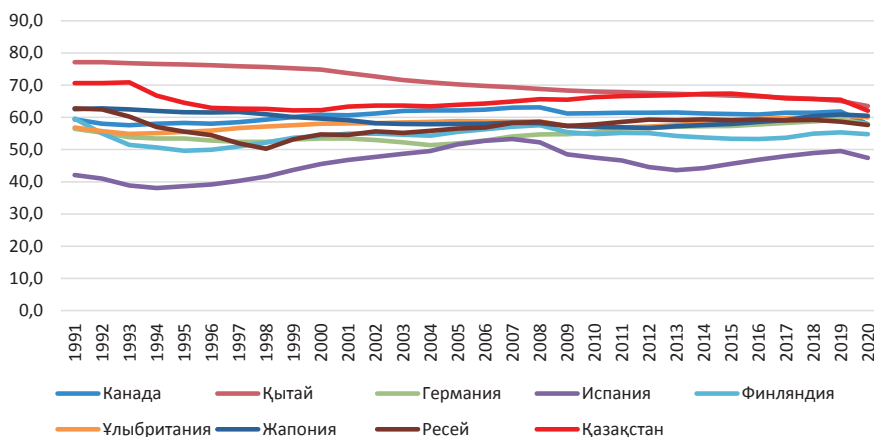

1-сурет. Жұмыспен қамтылғандардың халық санына арақатынасы, 15+, %

Дереккөз: Дүниежүзілік банк

Халықаралық еңбек ұйымы әзірлеген жұмыспен қамту деңгейінің рейтингі оның тізімді саралау бойынша басқа жетекші ел рейтингтерімен сәйкес келмейтіндігімен ерекшеленеді: оны әлемнің бәсекеге қабілетті отыз елінің қатарына кірмейтін елдер басқармайды. Мысалы, Швеция 2020 жылғы деректер бойынша 60,4% көрсеткішімен 76 – орынға, АҚШ – 80-59,8% көрсеткішімен, Гонконг – 57,9% көрсеткішімен. Жұмыспен қамту индексінің бірінші үштігін Катар (86,7%) алады.

Дүниежүзілік Банктің деректері осы үрдісті растайды: бәсекеге қабілеттілік рейтингінің көшбасшылары халықты жұмыспен қамтудың салыстырмалы түрде төмен және тұрақты деңгейіне ие (2-сурет).

2-сурет. Жұмыспен қамтылғандардың халық санына арақатынасы, 15+, %

Дереккөз: Дүниежүзілік банк

Халықаралық еңбек ұйымының сарапшылары Орталық Азияда Жұмыспен қамтудың өсуі «экономиканың, ең алдымен, табиғи ресурстарды өндірумен байланысты секторларының аз санының есебінен қамтамасыз етіледі, бұл өнімді жұмыспен қамту мен жұмыс орындарының тапшылығын еңсеру үшін әлі жеткіліксіз» деп атап өтті [18]. Сондай-ақ, барлық өңірге жалақы мен еңбек өнімділігінің төмен деңгейі, бейресми экономиканың елеулі ауқымы, сондай-ақ жастар арасындағы жұмыссыздықтың жоғары деңгейі және жұмыс күшінің ұсынысы мен сұранысының арасындағы құрылымдық теңгерімсіздік тән.

Сараптамалық пікірлерді зерттеу Жұмыспен қамту деңгейінің елдегі экономика секторларының дамуымен тікелей байланысы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Осылайша, араб елдерінің жұмыспен қамту құрылымын кейбір зерттеулер халықтың жұмыспен қамтылуы адамдардың, әсіресе ер адамдардың ауыл шаруашылығына (фермерлікке), өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласына кеңінен тартылуы есебінен қамтамасыз етілгенін анықтауға мүмкіндік берді, бұл салада туристік бумға байланысты қарқынды өсу байқалды [19].

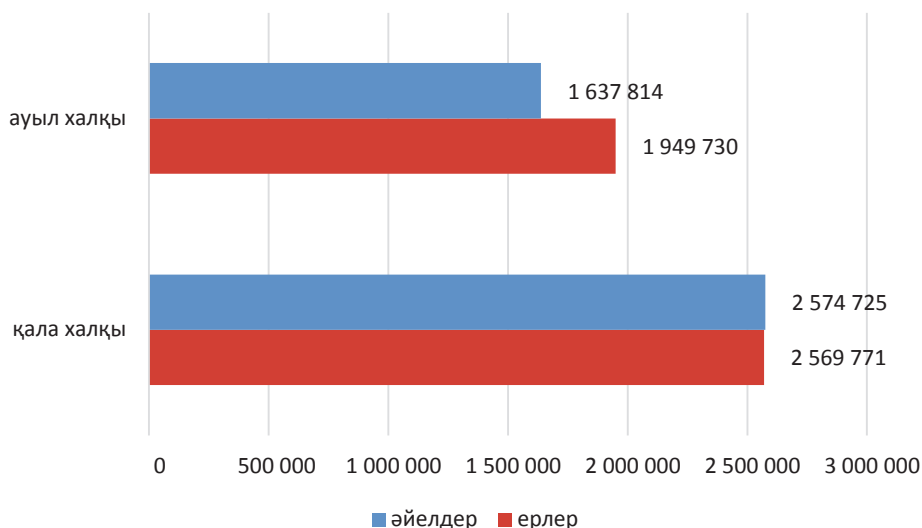
Осылайша, халықты жұмыспен қамту мәселелері елдің мемлекеттік саясаты үшін ерекше өзектілік болып табылады және ұзақ мерзімді перспективада тұрақты экономикалық өсу үшін стратегиялық маңыздылықты білдіреді. Жұмыспен қамтылған халық құрылымында экономика секторлары бойынша бөлу ерекше маңызға ие.

2020 жылғы ресми статистикалық деректерді талдау Қазақстанның жұмыспен қамтылған халқының мынадай ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді.

Бірінші. Жұмыспен қамтылған халықтың құрылымы жыныстық және жас құрамы бойынша әр түрлі.

Жұмыспен қамтылған халық құрылымында ерлер мен әйелдердің іс жүзінде тең арақатынасы байқалады – ерлердің 52%-ы (4 519 501 адам) және әйелдердің 48%-ы (4 212 539 адам). Бұл гендерлік теңдік қағидаттарын ілгерілетудің айтарлықтай деңгейін көрсетеді (әлем елдерімен салыстырғанда). Бұл тезис БҰҰ деректерімен бекітіледі: 2021 жылғы Тұрақты даму туралы баяндамаға сәйкес Қазақстан жұмыс күшіндегі *әйелдер мен ерлер үлесінің арақатынасы бойынша* салыстырмалы түрде жоғары көрсеткіштерге ие (83%). Салыстырма үшін, Финляндияда бұл көрсеткіш 88,5%-ға, Әзірбайжанда – 90,5%-ға тең [20].

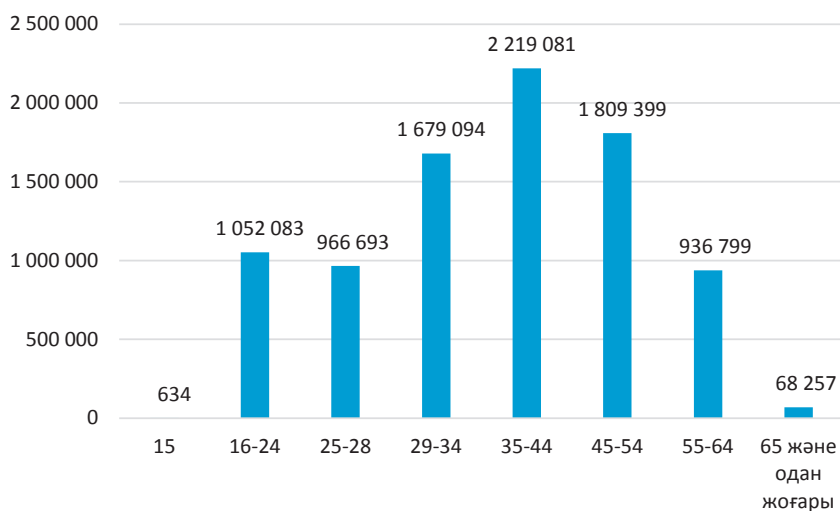
Жұмыспен қамтылған халықты тұрғылықты жері призмасы арқылы қараған кезде, қала тұрғындарының арасында осы көрсеткіш бойынша әйелдер саны аз, ал ауылды жерлерде ерлер саны әлдеқайда көп екендігі анықталды. Ең алдымен, бұл ауылдық жерлерде әйелдер қалада жалақы төленбейтін үй жұмыстарымен айналысқаннан гөрі жиі кездесетіндігіне байланысты. Кейбір сарапшылардың пікірінше, ауылдық жерлердегі әйелдер бірқатар себептер бойынша ауылдық жерлердегі ерлер мен қалалық жерлердегі әйелдерге қарағанда өздеріне лайықты табыс табу мүмкіндігі тұрғысынан халықтың ең осал топтары санатына жағады; олардың ішінде: үй жұмысының көлемі басқа топтармен салыстырғанда едәуір үлкен, отбасы мөлшері, бір адамға төмен табыс, тұрақты табыстың болмауы, отбасындағы әйелдің рөліне қатысты қоғамдық стереотиптер, өзін-өзі бағалаудың төмендігі және отбасында ықпалдың болмауы» [21].

3-сурет. 2020 жылғы гендерлік бөліністе және тұрғылықты жері бойынша жұмыспен қамтылған халық саны, адам

Дерек көзі: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы

Осыған ұқсас жағдай Ресейде байқалады – Ресстаттың мәліметтері бойынша, ауылдық жерлердегі әйелдерінің жұмыспен қамтылу деңгейі 2020 жылы орта есеппен – 45,1%, қалалық жерлерде – 76,3%. Сонымен қатар, «Ресейдегі әйелдер мен ерлер – 2020» жинағына сәйкес, «Ресейдің ауылдық жерлерінде жұмыс істейтін әйелдердің жұмыс күндері ерлерге қарағанда бос уақыты 51 минутқа аз (сәйкесінше 1 сағат 52 мин. және 2 сағат 43 мин.); ал демалыс күндері олар ерлерге қарағанда 1 сағат 18 минутқа және қалалық әйелдерге қарағанда 47 минутқа аз демалады; демалыс күндері үй шаруашылығына ерлерге қарағанда тәулігіне 2 сағат 18 мин. көп жұмсаса (әйелдер 4 сағат 42 мин. жұмсайды және ерлер 2 сағат 24 мин. – жұмсайды), бұл уақыттың негізгі бөлігі тамақтандыруды ұйымдастыруға және тамақ дайындауға, сондай-ақ тұрғын үй мен қоршаған аумақты тазалауға және күтіп-ұстауға жұмсалады; салыстырма үшін: қалалық әйелдер үй шаруашылығына тәулігіне 28 минут аз жұмсайды» [22].

4-сурет. 2020 жылы жас топтары бөлінісінде жұмыспен қамтылған халық саны, адам

Дерек көзі: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы

Жұмыспен қамтылған халық құрылымында ауыл халқына қарағанда қала тұрғындары 18%-ға көп (3 587 544 ауылдық және 5 144 496 қалалық). Бұл трендтің түсіндірмесі қалалар мен ауылдардың әлеуметтік-экономикалық дамуының әртүрлі деңгейлерінде, сондай-ақ жұмыспен қамтылған халықты экономика секторлары бойынша бөлуде негізделген.

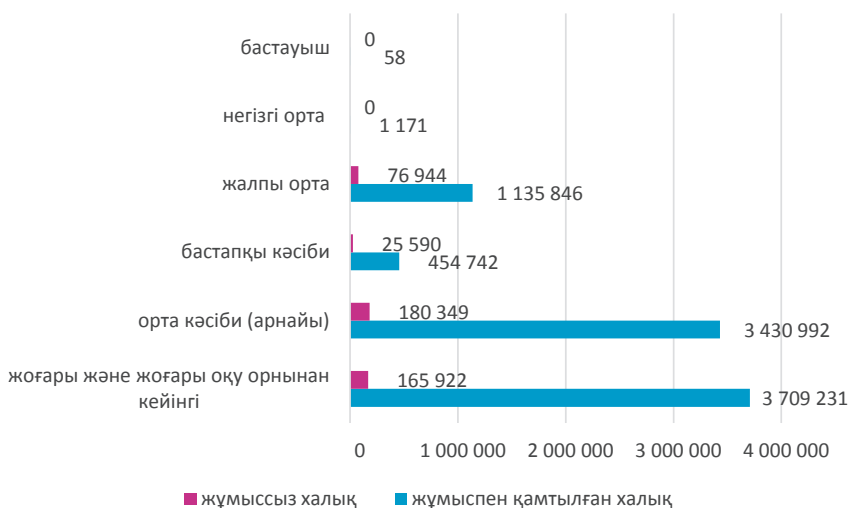
Бұл ретте қаладағы және ауылдағы жұмыссыздық деңгейі бір көрсеткішті көрсетіп отыр. Жалпы, пайыздық қатынаста қала мен ауылдағы жұмыспен қамту мен жұмыссыздықтың көптеген көрсеткіштері сәйкес келеді. Мәселен, егер қалада жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі 4,2%-ды құраса, ауылда

– 3,4%-ды, жұмыспен қамту деңгейі тиісінше 95,1%-ды және 95,2%-ды құрайды. 15 және одан жоғары жастағы халықтың жұмыспен қамтылу деңгейі де аздап ерекшеленеді: қалада 65,2% және ауылдық жерлерде 66,9%.

Жұмыспен қамтылған халық 35-тен 44 жасқа дейінгі жас санатында ең көп ұсынылған – 2 219 081 адам (4-сурет). Бұл халықтың әлеуметтік-демографиялық көрсеткіштеріне байланысты.

Екінші. Жұмыспен қамтылған халықтың көбінесе жоғары оқу орнынан кейінгі және орта кәсіптік (арнайы) білімі бар.

Жұмыспен қамтылған халықтың білімі бөлінісінде олардың көпшілігінің жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар (3,7 млн. адам), орта кәсіптік (арнайы) білімі жұмыспен қамтылған халық (3,4 млн. адам) аз екенін атап өту қажет (9-сурет). Сондай-ақ, бастауыш (58 адам), негізгі орта (1 171 адам), жалпы орта (76 944 адам) жұмыспен қамтылғандардың салыстырмалы түрде аз саны байқалады.

5-сурет. 2020 жылы жұмыспен қамтылған және жұмыссыз халықтың білім деңгейі, адам

Дерек көзі: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы

Бұл ретте жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар жұмыспен қамтылған халық білім беру (716 908 адам) және «көтерме және бөлшек сауда; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу» (575 681 адам) сияқты экономикалық қызмет түрлері бойынша ең көп жұмыс істейтінін атап өту қажет. Ең азы – «сумен жабдықтау; қалдықтарды жинау, өңдеу және жою, ластануды жою жөніндегі қызмет» СЭҚ бойынша – 27 180 адам және «электр

энергиясымен, газбен, бумен, ыстық сумен және кондиционерленген ауамен жабдықтау» бойынша – 51 761 адам.

«Көтерме және бөлшек сауда; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу» Экономикалық қызмет түрі бойынша кәсіптік орта (арнайы) білімі (622 789 адам) және бастауыш, негізгі, жалпы орта, кәсіптік бастауыш білімі (222 862 адам) бар жұмыспен қамтылған халықтың неғұрлым көп үлесі байқалады.

Маңызды үрдіс-жұмыспен қамтылған халықтың көпшілігі оқыған мамандығы бойынша жұмыс істейді – 5 790 957 немесе 66%. Жұмыспен қамтылған халықтың 20%-ы оқу нәтижесінде алған мамандығы бойынша жұмыс істемейді. Оқымағандар – жұмыспен қамтылған халықтың 14%-ы.

Үшінші. Жұмыспен қамтылған халық арасында ең көбі жалдамалы жұмысшылар. Кәсіпкерлік қызметпен айналысатын тұлғалар 4,5 есе аз. Жұмыспен қамтылған халық құрылымында ең азы жеке практикамен айналысатын адамдар – 4 мыңнан сәл артық адамды құрайды (1-кесте).

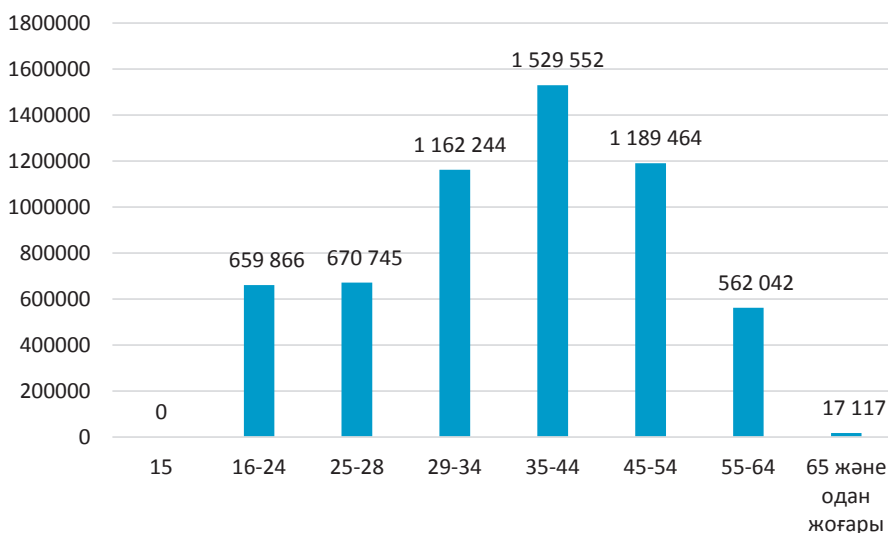
1-кесте. 2020 жылы Жұмыспен қамту мәртебесі бойынша жұмыспен қамтылған халық саны, адам

№	Жұмыспен қамту мәртебесі	Адамдар саны
	Жалдамалы жұмысшылар	6 686 666
	Жеке кәсіпкерлер	1 499 542
	Жеке практикамен айналысатын адамдар	4 141
	Көбінесе бірнеше Тапсырыс берушімен қызмет көрсетуге арналған азаматтық-құқықтық сипаттағы шарт бойынша қызметті жүзеге асыратын жеке тұлғалар	0
	Шаруашылық серіктестіктердің құрылтайшылары (қатысушылары) болып табылатын жеке тұлғалар және	15 492
	Акционерлік қоғамдардың құрылтайшылары, акционерлері (қатысушылары), сондай-ақ өндірістік кооперативтердің мүшелері	526 199

Дерек көзі: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы

Жалдамалы қызметкерлер құрылымында ұйымдардың қызметкерлері басым (87%). Жұмыспен қамтылған халықтың 8%-ы жеке тұлғалардан, 4%-ы шаруа немесе фермер қожалықтарында жалдамалы жұмысқа тартылған. Осы санаттағы қызметкерлердің ең азы, негізінен бір Тапсырыс берушімен қызмет көрсетуге арналған азаматтық-құқықтық сипаттағы шарт бойынша (1%) болады.

35-44 жас санаттары арасында ұйымдарда жалданып жұмыс істейтін халықтың ең көп саны 1,5 млн. адамнан сәл асады (6-сурет).

6-сурет. 2020 жылғы ұйымда жалданып жұмыс істейтін адамдардың саны, адам

Дерек көзі: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы

Жұмыспен қамтылған халықтың көпшілігі (93,8% немесе 6 275 204 адам) шарт бойынша белгісіз мерзімге жұмыс істейді, яғни тұрақты жұмысы бар. Кейбір жұмыспен қамтылғандардың (шамамен 5%) белгілі бір мерзімге келісім-шарттары бар, бұл еңбек қатынастарының уақытша сипатын білдіреді.

Сондай-ақ, жұмыспен қамтылған халықтың көпшілігі (3 070 972 адам) саны 16-дан 100 адамға дейінгі кәсіпорындарда жұмыс істейтінін атап өту қажет.

Жұмыспен қамтылған халықтың басым бөлігі (8 152 417 адам) тұратын (тіркелген) жерінің аумағында жұмыс істейді. Алайда қызметкерлердің бір бөлігі басқа облыс аумағында (184 993 адам), сондай-ақ, басқа ел аумағында (8 158 адам) жұмыс істейді.

Төртінші. Экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмыспен қамтылған халықтың басым бөлігі «Көтерме және бөлшек саудада; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу» – 16,2%, «Өнер, ойын-сауық және демалыс» – 1,5% және «Ақпарат және байланыс» – 1,8%.

Экономикалық қызметтің «Өнеркәсіп» сияқты стратегиялық маңызды секторлары бойынша жұмыспен қамтылған халықтың үлесі 12,4%-ды, «Білім беру» – 12,7%-ды, «Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет» – 2,9%-ды құрайды.

**2-кесте. Экономикалық қызмет түрлері бойынша
жұмыспен қамтылған халық саны, адам**

№	Экономикалық қызмет түрі	Жұмыспен қамтылған халық саны, адам
	Ауыл, орман және балық шаруашылығы	1 175 118
	Өнеркәсіп	1 089 222
	Құрылысы	630 861
	Көтерме және бөлшек сауда; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу	1 421 332
	Көлік және қоймалау	617 509
	Тұрғын үй және тамақтандыру қызметтерін қамтамасыз ету	193 665
	Ақпарат және байланыс	159 670
	Қаржы және сақтандыру қызметі	188 986
	Жылжымайтын мүлікпен жасалатын операциялар	158 403
	Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	254 652
	Әкімшілік және қосалқы қызмет көрсету саласындағы қызмет	285 501
	Мемлекеттік басқару және қорғаныс; міндетті әлеуметтік қамсыздандыру	489 341
	Білім	1 109 457
	Денсаулық сақтау және халыққа әлеуметтік қызмет көрсету	512 434
	Өнер, ойын-сауық және демалыс	138 437
	Басқа қызмет түрлерін көрсету	307 452

Дерек көзі: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы

Кейбір зерттеулер жұмыспен қамтылған халық құрылымындағы динамикадағы жұмыспен қамтылғандар үлесі көтерме және бөлшек сауда, ауыл шаруашылығы, орман және балық шаруашылығы, өнеркәсіп сияқты салаларда төмендегенін көрсетеді [23]. Бұл ретте жұмыспен қамтылған халықтың жалпы санында құрылыс, білім беру, кәсіптік, ғылыми-техникалық қызмет, сондай-ақ қаржы және сақтандыру қызметі сияқты салаларда жұмыспен қамтылғандардың үлесі өсті. Сарапшылар экономикалық қызметтің осы салаларындағы жұмыспен қамтылғандар санының өсу динамикасына білім алу үшін жағдай жасау, халықтың сауаттылық деңгейінің артуы әсер еткенін атап өтті. Бұл ретте сарапшылар экономикалық өсу үшін ең алдымен өңдеуші өнеркәсіп пен жаңа ақпараттық технологиялар саласына кадрларды тарту қажет екенін атап өтті.

Лауазымы мен кәсібі бойынша жұмыспен қамтылған халықтың көпшілігі кәсіби мамандар (ғылым және техника – 225 928, Денсаулық сақтау-201 577, білім беру – 718 761, бизнес және әкімшілік – 540 344, Ақпараттық технологиялар (АТ) бойынша – 59 702, құқық, гуманитарлық салалар және мәдениет – 232 829). Кейбір зерттеулер менеджерлер мен орта буын басшыларының еңбекақы деңгейінде айтарлықтай айырмашылықты көрсетеді. Мысалы, «металлургияда басшының жалақысы мен орташа жалақы арасындағы айырмашылық 10 есеге, қаржы секторында – 8 есеге,

құрылыста – 4 есеге тең, мемлекеттік секторда алшақтық ең аз – шамамен екі есе» [24].

**3-кесте. Лауазымы/кәсібі бойынша жұмыспен
қамтылған халық саны, адам**

№	Лауазымы / кәсібі	Саны, адам
	Басшылар және мемлекеттік қызметшілер	530 084
	Кәсіби мамандар	1 979 141
	Техник-мамандар және өзге де көмекші кәсіби персонал	714 260
	Әкімшілік ету саласындағы қызметшілер	401 713
	Қызмет көрсету және сату қызметкерлері	1 282 097
	Фермерлер мен ауыл және орман шаруашылығының, балық өсіру мен балық аулау жұмысшылары	488 633
	Өнеркәсіп, құрылыс, көлік және басқа да ұқсас кәсіп жұмысшылары	851 807
	Өндірістік жабдық операторлары, жинаушылар және жүргізушілер	880 374
	Біліктілігі жоқ жұмысшылар	1 505 156
	Басқа топтарға кірмейтін қызметкерлер	98 775

Дерек көзі: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы

Қорытынды

Халықты жұмыспен қамту мәселелері ұзақ мерзімді перспективада тұрақты экономикалық өсу үшін стратегиялық маңыздылықты білдіреді. Халықаралық рейтингтерге сәйкес Қазақстан Халықты жұмыспен қамту деңгейі бойынша салыстырмалы түрде жоғары көрсеткіштерге ие, алайда деректер бұл индикатор елдің өнімді жұмыспен қамтуды өсіру қабілетінің көрсеткіші болып табылмайтындығын көрсетеді. Кейбір сарапшылардың пікірінше, «Экономикалық өсу міндетті түрде жұмыс орындарының саны мен сапасының артуын білдірмейді, әсіресе халықтың аз қамтылған, қорғалмаған санаттары үшін, бұл өнімді жұмыспен қамтудың өсуінің алдын-ала шарты, еңбек өнімділігін арттырудың және жұмыспен қамтуды арттырудың бірлескен нәтижесі болып табылады» [25].

Бұл тұрғыда «Экономикалық өсудің өнімді жұмыспен қамтуға әсері оның қарқынына ғана емес, сонымен бірге оның өнімді жұмыс орындарын құруға қаншалықты тиімді айналатынына» байланысты екенін атап өткен жөн. Бұл бірқатар факторларға байланысты, олардың ішінде өсудің салалық құрылымы және жеке секторлардағы өсудің капиталды қажет етуі (жұмыс қарқындылығы). Сарапшылардың пікірінше, әдетте жұмыс орындарының санын көбейту ғана емес, сонымен қатар еңбек өнімділігін, сондай-ақ жұмыспен қамтудан түсетін табыс деңгейін арттыру қажет. Бұл ретте бүкіл Орталық Азия өңірінде сарапшылар жалақы мен еңбек өнімділігінің төмен деңгейін атап өтеді [26].

Осыған байланысты жұмыспен қамтылған халық құрылымында экономика

секторлары бойынша бөлудің ерекше маңызы бар. Сараптамалық пікірлерді зерттеу Жұмыспен қамту деңгейінің елдегі экономика секторларының дамуымен тікелей байланысы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Экономикалық қызмет түрлері бойынша Қазақстанның жұмыспен қамтылған халқының басым бөлігі «Көтерме және бөлшек саудада; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеуде» – 16,2% тіркелген. Сонымен қатар экономикалық қызметтің «өнеркәсіп» сияқты стратегиялық маңызды секторлары бойынша жұмыспен қамтылған халықтың үлесі 12,4%-ды, «білім беру» – 12,7%-ды, «кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет» – 2,9%-ды құрайды. Бұл ретте жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар жұмыспен қамтылған халық «білім беру» (716 908 адам) және «көтерме және бөлшек сауда; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу» (575 681 адам) сияқты экономикалық қызмет түрлері бойынша ең көп жұмыс істейтінін атап өту қажет.

Зерттеу нәтижелері жұмыспен қамтылған халық құрылымының гендерлік және жас аспектісінде, тұрғылықты жері, білім деңгейі мен лауазымы арқылы гетерогенділігін анықтауға мүмкіндік берді.

Жұмыспен қамтылған халықты тұрғылықты жері призмасы арқылы қараған кезде, қалалық тұрғындар арасында әйелдер аз, ал ауылда ер адамдар әлдеқайда көп екендігі анықталды. Бұл тұрғыда ауыл әйелдерінің жұмыспен қамтылуына ерекше назар аудару қажет деген сараптамалық пікірлерді атап өткен жөн, өйткені халықтың бұл санатында экономикалық белсенділік үшін жеткілікті ресурстар мен мүмкіндіктер жоқ.

Жұмыспен қамтылған халық арасында ең көп жалдамалы жұмысшылар бар. Кәсіпкерлік қызметпен айналысатын тұлғалар 4,5 есе аз. Сонымен қатар, шағын және орта бизнес экономиканы дамытуда маңызды рөл атқарады, сондықтан халықтың әртүрлі санаттары үшін шағын және орта бизнесті қолдау шараларын күшейту маңызды.

Осылайша, халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу саласындағы мемлекеттік саясаттың мынадай шараларын қабылдау ерекше орындылық болып табылады.

Бірінші. Экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмыспен қамтылған халық құрылымының кезең-кезеңімен өзгеруі. Экономиканың, ең алдымен, «өнеркәсіп», «ауыл шаруашылығы», «білім беру», «кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет» сияқты секторларында халықты жұмыспен қамту санын ұлғайту қажет. Өз кезегінде, экономиканың осы секторларында еңбек өнімділігін арттыру және жалақыны арттыру қажет.

Екінші. Халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу жөніндегі мемлекеттік бағдарламалар мен жобаларды іске асыруда атаулы тәсілді қолдану. Мәселен, экономикалық белсенділікке тарту бойынша ауыл әйелдерін мемлекеттік қолдаудың арнайы шараларын енгізу қажет. Осындай қолдау тетіктерінің бірі кәсіпкерлік бастамаларға ауыл әйелдерін гранттық қаржыландыру болуы мүмкін. Сондай-ақ, ауыл әйелдерінің қаржылық сауаттылығын арттыру жөніндегі жобаларды көздеу, сондай-ақ оларды өз ісін жүргізу үшін қажетті құзыреттіліктерге оқыту қажет.

Үшінші. Жұмыспен қамтылған халықты шағын және орта бизнеске тартуға жәрдемдесу. Кәсіпкерлерді жаңа жұмыс орындарын құруға ынталандыруға, сондай-ақ, жалпы алғанда, кәсіпкерлер үшін бизнес жүргізу жағдайларын жақсартуға ықпал ететін шаралар жүйесін іске асыру қажет.

Осылайша, экономикалық өсу халықтың жұмыспен қамтылуының өсуіне жағдай жасайды, алайда жұмыспен қамтылудың өзі құрылымы мен ерекшеліктері бойынша еңбек өнімділігінің өсуіне ықпал етуі тиіс. Мұндай жағдайда орнықты экономикалық өсу және елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру қамтамасыз етілетін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 482-V ЗПК О занятости населения. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z160000482> (қаралған күні: 10.12.2021).
2. Статистика труда и занятости. БНС АСПИР РК. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/6> (қаралған күні: 10.12.2021).
3. Рейтинг стран мира по уровню занятости. Гуманитарный портал. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://gtmarket.ru/ratings/employment-ranking> (қаралған күні: 10.12.2021).
4. Современное состояние рынка труда в Казахстане: брошюра / Под ред. З.К.Шаукеновой. – Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2017. – 100 с. [Электрон. ресурс]. – URL: <http://www.kisi.kz/images/uploads/33/files/Dxun0PeD.pdf> (қаралған күні: 10.12.2021).
5. Ayhan GENÇLER, Recep SEYMEK, Arif AKBAŞ. A Contemporary Overview Labour Market of Kazakhstan. Asian Journal of Humanities and Social Studies. Volume 02 – Issue 05, October 2014.
6. Victoria Strokova, Angela Elzir and David Margolis. Labor Market Outcomes Kazakhstan. 2016 International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank 1818 H Street NW, Washington, DC.
7. OECD Skills Strategy Kazakhstan ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS. REPORT SUMMARY. 2021. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://www.oecd.org/countries/kazakhstan/OECD-Skills-Strategy-Kazakhstan-Report-Summary.pdf> (қаралған күні: 10.12.2021).
8. Рынок труда Казахстана. Развитие в условиях новой реальности. Центр развития трудовых ресурсов. Сентябрь, 2021. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://iac.enbek.kz/ru/node/1179> (қаралған күні: 10.12.2021).
9. Youth employment problems in the labor market of Kazakhstan. Revista Espacios. Vol. 40 (Issue 42) Year 2019. Page 30. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://www.revistaespacios.com/a19v40n42/a19v40n42p30.pdf> (қаралған күні: 10.12.2021).
10. Альшанская А. Центры занятости населения против молодежной безработицы: заманчивые перспективы или «глухой номер»? Фонд «Сорос». [Электрон. ресурс]. – URL: <https://www.soros.kz/ru/employment-centers-against-youth-unemployment/> (қаралған күні: 10.12.2021).
11. Nurzhanova G.I., Niyazbekova S.U., Nurpeisova A.A., Imangozhina Z.A., Satenova D.E. Youth Labor Market Analysis and Assessment of the Republic of Kazakhstan. International Scientific Conference "Far East Con" (ISCFEC 2020). Advances in Economics, Business and Management Research, volume 128
12. Maarten van Klaveren, Kea Tijdens, Melanie Hughie-Williams, Nuria Ramos Martin. An Overview of Women's Work and Employment in Kazakhstan. Amsterdam, Netherlands, March 2010. [Электрон. ресурс]. – URL: https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/Country_Report_No10-Kazakhstan_EN.pdf (қаралған күні: 10.12.2021).
13. Zhanna Khamzina, Yermek Buribayev, Binur Taitorina & Gulzira Baisalova. Gender Equality in Employment: A View from Kazakhstan. Annals of the Brazilian Academy of Sciences. An Acad Bras Cienc (2021) 93(4). [Электрон. ресурс]. – URL: <https://www.scielo.br/j/aabac/a/TdWKMx4DHBWV8bXhFCF5ykC/?format=pdf&lang=en> (қаралған күні: 10.12.2021).
14. Қармыс Ғ.С. Совершенствование государственного регулирования рынка труда Казахстана в условиях цифровизации. Диссертация на соискание степени доктора по профилю. Академия государственного управления при Президенте РК,

2020. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://www.twirpx.com/file/3384147> (қаралған күні: 10.12.2021).
15. Тулейбаева А.С. Развитие международного рынка труда в условиях современной технологической трансформации : дис. ... д-ра философии (PhD): 6D051300 – Мировая экономика / А. С. Тулейбаева ; отечеств. науч. конс. М. С. Тулегенова ; зарубж. науч. конс. Л. Тыл; КазНУ им. аль-Фараби. - Алматы, 2021. – 123 с. - Библиогр.: с. 114-121.
16. Бекхожаева А.К. Методология статистической оценки состояния и развития рынка труда Республики Казахстан. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Московский государственный университет экономики, статистики и информатики. – Москва, 1998.
17. Employment to population ratio, 15+, total (%) (modeled ILO estimate) [Электрон. ресурс]. – URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.TOTL.SP.ZS?locations=KZ-KG-TJ-TM-UZ> (қаралған күні: 10.12.2021).
18. Занятость. Международная организация труда. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://www.ilo.org/moscow/areas-of-work/employment/lang-ru/index.htm> (дата обращения 12.12.2021).
19. Рынок труда арабских стран в XXI веке: контуры и специфика развития. Мировое наследие и национальное хозяйство. Издание МГИМО МИД России. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://mirec.mgimo.ru/2010/2010-03/rinok-truda-arabskih-stran> (қаралған күні: 10.12.2021).
20. Sustainable Development Report 2021. By Jeffrey D. Sachs, Christian Kroll, Guillaume Lafortune, Grayson Fuller, and Finn Woelm. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://www.sdgindex.org/reports/sustainable-development-report-2021/> (қаралған күні: 12.12.2021).
21. Исследование экономических возможностей сельских женщин для включения в экономическую повестку Правительства в качестве отдельной категории социально уязвимого населения / Ж. А. Кулекеев, Б. К. Туреханова, О.А. Тулеуов, А.А. Уразалиева, К.Т. Ковязина, С.Р. Оразбекова, А.Б. Бауыржан. – Нур-Султан: ЦИПЭ, 2019. – 79 с.
22. Женщины в экономике. Обзор международной и российской повестки, апрель 2021. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://www.economy.gov.ru/material/file/02090295bcd4ea1c2118345013887584/100441062.pdf> (қаралған күні: 15.12.2021).
23. Кулекеев Ж., Туреханова Б., Исмурзина Г., Оразбекова С. Социальный портрет самозанятого населения в южных регионах Республики Казахстан. / – Алматы, 2018. – Казстатинформ – 124 с., 80 табл., 30 ил. [Электрон. ресурс]. – URL: https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2018/06/social_portrait.pdf (қаралған күні: 10.12.2021).
24. Курманбеков А. Обзор рынка труда в Казахстане. Апрель, 2019. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://halykfinance.kz/download/files/company-documents/research/labour2019.pdf> (қаралған күні: 10.12.2021).
25. Экономический рост, ведущий к увеличению занятости. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://www.ilo.org/moscow/dw4sd/themes/employment-rich/lang-ru/index.htm#19> (қаралған күні: 15.12.2021).
26. ILO. Decent Work Country Diagnostics - Technical Guidelines to draft the Diagnostics Report. Geneva: ILO, 2015.

REFERENCES

1. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 6 aprelya 2016 goda № 482-V ZRK O zanyatosti naseleniya [Law of the Republic of Kazakhstan dated April 6, 2016 No. 482-V ZRK On employment of the population.] [Ehlektron. resurs]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000482> (accessed: 10.12.2021).
2. Statistika truda i zanyatosti. BNS ASPIR RK [Labor and employment statistics. BNS ASPIR RK] [Ehlektron. resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/6> (accessed: 10.12.2021).
3. Reiting stran mira po urovnyu zanyatosti. Gumanitarnyi portal [Ranking of countries in the world in terms of employment. Humanitarian portal] [Ehlektron. resurs]. – URL: <https://gtmarket.ru/ratings/employment-ranking> (accessed: 10.12.2021).
4. Sovremennoe sostoyanie rynka truda v Kazhstane: broshyura / Pod red. Z.K. Shaukenovoi [The Current State of the Labor Market in Kazakhstan: Brochure brochure / Ed. Z.K. Shaukenova]. – Astana: Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, 2017] [Elektron. resurs]. – URL: <http://www.kisi.kz/images/uploads/33/files/Dxun0PeD.pdf> (accessed: 10.12.2021).
5. Ayhan GENÇLER, Recep SEYMEK, Arif AKBAŞ. A Contemporary Overview Labour Market of Kazakhstan. Asian Journal of Humanities and Social Studies. Volume 02 – Issue

05, October 2014.

6. Victoria Strokova, Angela Elzir and David Margolis. Labor Market Outcomes Kazakhstan. 2016 International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank 1818 H Street NW, Washington, DC.
7. OECD Skills Strategy Kazakhstan ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS. REPORT SUMMARY. 2021. [Elektron. resurs]. – URL: <https://www.oecd.org/countries/kazakhstan/OECD-Skills-Strategy-Kazakhstan-Report-Summary.pdf> (accessed: 10.12.2021).
8. Rynok truda Kazakhstana. Razvitiye v usloviyah novoj real'nosti. Centr razvitiya trudovyh resursov. Sentyabr', 2021. [The labor market of Kazakhstan. Development in a new reality. Center for Human Resources Development. September, 2021] [Elektron. resurs]. – URL: <https://iac.enbek.kz/ru/node/1179> (accessed: 10.12.2021).
9. Youth employment problems in the labor market of Kazakhstan. Revista Espacios. Vol. 40 (Issue 42) Year 2019. Page 30. [Elektron. resurs]. – URL: <https://www.revistaespacios.com/a19v40n42/a19v40n42p30.pdf> (accessed: 10.12.2021).
10. Al'shanskaya A. Centry zanyatosti naseleniya protiv molodezhnoj bezraboticy: zamanchivye perspektivy ili «gluhoy nomer»? Fond «Soros» [Employment centers against youth unemployment: tempting prospects or "deaf number"]. [Elektron. resurs]. – URL: <https://www.soros.kz/ru/employment-centers-against-youth-unemployment/> (accessed: 10.12.2021).
11. Nurzhanova G.I., Niyazbekova S.U., Nurpeisova A.A., Imangozhina Z.A., Satenova D.E. Youth Labor Market Analysis and Assessment of the Republic of Kazakhstan. International Scientific Conference "Far East Con" (ISCFEC 2020). Advances in Economics, Business and Management Research, volume 128
12. Maarten van Klaveren, Kea Tijdens, Melanie Hughie-Williams, Nuria Ramos Martin. An Overview of Women's Work and Employment in Kazakhstan. Amsterdam, Netherlands, March 2010. [Elektron. resurs]. URL: https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/Country_Report_No10-Kazakhstan_EN.pdf (accessed: 10.12.2021).
13. Zhanna Khamzina, Yermek Buribayev, Binur Taitorina & Gulzira Baisalova. Gender Equality in Employment: A View from Kazakhstan. Annals of the Brazilian Academy of Sciences. An Acad Bras Cienc (2021) 93(4). [Elektron. resurs]. – URL: <https://www.scielo.br/j/aabc/a/TdWKMx4DHBWV8bXhFCF5ykC/?format=pdf&lang=en> (accessed: 10.12.2021).
14. Qarmys G.S. Sovershenstvovanie gosudarstvennogo regulirovaniya rynka truda Kazakhstana v usloviyah cifrovizatsii. Dissertatsiya na soiskanie stepeni doktora po profilyu. Akademiya gosudarstvennogo upravleniya pri Prezidente RK, 2020. [Improving state regulation of the labor market of Kazakhstan in the context of digitalization. Dissertation for the degree of doctor in the field. Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 2020] [Elektron. resurs]. – URL: <https://www.twirpx.com/file/3384147> (Accessed: 10.12.2021).
15. Tulejbaeva A.S. Razvitiye mezhdunarodnogo rynka truda v usloviyah sovremennoj tekhnologicheskoy transformatsii. Dissertatsiya na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD) [Development of the international labor market in the context of modern technological transformation. Thesis for the degree of Doctor of Philosophy (PhD). Kazakh National University named after Al-Farabi] fatherlands. scientific cons. M. S. Tulegenova; abroad. scientific cons. L. Rear; KazNU them. al-Farabi. – Almaty, 2021. – 123 p. - Bibliography: p. 114-121.
16. Bekkhozhaeva A.K. Metodologiya statisticheskoy ochenki sostoyaniya i razvitiya rynka truda Respubliki Kazahstan. Dissertatsiya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata ekonomicheskikh nauk [Methodology for statistical assessment of the state and development of the labor market of the Republic of Kazakhstan. Dissertation for the degree of candidate of economic sciences. Moscow State University of Economics, Statistics and Informatics]. – Moskva, 1998.
17. Employment to population ratio, 15+, total (%) (modeled ILO estimate) [Elektron. resurs] // URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMPTOTL.SP.ZS?locations=KZ-KG-TJ-TM-UZ> (accessed: 10.12.2021).
18. Zanyatost'. Mezhdunarodnaya organizatsiya truda. [Employment. The International Labour Organization] [Elektron. resurs]. – URL: <https://www.ilo.org/moscow/areas-of-work/employment/lang-ru/index.htm> (Accessed: 12.12.2021).
19. Rynok truda arabskikh stran v HKHI veke: kontury i specifika razvitiya. Mirovoe nasledie i nacional'noe hozyajstvo. Izdanie MGIMO MID Rossii. [The labor market of Arab countries in the 21st century: contours and specifics of development. World heritage and national economy. Edition of MGIMO MFA of Russia] [Elektron. resurs]. – URL: <https://mirec.mgimo.ru/2010/2010-03/rinok-truda-arabskikh-stran> (accessed: 10.12.2021).
20. Sustainable Development Report 2021. By Jeffrey D. Sachs, Christian Kroll, Guillaume Lafortune, Grayson Fuller, and Finn Woelm. [Elektron. resurs]. – URL: <https://www.sdindex.org/reports/sustainable-development-report-2021/> (accessed: 12.12.2021).
21. Issledovanie ekonomicheskikh vozmozhnostej selskikh zhenshchin dlya vklucheniya

- v ekonomicheskuyu povestku Pravitel'stva v kachestve otdel'noj kategorii social'no uyazvimogo naseleniya [Study of the economic opportunities of rural women to be included in the economic agenda of the Government as a separate category of socially vulnerable population] / ZH. A. Kulekeev, B. K. Turekhanova, O.A. Tuleuov, A.A. Urazalieva, K.T. Kovyazina, S.R. Orazbekova, A.B. Bauyrzhan. – Nur-Sultan: CIPE, 2019. – 79 s.
22. Zhenshchiny v ekonomike. Obzor mezhdunarodnoj i rossijskoj povestki, aprel' 2021. [Women in the economy. Overview of the international and Russian agenda] [Elektron. resurs]. – URL: <https://www.economy.gov.ru/material/file/02090295bcd4ea1c2118345013887584/100441062.pdf> (Accessed: 15.12.2021).
23. Kulekeev ZH. , Turekhanova B., Ismurzina G., Orazbekova S. Social'nyj portret samozanyatogo naseleniya v yuzhnyh regionah Respubliki Kazahstan. / – Almaty, 2018. – Kazstatinform – 124 s., 80 tabl., 30 il. [Social portrait of the self-employed population in the southern regions of the Republic of Kazakhstan] [Elektron. resurs]. – URL: https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2018/06/social_portrait.pdf (Accessed: 10.12.2021).
24. Kurmanbekov A. Obzor rynka truda v Kazahstane. Aprel', 2019. [Overview of the labor market in Kazakhstan] [Elektron. resurs]. – URL: <https://halykfinance.kz/download/files/company-documents/research/labour2019.pdf> (Accessed: 10.12.2021).
25. Ekonomicheskij rost, vedushchij k uvelicheniyu zanyatosti. [Economic growth leading to increased employment] [Elektron. resurs]. – URL: <https://www.ilo.org/moscow/dw4sd/themes/employment-rich/lang-ru/index.htm#19> (Accessed: 15.12.2021).
26. ILO. Decent Work Country Diagnostics - Technical Guidelines to draft the Diagnostics Report. Geneva: ILO, 2015.

*Асем Оспанова¹, Теңгеш Қаленова²,
Салтанат Жалмагамбетова³*

*¹Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ докторанты
(Нұр-Сұлтан қ. Қазақстан)
e-mail: asem_eni_81@mail.ru*

*²Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ оқытушысы,
тарих ғылымдарының кандидаты,
(Нұр-Сұлтан қ. Қазақстан)
e-mail: kalenovats@mail.ru*

*³Astana IT University, әлеуметтік ғылымдар департаментінің
сеньор-лекторы., педагогика ғылымдарының магистрі,
(Нұр-Сұлтан қ. Қазақстан)
e-mail: saltanat.zhalmagambetova@astanait.edu.kz*

ҚАЗАҚСТАНДА ҒЫЛЫМ САЛАСЫН БАСҚАРУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТ

Аңдатпа. Мақала қоғамдық прогрестің ең қуатты қозғалтқышы, қоғам дамуының негізгі көрсеткіштерінің бірі – ғылымды басқару саласы және осы саладағы мемлекеттік саясат мәселесіне арналған. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін ғылым саласы жаңа жолға қойылып, мемлекеттік саясаттың басымдықтары ретінде заң қабылданып, әр түрлі көптеген бағдарламалар ұсынылып, олардың жүзеге асырылу жолдары да айқындала бастады. Бірақ, еліміздегі жалпы білім және ғылым саласына қатысты жүргізілетін саясат әртүрлі жоспарлы және бірдей емес сипатта. Өйткені, бұл саладағы реформалар да қоғамның дамуымен қатар толықтырылып, өзгеріске ұшырап отыруы тиіс.

Мақалада Қазақстандағы ғылым саласын басқару бойынша мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттары мен деңгейлері, жоспарлары және мемлекеттік бағдарламалар сарапталып, талдау жасалынады. Сонымен қатар, стратегиялық даму жоспарлары, ғылымның дамуын үйлестіруші органдар, ғылымдағы серпілісті күту, әлемдік экономика дамуының қоғамдық қарым-қатынасқа әсері, ғылым саласына ықпал етуі мен түрлі теориялар мен концепцияларға негізделу шарттары қарастырылады.

Авторлардың пікірінше Қазақстан ғылымының даму перспективалары мемлекет ғылымнан нақты нені күтеді және соған сәйкес ғылыми-техникалық саясат қандай болуы керектігіне байланысты болады. Бұл мәселені толықтай түсіну үшін ғылымның дамуындағы елдің ғылымды немесе ғылыми-техникалық саясатты басқаруды көре білу не тұжырымдамасын жасау қажет.

Түйін сөздер: ғылым, ғылымды басқару, ФЗТҚЖ /НИОКР/, инновация,

ғылыми зерттеулер, Қазақстан Республикасы Үкіметі, Жоғары ғылыми-техникалық комиссия (ЖФТК), ғылымдағы серпіліс, Ұлттық ғылыми кеңестер, ғылым, техника және инновация (ГТИ), жалпы ішкі өнім (ЖІӨ), басым бағыттар.

Асем Оспанова, Тенгеш Каленова, Салтанат Жалмағамбетова
ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА В СФЕРЕ УПРАВЛЕНИЯ
НАУКОЙ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Статья посвящена мощнейшему двигателю общественного прогресса, одному из основных показателей общественного развития – науке управления и государственной политике в этой сфере. После обретения нашей страной независимости была реорганизована сфера науки, принят закон как приоритет государственной политики, предложено множество различных программ и определены пути их реализации. Однако политика в области образования и науки в стране разноплановая и неравномерная. Ведь реформы в этой сфере должны дополняться и изменяться вместе с развитием общества.

В статье анализируются основные направления и уровни государственной политики, планы и государственные программы по управлению наукой в Казахстане. Кроме того, рассматриваются стратегические планы развития, координирующие органы развития науки, ожидание прорыва в науке, влияние глобального экономического развития на общественные отношения, влияние на науку и условия, основанные на различных теориях и концепциях.

По мнению авторов, перспективы развития науки в Казахстане будут зависеть от того, чего государство ждет от науки и, соответственно, какой должна быть научно-техническая политика. Для полного понимания этого вопроса необходимо уметь видеть или разрабатывать концепцию управления наукой или научно-технической политики страны в развитии науки.

Ключевые слова: наука, управление наукой, НИОКР, (научно-исследовательские и опытно конструкторские работы) инновация, научные исследования, Правительство Республики Казахстан, Высшая научно-техническая комиссия (ВНТК), прорыв в науке, Национально-научный совет, наука, техника и инновация (НТИ), ВВП, приоритетные направления.

Assem Ospanova, Tengesh Kalenova, Saltanat Zhalmagambetova
STATE POLICY IN THE FIELD OF SCIENCE MANAGEMENT IN
KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to the most powerful engine of social progress, one of the main indicators of social development - the science of management and state policy in this area. After our country gained independence, the sphere of science was reorganized, a law was adopted as a priority of state policy, many different

programs were proposed and ways of their implementation were determined. However, the policy in the field of education and science in the country is diverse and uneven. After all, reforms in this area should be supplemented and changed along with the development of society.

The article analyzes the main directions and levels of state policy, plans and state programs for the management of science in Kazakhstan. In addition, strategic development plans are considered, coordinating bodies for the development of science, the expectation of a breakthrough in science, the impact of global economic development on social relations, the impact on science and conditions based on various theories and concepts.

According to the authors, the prospects for the development of science in Kazakhstan will depend on what the state expects from science and, accordingly, what should be the science and technology policy. To fully understand this issue, it is necessary to be able to see or develop the concept of science management or the country's scientific and technological policy in the development of science.

Keywords: *science, science management, R&D, (research and development work) innovation, scientific research, Government of the Republic of Kazakhstan, Higher Scientific and Technical Commission (VNTK), breakthrough in science, National Scientific Council, science, technology and innovation (NTI), GDP, priority areas.*

Кіріспе

Кез келген мемлекеттің дамуында ғылым мен техниканың орны мен ролі ерекше, олай дейтін себебіміз қоғамдағы құндылықтардың белгілі бір ортаға бейімделуі сол ортадағы ғылым деңгейінің дәрежесіне, тағы да басқа жағдайларына тікелей әсер етеді. Мемлекет дамуын алға қарай жылжыту үшін де тікелей осы салалардың жан-жақты үнемі алға басуы, барлық ғылым саласының бір ортаға тоғысуы одан ілгері дамуды қажет етеді. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін ғылым саласы жаңа жолға қойылып, мемлекеттік саясаттың басымдықтары ретінде заң қабылданып, әр түрлі көптеген бағдарламалар ұсынылып, олардың жүзеге асырылу жолдары да айқындала бастады. Сондықтан ғылым, техника, инновация саласындағы ұлттық саясат мынадай мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған: біріншіден, инновациялық және техно-кәсіпкерлік экожүйесін құру; екіншіден, жақсы жұмыс істейтін ҒЗТҚЖ (ғылыми зерттеу және тәжірибелік құрастырымдылық жұмыстар) инфрақұрылымын дамыту; үшіншіден, ғылым мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықты кеңейту; төртіншіден, технологиялар мен білім трансфертінің тетіктерін жетілдіру; бесіншіден, құны жоғары өнім өндірісін ұлғайту; алтыншыдан, инновациялар мен технологиялық әзірлемелерді дамытуды қолдау. Міне осындай мақсаттарға қол жеткізу үшін қандай негізгі міндеттер атқарылуы қажет екендігіне ғылыми тұрғыдан талаптар белгілене бастады.

Зерттеу бөлімінің әдіс-тәсілдері

Осы мақаланы зерттеу барысында ғылымды басқару саласына қатысты жазылған зерттеу жұмыстары бойынша салыстырмалы әдіс, талдау және статистикалық әдістер қолданылды. Жұмыс бойынша әр түрлі бағдарламалар, ғылыми баяндамалар, мерзімді басылымдар, интернет ресурстарынан пайдаланылды.

Негізгі бөлім

Жалпы Қазақстан Республикасындағы Ғылым туралы Заң ең алғаш 2001 жылы 9 шілдеде, содан кейін 2004, 2007 жылдары қабылданып, кейін күшін жойғанын білеміз. Бүгінгі күндегі қолданыстағы Қазақстан Республикасының заңы 2011 жылы 18 ақпанда қабылданған. Ол 8 тарау мен 31 баптан тұрады, әр тарауда ғылыми және ғылыми-техникалық қызмет саласындағы мемлекеттік органдардың мүмкіншілігі, осы саланың субъектілері, ғылыми қызметкерлерді әлеуметтік қамтамасыз ету, ғылыми және ғылыми-техникалық қызметті басқару, ғылымның дамуын экономикалық ынталандыру және халықаралық ынтымақтастық мәселелеріне көңіл бөлген.

Бұл заң ғылым мен ғылыми-техникалық қызмет саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді, Қазақстан Республикасының ұлттық ғылыми жүйесінің жұмыс істеуі мен дамуының негізгі принциптері мен тетіктерін белгілейді. Ол мемлекеттік органдардың ғылыми және ғылыми қызмет саласындағы құзыретін айқындайды және ғылымды басқару мен қаржыландырудың жаңа моделін енгізуге баса назар аударады. Заңда Жоғары ғылыми-техникалық комиссия (Премьер-Министрдің төрағалығымен барлық министрліктердің жоғары лауазымды тұлғаларын біріктіретін үйлестіруші орган), басым бағыттар бойынша ұлттық ғылыми кеңестер (олардың құрамына лауазымды тұлғалары мен бизнес-қоғамдастықтың өкілдері кіреді, олар ҒЗТҚЖ үшін мемлекеттік гранттар беру туралы ұсыныстарды бекіту бойынша шешімдер қабылдау үдерістерінде шешуші рөл атқарады) және Мемлекеттік ғылыми-техникалық сараптама ұлттық орталығы.

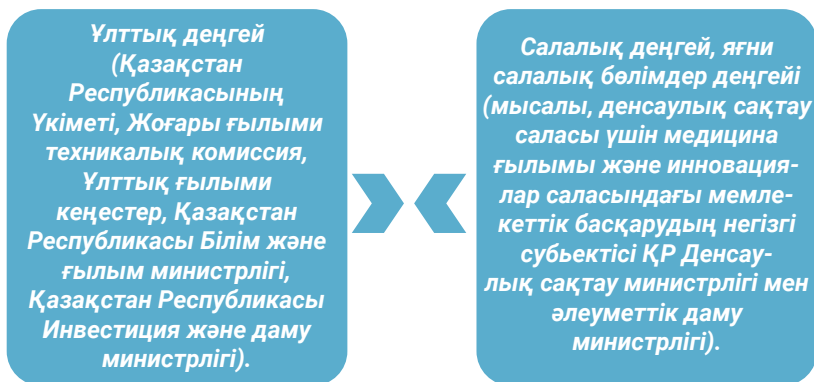
Тақырыптың отандық және шетелдік зерттелу деңгейлеріне келер болсақ, бұл мәселе біршама зерттеуді қажет ететінін байқауға болады. Шетелдік зерттеушілер қатарынан кейбір зерттеушілерге тоқталар болсақ, мысалы Ресейден шығатын «Управление наукой: теория и практика» журналында жарық көрген зерттеушілердің мақалаларын атап өтуге болады. Е.Семенов «Государственная научно-технологическая политика в современной России: замысел и реализация» жұмысында көбінесе ғылыми-техникалық сала, ғылыми-техникалық саланы басқару, мемлекеттік ғылыми-технологиялық саясат, білімдер өндірісі, көрсеткіштер өндірісі, ғылыми техникалық серпіліс ұғымдарын басшылыққа алса, Г.Шепелев «О государственном регулировании науки» мақаласында ғылымның нормативтік-құқықтық базасы, ғылым мен инновация туралы заңдарға, сондай-ақ фундаменталды, қолданбалы ғылымға, ғылыми қызмет ресурстары мен ғылымды басқаруға тоқталады. Ал, отандық зерттеушілер ішінен А.Ибраев, Е.Шевченко зерттеулерін, жыл сайынғы

Ұлттық ғылыми есеп, А.Шотбайқызының «Егемен Қазақстан» газетіне жақында жариялаған «Отандық ғылымның отыз жылы» атты мақаласын айтуға болады, бірақ бұның барлығы да тақырыпты толықтай ашып бере алмайды, себебі ғылымдағы басқару ол өзгеріп отыратын үздіксіз процесс.

«Қазақстан-2050» стратегиясында 2030 жылға қарай «жаңғырту арқылы серпінділікке» баса назар аударылады. 2012 жылғы ұсынылған бұл стратегияның басты мақсаты – мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру екені айқындалып, Қазақстан әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарында болуы көрсетілген болатын. Ұзақ мерзімді дамудың негізгі басымдықтарының ішінде білім саласымен қатар ғылымға да көңіл бөлінген, ғылым мен бизнестің кооперациясы жайында айтылған. Әрине кәсіби мемлекет құруда жаңаша оқу орындары мен зерттеу орталықтарының ашылуы, онда өз саласының мықты мамандарының дайындалып, мемлекет дамуына өзіндік үлестерін қосуы қоғам талабы болып табылады.

ТМД елдерінің көптеген мемлекеттерінде ғылым және ғылыми қауымдастық формальды түрде конституциялық құқықтары негізінде мемлекеттік қолдауға талаптарын жоғалтты. Мемлекеттік ғылыми техникалық саясаттың негізгі бағыттары ҚР Үкіметінің есебі негізінде Президентпен анықталады.

Қазақстанда ұлттық ғылым және ұлттық инновациялық жүйенің дамуы мен жұмыс істеуін қамтамасыз ету мақсатында ғылым мен инновациялар саласындағы мемлекеттік басқару екі деңгейде жүзеге асырылады:

1-сурет. Ғылым мен инновация саласындағы мемлекеттік басқару деңгейлері (2016-2017жж. мәлімет бойынша)

Ғылым туралы заңның 5-тарауы ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық қызметті басқаруға арналған. Мұнда ұлттық деңгей бойынша Қазақстан Республикасының Үкіметі ғылыми инновациялық қызметтің басым бағыттарын айқындайды. Сонымен қатар республикадағы стратегиялық, іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулердің басым бағыттары ғылыми қызметті

қаржыландыру тәртібін, мемлекеттік ғылыми техникалық сараптаманы ұйымдастыру және жүргізу тәртібін бекітеді.

2011 жылы Қазақстанда Үкімет жанындағы консультативтік орган болып табылатын Жоғары ғылыми-техникалық комиссия (бұдан әрі – ЖҒТК деп аталады) құрылды. Оны Премьер-министр басқарады және ол ғылыми инновациялық қызметтің стратегиялық міндеттері мен басымдықтарын қалыптастыруды жүзеге асырады. Комиссия ҒЗТҚЖ басымдықтарын, сондай-ақ ұлттық бағдарламаларын мақұлдайды, бұл ретте саясатқа баса назар аудару 2015 жылдан бастап инновациялар мен коммерцияландыруға бағытталды. 2019 жылы ҒТИ саласында мемлекеттік басқару жүйесін трансформациялау нәтижесінде жаңа министрлік – Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі (МЦРИАП) құрылды. Ол инновациялық саясатты әзірлеуге және іске асыруға жауапты. Оған дейін инновациялық саясатты әзірлеуге және іске асыруға екі негізгі министрлік тартылды, атап айтқанда Білім және ғылым министрлігі және Инвестициялар және даму министрлігі (бұрынғы Индустрия және жаңа технологиялар министрлігі (2004-2014 жж.) және қазір Индустрия және инфрақұрылымды дамыту министрлігі).

Сондай-ақ, ғылыми қызметті мемлекеттік бюджеттен қаржыландыру бойынша ұсыныстар әзірлеу, бағдарламалық нысаналы қаржыландырудың ғылыми-техникалық бағдарламаларына өтінімдерді бекіту, шынайы өмірге сыртқы инвестицияларды тарту бойынша ұсынымдар әзірлеу т.б («Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанынан Жоғары ғылыми-техникалық комиссия құру туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 20.04.2011 жылғы №429 қаулысы).

Ұлттық ғылыми кеңестер ғылыми қызметті дамытудың жекелеген бағыттары бойынша алқалы органдар болып табылады. Ол ғылыми бағыттарды қалыптастыруды, ғылыми зерттеулерге бөлінетін қаржыландырудың нысандары мен көлемін айқындауды, ғылыми жаңашылдықты, ұсынылатын ғылыми жобаларды әзірлеу дәрежесін бағалауды жүзеге асырады.

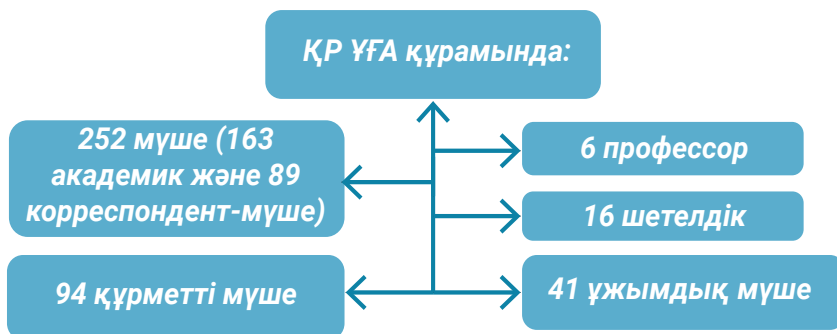
Келесі бір ғылымды басқаруда үйлестіруші орган Білім және ғылым министрлігі ғылым саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру және іске асыру жөніндегі ұсыныстарды әзірлейді, мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылатын іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулердің ғылыми жобалары мен бағдарламаларын үйлестіреді. Сонымен қатар Қазақстанда іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулердің басым бағыттарын әзірлейді, ғылыми зерттеулер шеңберінде жүзеге асырылатын салалық өкілетті органдардың жұмысын үйлестіреді. (ҚР ғылым туралы 18.02.2011 жылғы № 407 заңы)

Республикалық деңгейде мемлекеттік функцияларды қолдайтын жұмыс органдарына мыналар жатады:

- Мемлекеттік ғылыми-техникалық сараптама ұлттық орталығы;
- «Ұлттық ғылыми-техникалық ақпарат орталығы» АҚ;
- «Бәйтерек» ұлттық басқарушы холдингі АҚ құрамына кіретін технологиялық даму жөнінде ұлттық агенттік;

- Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы [1].

Әрине өз кезегінде бұл органдардың әрқайсысының атқаратын міндеттері де әр түрлі, әрі жауапкершілік үлкен, талапқа сай болып келеді. Соған сәйкес қабылданған заңның шеңберінде жұмыстар оң шешімін тауып, ұсыныс ретінде атқарылып жатады. Солардың ішінде Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы (ҚР ҰҒА) республикалық қоғамдық бірлестігіне үздік Қазақстан ғалымдары – академияның толық мүшелері (академиктері) мен корреспондент-мүшелері кіреді.

2-сурет. Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясы құрамы

Дереккөз: Ғылым туралы Ұлттық баяндама. – Нұр-Сұлтан; Алматы, 2020.

ҚР ҰҒА мүшелерінің жетістіктері ҚР ҰҒА дайындалған жылсайынғы ғылым бойынша Ұлттық баяндамасында жарық көреді. Осы Орталық, классикалық Академияның көптеген мүшелері ірі халықаралық сыйлықтары мен ҚР ғылым мен білім бойынша Мемлекеттік сыйлығына ие болады. Соңғы жылдардағы Мемлекеттік барлығын дерлік ҚР ҰҒА мүшелері академиялық институттарда орындаған жұмыстары үшін иеленген. ҚР ҰҒА Республикалық қоғамдық бірлестікке айналғаннан кейін тек екі қызметтің түрі бойынша қаржыландырылады: Ғылым бойынша жылсайынғы ұлттық баяндама дайындап шығару үшін және 1946 ж. бастап шығатын әрі әлемнің 73 еліне таратылатын сегіз академиялық журналдарды шығару үшін. 2016 жылдан ҚР ҰҒА журналдары Elsevier Scopus, 2018 жылдан Clarivate Analytics (бұрынғы Thomson Reuters) ірі халықаралық базасына кіреді және Орталық Азияда ең жоғары рейтингтік ғылыми журналдары болып саналады. Сонымен қатар, ҚР ҰҒА келісімшарттық негізде республикамыздың ірі холдингтарының тапсырысымен ғылыми жобалар мен бағдарламалардың сараптамасын жүргізеді [2].

Іргелі және қолданбалы салалардағы ғылыми жаңалықтар, сондай-ақ алдыңғы қатарлы елдердегі жаңа технологиялар экономикалық өсу мен өркендеу факторы болып табылады. Сондықтан да Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев индустриялық-инновациялық дамудың екі бағдарламасына бастамашы болды, жаңғыртудың үшінші толқынын жариялады. Бұл біздің

экономикамыз бағытты сақтауы тиіс бағыттаушы жұлдыз. Бағыттың соңғы нүктесі – сапалы экономикалық өсім және Төртінші индустриялық революция жағдайындағы индустриялық-технологиялық жаңғыртудың жұмыс моделі болады. Қазақстандық ғылым өзінің тиісті позицияларын алғанша бұл міндетті шешу мүмкін емес. Әзірге Қазақстанның ғылыми саласының бүгінгі күні қандай жағдайда екенін анықтауға тырысып көрейікші. Мен еліміздегі ғылымға деген скептикалық көзқарасты негізсіз деп есептеймін. Біздің ғалымдар ғылыми жетістіктердің әлемдік қоржынына аздаған, бірақ елеулі үлес қосып келеді. Елеулі экономикалық әсері барларды атау жеткілікті [3]. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылға арналған республикалық бюджеттің атқарылуы туралы есебіне сәйкес бізде ғылыми зерттеулерге бағытталған бюджет қаражатының жеткіліксіз игерілгені бар. Мемлекет ғылымды дамытуға көп қаражат салғанына қарамастан, олар Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарында қойылған мақсатқа жету үшін жеткіліксіз – 2025 жылға қарай ЖІӨ-дегі ҒЗТҚЖ шығындарының үлесін 1%-ға дейін жеткізу. ЖІӨ-дегі шығыстардың үлесі төмен деңгейде болатын жағдай инновацияларға, олардың құрылымы мен сапасына әсер етеді.

Білім мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы қазақстандық білім мен ғылымның бәсекеге қабілеттілігін, сондай-ақ ғылымның Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуына әсерін арттыру мақсатын қояды. Ғылымды осындай дамытудың міндеттері ғылыми инфрақұрылымды жаңғырту және цифрландыру, ғылыми зерттеулер мен әзірлемелердің тиімділігін арттыру және қазақстандық ғылымды әлемдік ғылыми қоғамдастыққа ықпалдастыру болып табылады. Маңызды шаралар 2025 жылға қарай ЖІӨ-ге мемлекеттік шығыстарды 1%-ға ұлғайтуды, жас ғалымдарды қолдауды күшейтуді, бірлесіп қаржыландыру талабымен ғылыми зерттеулерді гранттық қаржыландыру бойынша жыл сайынғы конкурсты енгізуді, ғылыми-зерттеу инфрақұрылымын дамыту үшін арнайы мемлекеттік қаржыландыру бағдарламасын құруды қамтиды. Қазақстанда ғылым мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықты кеңейтуге арналған ғылымның ақпараттық жүйесін құруға ерекше назар аударылатын болады.

Қазақстан Республикасының Үкіметі ҒТИ-ді айқындауда және дамытуды қолдауда басты рөл атқарады. Елде ҒТИ-ді дамытудың көптеген стратегиялары мен бағдарламалары қабылданды, оларды дамыту мен іске асыруды басқару үшін көптеген институттар құрылды. Қазақстан Республикасында енгізілген ҒТИ саласындағы мемлекеттік басқару жүйесінде шешімдер қабылдау процесі президент Әкімшілігі, Премьер-Министр Кеңесі және Ұлттық экономика министрлігі кіретін орталық мемлекеттік органдардың қолында шоғырланған. 2020 жылдың қазан айында ҚР Президентінің Жарлығымен Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі құрылды. Агенттіктің негізгі функцияларына республикалық деңгейде стратегиялық жоспарлау, мемлекеттік статистика қызметінің тиімді жұмыс істеуін ұйымдастыру,

реформаларды іске асыру және мемлекеттік органдар жұмысының тиімділігін бағалау жатады. Агенттік тікелей Қазақстан Республикасының Президентіне бағынады. 2019-2020 жылдары мемлекеттік органдар жүйесін соңғы қайта ұйымдастыру шеңберінде Қазақстанда инновациялық саясатты әзірлеу және іске асыру жауапкершілігі Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігіне берілді. ҒЗТҚЖ саясатын басқаруды ҚР Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті жүзеге асырады [4].

Қазақстан Республикасының Парламенті Президенттің Қазақстандағы жағдай мен ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары туралы жыл сайынғы жолдауларына және Үкіметтің ұсыныстарына сәйкес ғылым мен техниканы дамытудың, зияткерлік меншікті қорғаудың және т.б. заңнамалық базасын айқындайды.

Мемлекеттік республикалық бюджетті бекіту кезінде ғылым мен техниканы дамытуға бөлінген қаражат көлемін белгілейді. Белгілі орыс және кеңес ғұлама ойшылы В.И. Вернадскийдің пікірінше, кез келген елдің байлығы екі фактормен құрылады:

1) ғылыми-зерттеу жұмыстары және; 2) еңбек.

Басқарудағы ұйымдастыру реформалары жағдайында, өкілеттіктердің көпшілігін орталықтан өңірлік деңгейге беру және тиісінше жергілікті билік органдарының құқықтарын кеңейту үрдісі байқалса, орталық атқарушы органдардың жергілікті атқарушы органдармен өзара іс-қимылының неғұрлым ықтимал қадамы өңірлер мүддесінде ғылыми зерттеулер жүргізуге және ғылым мен техниканы енгізуге жәрдемдесу болуы мүмкін [5].

Мұндай міндеттер 1996 жылы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 9 қыркүйектегі қаулысымен бекітілген «Қазақстан Республикасының өңірлік саясатының тұжырымдамасында» көрініс тапты. Жергілікті өкілді органдар ғылыми зерттеулер жүргізу үшін өңірлік қорлар құруға құзырлы, бірақ, әдетте, өңірлік проблемаларды шешу үшін қаражат жеткіліксіз. Дәл осы себептен көптеген өңірлік органдар ғылыми міндеттерді шешуде үйлестіруші бола алмады. Облыстық маңызы бар жұмыстар жергілікті бюджеттерден, облыстық бюджеттен немесе республикалық бюджеттен және басқа да көздерден қаржыландырылуы мүмкін.

Ғылыми-техникалық бағдарламаның басшысы, ғылыми ұйымдар мен тапсырыс беруші (жергілікті өзін-өзі басқару және өзін-өзі басқару органы, шаруашылық жүргізуші субъект, министрлік, мемлекеттік комитет) арасындағы қатынастардың негізгі құқықтық нысандары ғылыми-техникалық өнімді жасауға, беруге және пайдалануға, ғылыми және ғылыми-кеңестік қызметтер көрсетуге арналған шарттар, сондай-ақ бірлескен ғылыми-техникалық қызмет және пайданы бөлу туралы келісімдер болып табылады.

Қорытынды

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін ғылым мен техника жаңаша дамып, өз деңгейінде әлем елдерінен тәжірибе ала отырып, бірнеше талаптарға сай келетін өзіндік жолын таңдады. Ғылымды басқаруда көптеген мамандар әр саласында

білімін шындап әсіресе жастар тарапынан шет мемлекеттерде білім алу, әр түрлі бағдарламалар барысында толыққанды білімдерін дамытып, жетілдіріп өз деңгейлерін көрсете бастады. Соның барысында мемлекет дамуы да қарқын ала бастағанын білеміз. Ғылыми және ғылыми-техникалық қызметті басқару жағына келер болсақ алыс жақын шет мемлекеттердің тәжірибесіне сүйене отырып өзімізге біраз қажет нәрселерді түйіндедік. Ғылымды басқару ғылыми ұжымды ұйымдастыруға, олардың іс-әрекеттеріне мемлекеттік қолдау көрсетуге, сондай-ақ өндіріске ғылыми жетістіктерді енгізуге бағытталған. Басқару мемлекеттік реттеу және өзін-өзі басқарудың үйлесімділігіне негізделеді.

Ғылыми зерттеу жұмыстарының тиімділігі мен нәтижелілігі тікелей басқару жүйесінің назар аударуы мен жарамдылығына байланысты. Қазақстандағы ғылымды басқару субъектісі деп елдік, салалық, аймақтық, локальдық деңгейлерге бөлінетін басқарудың мемлекеттік құрылымын айтамыз. Басқару субъектісінің биліктік ықпалы ұйымдастырушылық, экономикалық және моральды этикалық бөліктерде жүзеге асырылады. Ал, ғылымның объектісі елдегі ғылыми зерттеу институттары, мемлекеттік өндіріс пен жекеменшік мекемелердің жиынтығы ретіндегі ұлттық ғылыми комплекс болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Капралов В. Управление наукой // URL:file:///C:/Users/77015/Desktop/607-upravlenie-naukoi.html (қаралған күні: 15.11.2021)
2. Ғылым туралы Ұлттық баяндама. – Нұр-Сұлтан; Алматы, 2020. – 240 б. ISBN 9965-25-129-0 // URL:https://nauka-nanrk.kz (қаралған күні 07.11.2021)
3. Адиль Ибраев. Наука Казахстана: в ожидании прорыва // URL://forbes.kz/process/science/nauka_kazakhstan_v_ojidanii_proryiva/ (қаралған күні 07.11.2021)
4. Анализ пробелов в сфере науки, технологий и инноваций (НТИ) в Казахстане. Подготовлен Еленой Шевченко. В рамках проекта ЕЭК ООН «Усиление инновационной политики для стран СПЕКА в поддержку Повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 года» Нур-Султан, 2020. – 38 стр.
5. Вернадский В. И. Начало и вечность жизни. – М., 1989. – С. 384.
6. Едророва В.Н., Овчаров А.О Государственное управление научной деятельностью //Экономический анализ: теория и практика. т. 12, вып. 7, февраль 2013 // URL:https://www.fin-izdat.ru/journal/analiz (қаралған күні 9.11.2021)
7. Медеу А.Р. Наука в Казахстане в условиях глобальных вызовов // URL:https://ingeo.kz/?p=6158 (қаралған күні 09.11.2021)

REFERENCES

1. Kapralov V. Upravlenie naukoi [Science management.]. URL:file:///C:/Users/77015/Desktop/607-upravlenie-naukoi.html (Accessed:15.11.2021)
2. Gylym turaly Ultytyq bayandama. [National Report on Science.]. – Nur-Sultan; Almaty, 2020. – 240 b. ISBN 9965-25-129-0 URL:https://nauka-nanrk.kz (Accessed:07.11.2021)
3. Adil Ibraev. Nauka Kazakhstana: v ozhidanii proryva [Science of Kazakhstan: waiting for a breakthrough] URL://forbes.kz/process/science/nauka_kazakhstan_v_ojidanii_proryiva (Accessed: 07.11.2021)
4. Analiz probelov v sfere nauki, tekhnologii i innovatsii (NTI) v Kazakhstane. Podgotovlen Elenoi Shevchenko. V ramkakh proekta EENK OON «Usilenie innovatsionnoi politiki dlya stran SPEKA v podderzhku Povestki dnya v oblasti ustoichivogo razvitiya na period do 2030 goda» [Analysis of gaps in the field of science, technology and innovation (NTI) in Kazakhstan. Prepared by Elena Shevchenko. Within the framework of the EEC UN project "Enhancement of innovation policy for the country SPEKA in support of Agenda of the day in the field of sustainable development for the period up to 2030"] Nur-Sultan, 2020. – 38 p.

-
5. Vernadskii V. I. Nachalo i vechnost' zhizni [The beginning and eternity of life.] – M., 1989. – P. 384.
 6. Edronova V.N., Ovcharov A.O Gosudarstvennoe upravlenie nauchnoi deyatel'nost'yu [State management of scientific activity] // Ehkonomicheskii analiz: teoriya i praktika. [Economic analysis: theory and practice]. URL:<https://www.fin-izdat.ru/journal/analiz> (Accessed: 09.11.2021)
 7. Medeu A.R. Nauka v Kazakhstane v usloviyakh global'nykh vyzovov [Science in Kazakhstan in the context of global challenges] // URL:<https://ingeo.kz/?p=6158> (Accessed: 09.11.2021)

*Maira Dyussebekova¹,
Yerkebulan Amantayev², Guliziyi Baishan³*

*¹Professor of Political Science Department of L.N. Gumilyov
Eurasian National University, Candidate of Political Sc.
(Nur-Sultan, Kazakhstan)*

e-mail: maira.enu@mail.ru

*²PhD student, Political Science Department of L.N. Gumilyov
Eurasian National University,
(Nur-Sultan, Kazakhstan)*

e-mail: work1292@mail.ru

*³Lecturer of the Shanghai International Studies University
(Shanghai, China)*

e-mail: gulzy0930@126.com

DIGITAL TECHNOLOGIES AND THEIR IMPACT ON THE EDUCATIONAL POLICY OF THE STATE

Abstract. Digital technologies are becoming an increasingly prominent feature of modern education. The educational value of digital technologies has been reinforced by the widespread use of digital educational resources during the pandemic. Thus, the hope that digital technologies can transform education in the direction of empowerment and influence the economic efficiency and competitiveness of the country, despite their uneven history to date, is actively promoted. The purpose of the study is to identify the difficulties of introducing digital technologies into the domestic education system and the directions of their improvement. The article also presents the results of the analysis of the work on the introduction and use of digital technologies in the national education systems of the leading countries of Europe and the Republic of Kazakhstan in particular. This study allowed us to conclude that the introduction of digitalization into the domestic education system creates new difficulties, such as misunderstanding of the processes taking place, insufficient funding, and others. However, it should be noted that countries can reach a new level of digitalization of the economy only with the targeted support of the state.

Keywords: *digital technologies: innovations: innovative technologies: digital education: state competitiveness: digitalization: digitalization policy.*

**Майра Дюсембекова, Еркебұлан Амантаев, Гулицзыи Байшань
ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІҢ
БІЛІМ БЕРУ САЯСАТЫНА ЫҚПАЛЫ**

Аңдатпа. Цифрлық технологиялар қазіргі білім берудің көрнекті

ерекшелігіне айналуға. Пандемия кезінде цифрлық білім беру ресурстарының кең таралуы цифрлық технологиялардың тәрбиелік маңызын күшейтеді. Осылайша, цифрлық технологиялар білім беруді құқықтарды, мүмкіндіктерді кеңейту бағытында өзгерте алады және елдің экономикалық тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігіне әсер ете алады деген үміт, олардың бүгінгі күнгі бірқалыпты емес тарихына қарамастан, белсенді түрде ілгерілеп келеді. Зерттеудің мақсаты – отандық білім беру жүйесіне цифрлық технологияларды енгізудегі қиындықтарды және оларды жетілдіру бағыттарын анықтау. Мақалада сондай-ақ Еуропаның жетекші елдері мен Қазақстан Республикасының Ұлттық білім беру жүйелерінде цифрлық технологияларды енгізу және пайдалану бойынша жұмыстарды талдау нәтижелері ұсынылған. Бұл зерттеу отандық білім беру жүйесіне цифрландыруды енгізу болып жатқан процестерді түсінбеушілік, қаржыландырудың жеткіліксіздігі және т.б. сияқты жаңа қиындықтар туғызады деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Алайда, елдер мақсатты саясат пен мемлекеттің атаулы қолдауымен ғана экономиканы цифрландырудың жаңа деңгейіне шыға алатынын атап өткен жөн.

***Түйін сөздер:** цифрлық технологиялар, инновациялар, инновациялық технологиялар, цифрлық білім, мемлекеттік бәсекеге қабілеттілік, цифрландыру, цифрландыру саясаты.*

Майра Дюсембекова, Еркебұлан Амантаев, Гулицзын Байшань ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ ПОЛИТИКУ ГОСУДАРСТВА

Аннотация. Цифровые технологии становятся все более заметной чертой современного образования. Образовательное значение цифровых технологий было усилено широким распространением цифровых образовательных ресурсов во время пандемии. Таким образом, надежда на то, что цифровые технологии могут трансформировать образование в направлении расширения прав, возможностей и влиять на экономическую эффективность и конкурентоспособность страны, несмотря на их неравномерную историю на сегодняшний день, активно продвигается. Целью исследования является выявление трудности внедрения цифровых технологий в отечественную систему образования и направления их совершенствования. В статье также представлены результаты анализа работ по внедрению и использованию цифровых технологий в национальных системах образования ведущих стран Европы и Республики Казахстан, в частности. Данное исследование позволило сделать вывод о том, что внедрение цифровизации в отечественную систему образования порождает новые трудности, такие как непонимание происходящих процессов, недостаточное финансирование и другие. Однако следует отметить, что страны могут выйти на новый уровень цифровизации экономики только при целенаправленной политике и адресной поддержке государства.

Ключевые слова: цифровые технологии, инновации, инновационные технологии, цифровое образование, конкурентоспособность государства, цифровизация, политика цифровизации.

Introduction

In the modern world, the most important direction for increasing the economic efficiency and competitiveness of the country in the world markets is the advanced development of high-tech industry [1]. Scientific and practical research in the field of the digital economy is carried out on an ongoing basis and is necessary for the deepening and development of technologies, as well as for increasing the efficiency of the Kazakh economy. The problem of the development of the digital economy and the introduction of technologies remains actively discussed, since a unified theoretical and methodological base for the study of this area is only being formed and has not been fully worked out. The purpose of this article is to consider the problem of digitalization, mainly in the field of education and how it can contribute to the development of the state and its promotion and competitiveness in the world arena. It should be noted that digital education is any learning practice that effectively uses technology to enhance a student's educational experience. It emphasizes excellence in learning and provides access to challenging content, feedback through formative assessment, anytime, anywhere learning opportunities, and one-to-one learning to provide all students with the full potential for college success in their future careers.

Methodological base and methods of research work

Education in the context of digitalization is part of the region's economy. Depending on the region, its special qualities can become the main source of income. Digital technologies provided many jobs, developed regional infrastructure and, as a result, increased the popularity of the region [15]. Like any branch of economic activity, the education industry requires constant development. Naturally, development can not do without research. The article uses a descriptive approach based on the analysis of various studies. Data gathering procedure is based on various methods like library method. Internet, books and experts papers of library were used in the data-gathering step. After data classifying by means of descriptive approach data were used. Also, as sources of information were used data on statistics, state programs of the Republic of Kazakhstan, and internet resources. Analysis and comparative methods were used to achieve the goal.

Investigation degree

Many researchers, including domestic ones, have devoted a lot of work on digitalization in the field of education. These are the works of Ziyadin S., Dauliyeva G., Kalymbekova Zh., Turlybekova A. “Key Aspects of Digital Tourism Modernization” (2017); Ordov K., Madiyarova A., Ermilov V., Tovms N., Murzagulova M. “New trends in education as the aspect of digital technologies” (2019). An interesting article by researchers Ziyadin and Kabaeva (2018) in which the authors consider

specific processes of innovative development in the economy of Kazakhstan. The authors analyze the level of technological and industrial-innovative development of Kazakhstan, which is a share of the cost of Kazakhstani goods, services and labor used in the implementation of the enterprise on the territory of the Republic of Kazakhstan. They also focus on the need to develop local content in the context of innovative development of the national structure.

The study of the theory and practice of digitalization is based on the works of foreign researchers such as Larina E.B. and Orekhova E.A. “Digitalization as a factor in increasing the competitiveness of the national economy in world markets”; Pakhomov Iu. “Building a digital economy: what can a professional education system give?”; Stefanova N.A. and Rakhmanova T.E. “Evaluation of the effectiveness of the digital economy”; Conrads J. “Digital Education Policies in Europe and Beyond”; Shmel'kova L.V. “Human resources for the digital economy: a look into the future” and so on.

Main part

Digitalization of education consists in using modern digital technologies that radically change the economy, social sphere, business, and other spheres, to comprehensively rethink educational activities [12].

Digital education promotes school reform by increasing equity and access to educational opportunities, improving the efficiency and productivity of teachers and administrators, providing student-centered education to ensure that all students are ready for college and careers, and recognizing teachers as education designers.

The development of digital technologies is changing the economics of education. Even the most prestigious universities in the world must implement them if they want to be competitive. It is expected that more than 1 billion new students will enroll in universities soon, which will have a positive impact on the prosperity of many economies. Thanks to digital technologies, access to the best educational practices will significantly expand, among students from developing countries. Higher education is becoming available not only to students attending classes at the university. Digital education offers non-traditional teaching methods for already working students, single parents and those who want to completely change their profession but continue to work in their main specialty.

Digital education is more flexible and more adapted to the specific needs of a person: which courses, when and how to study - everyone chooses independently. This allows you to make the learning process more efficient, faster, and also establish feedback with the student. Digital education is promoted by the development of new opportunities in mobile devices, management systems, cloud systems, video, and other technological fields.

The education sector is one of the key and most promising platforms for the global competition of states for economic power and political influence in the 21st century. The practical implementation of a model of science-based or practice-oriented education requires taking into account processes that determine the development trends of both the education system in particular and society as a whole. The world

has entered an era of accelerating technological change, which is accompanied by a radical transformation of the content of many professions, the withering away of some of them, the appearance of completely new ones [2].

Today, in technologically advanced segments, the lifetime of a profession is already becoming shorter than the lifetime of a professional, and this period continues to shrink [3]. As L.V. Shmelkova notes, the most important feature of a person adequate to the digital economy, is that this person owns digital technologies, uses them in everyday and professional activities, wherever and whenever they are useful and necessary [4].

In solving the problem of providing the economy with personnel who own digital technologies, the education system plays a special role. Children quickly adapt to the digital environment before they reach school age and acquire certain skills; accordingly, in general education, these skills must be consolidated and developed. To ensure a high level of digital literacy, it becomes necessary to change the forms, methods, training technologies, introduce new approaches in the general education system.

In the process of digitalization, the very structure of learning and the organization of the educational process are fundamentally changing. These changes will require both the choice of material for creating courses and their organization, and for managing an educational institution. The resulting educational environment can be implemented in accordance with several algorithms, each of which has the right to exist. Among the most significant can be distinguished: the use of free development of specialized Internet resources; the use of paid platforms for the implementation of educational content; the use of off-the-shelf platform solutions located in the cloud; creation of hybrid resources, based on several platforms, etc. [5].

Today, universities mostly use a two-component information and educational environment. It combines the publicly available resources of international educational platforms with the content of their own developments. The most commonly used platform is Coursera. Moreover, quite a lot of large IT companies are developing their own platforms that have both a direct and immediate relationship with education, as well as indirect, specialized. These developers include Facebook, iTunes, eBay, Amazon, LinkedIn, Airbnb, Tencent; VKontakte, Yandex, Avito, OZON. The information and educational environment of digital education includes technical resources: computers, tablets, mobile devices, networks, video systems, interactive screens; educational resources: software, e-educational resources, information and educational portals, distance learning systems, electronic libraries, cloud resources, webinars, newsgroups; process management: distance learning, e-mail, social networks, personal account in the cloud, the form of training [6].

Digitalization of education leads to changes in the labor market, in educational standards, the identification of needs for the formation of new competencies of the population and is focused on the reorganization of the educational process, rethinking the role of the teacher. On the one hand, digitalization undermines the school's methodological foundation inherited from the past, and on the other hand, it creates the availability of information in its various forms, not only textual, but

also sound and visual. The availability of information will require constant search and selection of relevant and interesting content, high speeds of its processing. Consequently, the digitalization of education leads to its fundamental, qualitative restructuring. The teacher must learn to use new technological tools and almost unlimited information resources.

Virtual reality technologies create the possibility of using digital simulators that are not tied to one workplace, which expands the range of technologies studied. Mobile learning technologies let you learn anytime, anywhere. Today, information and knowledge are the basis of economic progress, to which traditional concepts and models are not applicable. L. V. Shmelkova emphasizes that the most important feature of a person adequate to the digital economy is that this person owns digital technologies and applies them in professional activities [7].

The integration and innovative use of digital technologies in education has become a policy priority across Europe. The European Union and its Member States have adopted a range of measures to support the digitalization of education. It is also a key priority for several of the Europe Strategy flagship programmes, in particular the Agenda for New Skills and Jobs, Youth on the Move, the Digital Agenda and the Innovation Agenda [8]

In Europe, the rationale for the innovative use of digital technologies in education is based on the belief that it will support learners' competence to achieve in the knowledge economy, allowing European states to remain competitive and integrated with the global economy. The Europe 2020 Strategy, for examples, cites the strategic role of Engineering and Technology, highlighting digital technologies as key drivers of educational innovation. The integration of digital technologies to support E&T received further high-level support as a major component of the European Commission's strategy for opening up and modernising E&T systems.

Since 2011 all countries had formulated national policies for ICT in education, either as standalone policies or as part of a wider national ICT strategy. The strategic emphasis of these policies, by and large, remained on fostering students' digital competence, justified by future economic benefits. Operational aspects of the policies focused mainly on training for teachers and the provision of up-to-date technology and infrastructure for schools, with a focus on primary and secondary general education. Policy direction and vision was found to be developed largely by national administrations, while operational policy decisions were often taken in a decentralized way, allowing freedom for local administrations and schools to experiment with and shape their own policies within some top-down key parameters. The assessment also established that all European countries had some form of monitoring and evaluation system in place to investigate whether or not the implemented policies met their targeted objectives [9].

In general, experience shows that the use of digital technologies in the context of teaching support has strong support from national authorities in Europe. The authorities at the national level are striving to stimulate the increased use of digital technology by teachers in the "core curriculum". This, in turn, is punctuated by

a consensus that the role of teachers in education is as important as the current political trend. As a result, the existing policy has been revised. Today, the role of teachers in the integration of digital technologies is increasingly attracting the attention of both politicians and researchers [10]. Many national strategies of the European Union (adopted in 2010-2015) aim to equip students in educational institutions, schools, classrooms or age groups with portable devices such as laptop, netbook, tablet or smartphone for educational purposes. Experience also shows that so-called “1: 1” learning initiatives have had a positive impact on teaching and learning practice, contributing to the creation of a more student-centered learning environment [11]. Device mobility has allowed learners to create more learning opportunities and a more independent approach to content. From teachers and students, it was noted that the devices improved interaction and supported more personalized feedback and the development of personalized content. Finally, the most potent effects were increased student motivation and parental involvement. Most member states of the European Union have national or regional platforms or websites for school education that provide some digital content and resources relevant to their curricula and learning objectives. Learning resources have been converted to electronic format, which simplifies the work of teachers and students, as well as their parents, and also makes digital resources more accessible to them in general.

Kazakhstan also is having a rich education base, but it is still on the developing process. In the context of globalization of modern of the scientific world, we should consider the establishment and testing of expert activities centers of digitalization together with regional and Kazakhstan companies. Attention must be directed “to the development of processing and testing of teaching and learning complexes, training simulators, and simulators, virtual laboratories for in-depth teachings of mathematics, computer science, financial mathematics and digital economics. The development of digital higher education reference must be accompanied monitoring the needs of the modern production market, the introduction and the digitalization of educational programs of all levels in accordance with the requirements for key-digitalization competences for each level of education, ensuring their continuity. Speaking of digitalization of higher education institutions, we mean not only IT universities. Digitalization should fundamentally touch all universities: economic, legal, natural, scientific. Emphasis on the availability of the knowledge of the IT-technologies, an economist and a lawyer - skills in digitalization will allow Kazakhstan education at a qualitatively new high level. As technology transforms the means for creating and exchanging information, the challenges to copyright carry serious implications for education”[13, p. 1322-1323].

For instance, Nazarbayev University characterizing by an inadequate level of education development. “In June 2015, the first graduation ceremony was held at Nazarbayev University. 380 bachelors and 142 undergraduates received NU diplomas. In September 2015, the Nazarbayev University School of Medicine was opened with the first admission of students for the Doctor of Medicine program (M.D.)

December 24, 2015, in accordance with Article 3 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated February 18, 2011 “On Science”, Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 7, 2010 No. 1118 “On Approval of the State Program for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan for 2011–2020”. The Government of the Republic of Kazakhstan of the autonomous organization of education “Nazarbayev University” was granted the status of a research university, and also approved the Program of development of the research university of the autonomous organization of education “Nazarbayev University” for 2016-2020.

In June 2016, the second edition took place 443 bachelor and 178 undergraduates received NU diplomas” [13, p. 1323].

Actually, new technologies in digitalization area changes other sectors too. The primary objectives are to guarantee the production of sufficient food and to ensure a fair standard of living for people engaged in agriculture sector. For example, this technology helps us to use new products more effectively than on previous time.

In the structure of the economy of Kazakhstan is increasing every year the share of the mining industry, leading to it so ne-sided development and reduce the overall competitiveness of Kazakhstan's economy. However, the mining industry would be a consumer of the products and services of enterprises belonging to other sectors of the economy and, thus, contribute to macroeconomic stability, economic modernization and social well-being of the people of Kazakhstan. Kazakhstan's content - an indicator of the level of technological and industrial-innovative development of Kazakhstan, which is a share of the value of Kazakh goods, services and labor used in the implementation of the enterprise in the territory of the Republic of Kazakhstan. The description discusses the need for the development of local content in terms of innovative development of the national economy of Kazakhstan [13, p.1326].

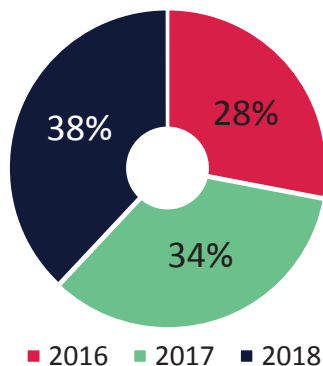
It is sufficient to consider the dynamics of new trends in education sphere in 2019 (Table 1).

Table 1 The amount in % of quality VR (Virtual reality) and STEAM in Kazakhstan [13, p. 1326]

Duration	VR (Virtual Reality)	STEAM
2016	15	13
2017	18	15
2018	20	17

Based on Table 1 the amount in % of quality VR and STEAM, it can be concluded that the main proportion is how these two directions grow up during three last years. There is a percentage base how VR become more popular in education sphere in 2018 (Fig.1).

Percentage of using VR method in universities

The main goal is the progressive development of the digital ecosystem to achieve sustainable economic growth, improve the competitiveness of the economy and the nation, and improve the quality of life. According to Greenlight “Insights polls, 71% of consumers consider promising and modern brand, which uses VR technology. And Racounter names 10 areas that in the near future introduce virtual reality: sports, urban planning, the underwater world, engineering, psychological health, advertising, corporate events and meetings, tourism, security and an alternative lifestyle.

In 2016, the structure of the served users along professor staff and students: business and professional - 54,1%, scientific works - 45,6%, with other purposes - 0,3%, in 2013 the structure of the purposes looked as follows: business and professional - 60,0%, scientific works - 33,7%. It is noteworthy that compared to foreign users is growing up since the last three years (51.7%)” [13, p. 1327].

Thus, digital technologies in education sphere in Kazakhstan relies mainly on the local population, as well as on business and professional skills of users (scientists, PPS, students and other categories of people, who want to up their knowledge). Analyzing the change in the main economic indicators, we can conclude that the potential of Kazakhstan in education sphere is not fully realized, since the development of the last decade [13-14].

Conclusion

Thus, as we can see, the developed policy of digital education in the country significantly affects the level of education, and therefore, its competitiveness in the world economy, in particular. The use of digital technologies also significantly affects the national economy, social, cultural and political life, in connection with which the states proclaim strategies and implement comprehensive national programs with the participation of political actors, business and society. Digital technologies are not only a tool, but also a new human environment. The digital educational environment provides completely new opportunities: to move from learning in a traditional classroom to learning in any space and time; develop an individual educational

route that meets the educational needs of the student's personality; turn students not only into active consumers of electronic resources, but also into creators of new resources. This implies only one axiom, to enter the age of developed technologies and not to use them to the maximum at least erroneously, which leads to a slowdown in the spheres of state activity, including non-competitiveness in the world arena.

REFERENCES:

1. Larina E.B., Orekhova E.A. Tsifrovizatsiia kak faktor povysheniia konkurentosposobnosti natsional'noi ekonomiki na mirovykh rynkakh [Digitalization as a factor in increasing the competitiveness of the national economy in world markets] // Vestnik Saratovskogo Gosudarstvennogo Sotsial'no-ekonomicheskogo universiteta, 2019. № 2(76). S. 29-34.
2. Pakhomov Iu. Postroenie tsifrovoi ekonomiki: chto mozhet dat' sistema professional'nogo obrazovaniia? [Building a digital economy: what can a professional education system give?] // It Week 09.09'017. // URL: <https://www.itweek.ru/gover/article/detail.php?ID=196685>. (accessed: 20.03.2020)
3. Stefanova N.A., Rakhmanova T.E. Otsenka effektivnosti tsifrovoi ekonomiki [Evaluation of the effectiveness of the digital economy] // Ekonomicheskie nauki. 2017. T.6. T4 (21).S. 301-304. // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-effektivnosti-tsifrovoy-ekonomiki>. (accessed: 25.03.2020)
4. Shmel'kova L.V. Kadry dlia tsifrovoi ekonomiki: vzgliad v budushchee [Human resources for the digital economy: a look into the future] // Tsifrovaia ekonomika Dopolnitel'noe professional'noe obrazovanie v strane i mire, 2016. № 8(30). S. 1-4.
5. Bruskin S.N. Metody i instrumenty prodvinoi biznes-analitiki dlia korporativnykh informatsionno-analiticheskikh sistem v epokhu tsifrovoi transformatsii [Methods and tools of advanced business intelligence for corporate information and analytical systems in the era of digital transformation]. S. 234-239. / URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metody-i-instrumenty-prodvinutoy-biznes-analitiki-dlya-korporativnykh-informatsionno-analiticheskikh-sistem-v-epokhu-tsifrovoy>. (accessed: 03.05.2020)
6. Kontseptsiiia Rossiiskogo portala otkrytogo obrazovaniia [The concept of the Russian portal of open education] // URL: https://tspu.ru/res/informat/sist_seti_fmo/praktik/imeg10/pril_prakt-10.html. (accessed: 01.05.2020)
7. Izuchenie rossiiskogo rynka onlain-obrazovaniia i obrazovatel'nykh tekhnologii. [Study of the Russian market of online education and educational technologies] // URL: <https://edmarket.digital/> (accessed: 17.04.2020)
8. Conrads J. Digital Education Policies in Europe and Beyond. / URL: https://www.researchgate.net/publication/329191509_Digital_Education_Policies_in_Europe_and_Beyond_Key_Design_Principles_for_More_Effective_Policies. (accessed: 20.04.2020)
9. European Commission. The European eGovernment Action Plan 2011-2015 Harnessing ICT to promote smart, sustainable & innovative Government. Brussels. 2010. 15 p. // URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0743:FIN:EN:PDF>. (accessed: 10.05.2020)
10. Schrum L. A Global Perspective: Current Trends and Issues in ICT for 21st Century Education. // URL: https://www.researchgate.net/publication/280218587_A_Global_Perspective_Current_Trends_and_Issues_in_ICT_for_21st_Century_Education. (accessed: 12.05.2020)
11. Overview and Analysis of 1:1 Learning Initiatives in Europe / URL: https://www.researchgate.net/publication/242339777_Overview_and_Analysis_of_11_Learning_Initiatives_in_Europe. (accessed: 24.05.2020)
12. Olga N. Machekina Digitalization of education as a trend of its modernization and reforming // URL: <https://www.revistaespacios.com/a17v38n40/a17v38n40p26.pdf>
13. Ordov K., Madiyarova A., Ermilov V., Tovms N., Murzagulova M. New trends in education as the aspect of digital technologies //International Journal of Mechanical Engineering and Technology (IJMET). Volume 10, Issue 02, February 2019, pp. 1319-1330.
14. Ziyadin Sayabek, Dauliyeva Galiya, Kalymbekova Zhanna and Turlybekova Asel (2017) Key Aspects of Digital Tourism Modernization. Proceedings of the 31th International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2017, P. 2065-2070.
15. Ziyadin, S., & Kabasheva, N. (2018). The Basis for Initiating the Eurasian Integration of the Agricultural Sector. Questions of government and municipal management, (special editor).

*Гүлден Ашкенова¹, Айнұр Мажитова²,
Қаламқас Есімова³, Қайрат Батырбаев⁴*

¹*«Қоғамдық пікір» зерттеу институтының директоры,
әлеуметтану магистрі (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: gulden.ashkenova@gmail.com*

²*«Қоғамдық пікір» зерттеу институты директорының
орынбасары, әлеуметтану магистрі (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: ainur.mazhitova@gmail.com*

³*«Қоғамдық пікір» зерттеу институтының талдаушы-әдіскері,
антропология және этнология магистрі (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: kesimova@gmail.com*

⁴*«Астана» халықаралық ғылыми кешенінің ғылыми қызметкері,
саясаттану магистрі (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: eami.kairat@gmail.com*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНАН РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНА ОҚУ КӨШІ-ҚОНЫ: ЖАЙ-КҮЙІ, СЕБЕПТЕРІ, КЕЛЕШЕГІ *

Андатпа. Мақала «Қазақстан-Ресей шекарасы: тарихи контекст және жаңа геосаяси шындық» бағдарламасы аясында әзірленіп, 2018-2021 жылдары авторлардың орындауымен іске асқан «Қазақстан Республикасынан Ресей Федерациясына бағытталған оқу көші-қоны» әлеуметтік зерттеу нәтижелеріне негізделді. Зерттеу барысында шекаралас аумақта тұратын және Ресейдің жоғары оқу орындарында білім алған Қазақстан азаматтарына сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға 30 ЖОО-да 50 мамандық бойынша білім алған 309 респондент қатысты. Сауалнама сұхбат, онлайн, телефонмен сөйлесу сияқты аралас форматта жүргізілді. Сондай-ақ, Солтүстік Қазақстан облысынан шыққан, Ресейде білім алып жүрген, бірақ пандемия кезінде Қазақстанда болған бакалавриат студенттерден тереңдетілген сұхбат алынды. Мақалада оқу көші-қоны уәждері мен келешегі қарастырылады. Сондай-ақ, мақалада халықаралық білім ұтқырлығының (Academic mobility) Қазақстанның Ресеймен шекаралас облыстарындағы эмиграция процестеріне әсері мәселесі қарастырылған. Авторлар көші-қон процесінің тартушы және итермелеуші (Push/Pull) факторларын анықтады.

Түйін сөздер: оқу көші-қоны, білім көші-қоны, Қазақстан, Ресей, жастар, Қазақстан-Ресей шекарасы, Border Studies, фронтьер көші-қоны, әлеуметтік зерттеу.

* Мақала «Қазақстан-Ресей шекарасы: тарихи контекст және жаңа геосаяси шындық» ҚР БҒМ жобасын мақсатты қаржыландыру бағдарламасы аясында дайындалды.

Гулден Ашкенова, Айнур Мажитова, Каламкас Есимова, Кайрат Батырбаев

УЧЕБНАЯ МИГРАЦИЯ ИЗ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В РОССИЙСКУЮ ФЕДЕРАЦИЮ: СОСТОЯНИЕ, МОТИВЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация. Статья подготовлена в рамках программы «Казахстано-российская граница: исторический контекст и новая геополитическая реальность» и основана на результатах социологического исследования «Учебная миграция из Республики Казахстан в Российскую Федерацию», проведенного авторами в 2018-2021 гг. В ходе исследования были опрошены граждане Казахстана, проживающие в приграничной территории и проходившие обучение в вузах России. В опросе участвовало 309 респондентов, которые учились в 30 вузах, на 50 специальностях. Опросы были проведены комбинировано: интервью, онлайн, по телефону. Также были проведены глубинные интервью со студентами бакалавриата, жителями Северо-Казахстанской области, находящимися в Казахстане в период пандемии. В статье раскрываются мотивы учащихся и перспективы учебной миграции. Также изучается вопрос влияния международной образовательной мобильности на процессы эмиграции в областях Казахстана, граничащих с Россией. Авторы выделили притягивающие и выталкивающие (Push/Pull) факторы миграционного процесса.

Ключевые слова: учебная миграция, образовательная миграция, Казахстан, Россия, молодежь, казахстано-российское приграничье, Border Studies, фронтьерская миграция, социологическое исследование.

Gulden Ashkenova, Ainur Mazhitova, Kalamkas Yessimova, Kairat Batyrbayev

EDUCATIONAL MIGRATION FROM THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN TO THE RUSSIAN FEDERATION: CONDITION, MOTIVES, PROSPECTS

Abstract. The article was prepared within the framework of the program “Kazakhstan-Russia border: historical context and new geopolitical reality” and is based on the results of the sociological study “Educational migration from the Republic of Kazakhstan to the Russian Federation”, conducted by the authors in 2018-2021. In the course of the study, citizens of Kazakhstan living in the border area and studying at Russian universities were interviewed. The survey involved 309 respondents – students of 30 universities and 50 specialties. The surveys were conducted in a combination: interviews, online, and by phone. In-depth interviews were also conducted with undergraduate students, residents of the North Kazakhstan region, who were in Kazakhstan during the pandemic. The article reveals the motives of students and the prospects for educational migration. The issue of the influence

of international educational mobility on the emigration processes in the Kazakhstan regions bordering Russia is also being studied. The authors identified the Push and Pull factors of the migration process.

Keywords: *study-related migration, educational migration, Kazakhstan, Russia, youth, Kazakh-Russian borderlands, Border Studies, frontier migration, sociological research.*

Кіріспе

Қазақстаннан Ресейге бағытталған оқу немесе білім алу көші-қоны Қазақстан-Ресей қатынастарының маңызды аспектісі, әсіресе, белсенді көші-қон ағындары жүретін шекара маңы аумағында маңызды болып табылады. Екі ел арасындағы құрлық шекарасының ұзындығы – 7598,8 км. Ресей мен Қазақстан шекарасында 51 өткізу пункті орналасқан: 20 теміржол өткізу пункті, 30 автомобиль өткізу пункті, 1 өзен арқылы өткізу пункті бар. Ресей Федерациясы жағынан Қазақстанмен 12 өңір шектеседі: Астрахан облысы, Волгоград облысы, Саратов облысы, Самара облысы, Орынбор облысы, Челябин облысы, Қорған облысы, Түмен облысы, Омбы облысы, Новосібір облысы, Алтай өлкесі, Алтай Республикасы. Қазақстан жағынан Ресеймен 7 өңір шектескен: Атырау облысы, Батыс Қазақстан облысы, Ақтөбе облысы, Қостанай облысы, Солтүстік Қазақстан облысы, Павлодар облысы, Шығыс Қазақстан облысы.

Қазақстандық білім алушылардың халықаралық білім алу ұтқырлығы (Academic mobility) – Қазақстан мен Ресей арасындағы өзара көші-қон әрекетінің бір бөлігі, оның үстіне, бұл мәселе – шекаралық зерттеулердің (Border Studies) объектісі.

Сондықтан, осы көші-қонның этникалық құрамы, көлемдері, қатысушылардың уәждемесі және де тағы басқалар қызығушылық тудырып отыр.

Ресейдегі шетелдік студенттерге арналған жоғары білім туралы ресми сайт – Ресей Федерациясының Ғылым және жоғары білім министрлігінің ресми мәліметтеріне сүйене отырып, мигранттардың саны туралы мынадай мәліметтер беріп отыр: «Ресей университеттеріндегі шетелдік студенттер арасында Қазақстан (61 462) және Өзбекстан (40 020) азаматтары көп. Алғашқы 12 елге Түрікменстан (36 389), Қытай (29 617), Тәжікстан (21 185), Үндістан (15 803), Украина (11 593), Беларусь (10 509), Мысыр (8731), Әзірбайжан (7884), Қырғызстан (7493) және Молдова (4258) кіреді» [1].

Зерттеу мақсаты: Қазақстан Республикасынан Ресей Федерациясына білім көші-қоны процесін зерттеу, Ресейде білім алудың негізгі себептерін анықтау.

Сонымен қатар, қазақстандық білім мигранттарының белсенділігінің артып келе жатқанын атап өткен жөн, ол басқалармен қатар студенттік бірлестіктер түрінде көрінеді. Әлеуметтік желілерде Ресейдегі қазақстандық студенттер бірлестіктері парақшаларының айтарлықтай санын табуға болады, бұған Қазақстан Республикасының Ресей Федерациясындағы Елшілігінің ресми сайтындағы ақпарат дәлел (А кестесі).

Ресейдегі қазақстандық студенттер бірлестіктерінің парақшалары

Ресейдегі қазақстандық студенттердің «Жас Тұлпар» бірлестігі (РҚСБ)	https://vk.com/zhas_tulpar
ММУ Қазақстандық студенттерінің жерлестігі	https://vk.com/kz_msu
РХДУ-да «Сана» қазақ жерлестігі	https://vk.com/kz_sana_rudn
ММХҚИ қазақстандық студенттер клубы	https://vk.com/mgimokazakhstan
Н.Э. Бауман атындағы ММТУ қазақстандық студенттік жерлестігі	https://vk.com/kazahzem
И.М. Губкин атындағы Мұнай және газ РММ «Мұнайшы» қазақстандық жерлестігі	https://vk.com/club11892735
МБЖҚИ ҰЗТУ «Шаңырақ» қазақ жерлестігі	https://vk.com/club6670697
МГМУ студенттерінің қазақстандық диаспорасы	https://vk.com/club13241569
МАИ қазақтары	https://vk.com/kazakhi_mai
«Тұлпар» қазақстандық студенттер бірлестігі	https://vk.com/club317295

Дереккөз: https://kazembassy.ru/rus/studenty/spisok_obsh_organizacii_studen

Қазақстан жастары білім алуға баратын елдер арасында Ресей әрдайым алғашқы қатарда болды. Ф. Эберт атындағы қор өткізген «Орталық Азия жастары» жобасының бірінші толқынының (2014-2016) зерттеу нәтижесіне сәйкес, оқу көші-қоны аясында қазақстандықтар білім алу үшін келесі елдерді таңдайды – Ресей (29,6%), АҚШ (23,7%), ЕО елдері (16,3%) және Қытай (14,6%) [2].

Осы жобаның екінші толқыны (2019-2020) нәтижесі бойынша, қазақстандықтар білім алуға баратын елдер арасында АҚШ (29%) және Еуропалық Одақ елдерінен (23,4%) кейін Ресей 23,3% пайызбен үшінші орында тұр [3].

Оқу көші-қоны мәселелерін өз еңбектерінде Б.И. Ракишева, Д.В. Полетаев (Қазақстаннан Ресейге оқу көші-қоны) [4], Б.И. Ракишева, С.Е. Қошанова, А.Б. Мажитова, Г.Т. Ашкенова (Қазақстаннан ҚХР-ға оқу миграциясы) [5, 6], Е.Ю. Садовская (Қазақстаннан ҚХР-ға оқу миграциясы) [7], Б.Н. Бокаев, А.С. Жолдыбалина (Зияткерлік әлеуетті дамыту контексіндегі көші-қон трендтері) [8], Б.К. Рахимбекова (Ресей Федерациясындағы білім беру көші-қонының қазіргі тенденциялары) [9], Г.О. Насимова, С. Каплан, М.М. Бузуртанова, Г.Т. Илеуова, сарапшы М.М. Шибутов, Б.К. Рахимбекова, К.Е. Смагулов, Ю.В. Пойта, А.К. Жүнісова, Ш.Б. Халикова, К.Н. Карташов (Қазақстаннан білім беру көші-қонының себептері мен факторлары) [10, 11], сарапшы М.М. Шибутов (Қазақстаннан білім беру көші-қонының саяси факторлары) [12], Б.Н. Бокаев, А.Б. Қаймолдиев (зияткерлік көші-қон) [13], А.А. Нұрмагамбетов, Л.М. Иватова, Л.А. Хасенова (ҚР жоғары білім беру жүйесін жетілдіру контексіндегі білім беру көші-қоны) сияқты зерттушілер қарастырды [14].

С.В. Дементьева [15], Д.В. Полетаев, С.В. Дементьева [16], Д.В. Полетаев [17], О.М. Коморникова [18], А.А. Садырин [19], В.Ю. Леденева, О.В. Ломакина, А.М. Жүнісов, Б.Т. Бегасылов [20] сияқты бірқатар ресейлік зерттеушілер еңбектерін білім көші-қоны, инновациялық стратегиялар, жастар ортасында төзімділікті қалыптастыруға арнады.

2012 жылы К.А. Гаврилов, С.Н. Градировский, Е.Е. Письменная, С.В. Рязанцев, Е.Б. Яценкодан тұратын авторлық ұжым «ТМД және Балтық

елдерінен ағылған оқу көші-қоны: Ресей үшін әлеуеті мен келешегі» атты басылым дайындады, онда ТМД және Балтық елдерінен Ресей Федерациясына бағытталған оқу көші-қонының қалыптасқан үрдістеріне кешенді баға берілді [21].

Зерттеу әдістері

Респондентті іріктеу: жобаға Ресей Федерациясында бакалавриат, магистратура, докторантура бағдарламалары бойынша оқитын Қазақстан азаматтары қатысады. Респонденттер «қар жұмаршағы» әдісін қолдана отырып кездейсоқ таңдалды. **Зерттеу географиясы:** Орынбор облысы, Астрахан облысы, Алтай өлкесі және Алтай Республикасы, Волгоград облысы, Саратов облысы, Самара облысы, Челябин облысы, Қорған облысы, Омбы облысы, Новосібір облысы. **Зерттеу жүргізу уақыты:** сауалнама 2018-2021 жылдары жүргізілді. **Сауалнама әдісі:** аралас (Face-to-face (сұхбат), онлайн, телефон арқылы). **Зерттеу іріктемесі:** Зерттеу іріктемесі 16 жасқа толған 309 респонденттен тұрады. Респонденттердің орташа жасы – 19 жас. Тереңдетілген сұхбат: 30.

Респонденттердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары: респонденттердің 40,5% ер адамдар, 59,5% – әйелдер. Респонденттердің басым бөлігі – орыстар, олар респонденттердің 61% бөлігін құрады, 31,8% – қазақтар. 5,1% респондент өздерін татар, украин, неміс ұлтынан деп атады. Лағыш, башқұрт, армян, грузин, ингуш, өзбек, кәріс ұлтының өкілдерінен бір респонденттен болды.

Респонденттер Барнаул, Челябин, Новосібір, Саратов, Астрахан, Самара, Орынбор, Қорған, Волгоград жоғары оқу орындарында оқиды.

Респонденттер оқитын университеттер арасында Алтай мемлекеттік университеті, Челябин мемлекеттік университеті, Саратов ғылыми-зерттеу мемлекеттік университеті, Омбы мемлекеттік университеті, Сібір мемлекеттік қатынас жолдары университеті, Оңтүстік Орал мемлекеттік университеті және басқа да оқу орындары бар. Жалпы алғанда, 30-дан астам университет аталды.

Респонденттер оқитын мамандықтарды көрсету кезінде 50-ден астам мамандық анықталды. Жаратылыстану-техникалық, инженерлік және медициналық мамандықтарда оқитын респонденттердің саны гуманитарлық білім алатын респонденттер санынан асып түседі.

Респонденттер негізінен Қазақстанның солтүстік және батыс облыстарынан шыққандар.

Зерттеу нәтижелері

Респонденттердің 90,3% үшін өздері таңдаған ЖОО-да оқу – шетелде білім алу мен ұзақ тұрақтаудың алғашқы тәжірибесі. Респонденттердің басым көпшілігі Ресейден басқа елдерді қарастырмаған (93,5%). Тек 20 респондент (6,5%) ғана басқа елдерде, мысалы, АҚШ, Чехия, Оңтүстік Корея, Қытай, Ұлыбритания, Түркияда оқу нұсқасын қарастырған.

«Сіз жоғары білімді неліктен басқа елде алуды шештіңіз?» деген сұраққа респонденттердің жартысына жуығы (47,2%) «шетелдік жоғары оқу орындарында сапалы білім береді» деп жауап берді. Респонденттердің үштен бірінен аз бөлігі «оқитын елде оқу ақысы төмен» (29,4%) және «оқитын еліне тұрғылықты көшу

жоспары бар» (27,8%) деген жауап берді. Респонденттердің бестен бір бөлігі (21,7%) шетелдік ЖОО-ын «жаңа тәжірибе алу, ой-өрісін кеңейту мақсатында» таңдады.

1-кесте. Сіз жоғары білімді неліктен басқа елде алуды шештіңіз?

Жауаптың нұсқалары	Саны	Пайызы*
Шетелдік жоғары оқу орындарында сапалы білім алу	146	47,2
Оқитын елде оқу ақысы төмен	91	29,4
Оқитын елге тұрғылықты көшу жоспары бар	86	27,8
Жаңа тәжірибе алу, ой-өрісін кеңейту	67	21,7
Тұрғылықты елдегі жоғары оқу орындарына түсуге жоғары конкурс	54	17,5
Алған білімнің беделін арттыру мақсатында	50	16,2
Осы шешімді қабылдауыма ата-анам себеп болды	34	11,0
Тұрғылықты елде менің мамандығым бойынша оқытпайды	25	8,1
Менің шетелде білім алуым кездейсоқтық, күтпеген жерден таңдалды	11	3,6
Жауап беруге қиналамын	2	0,6

**Солма 100%-ға тең емес, өйткені респонденттер жауаптың бірнеше нұсқасын белгілей алды.*

«Неліктен нақты осы елді таңдадыңыз?» деген сұраққа жиі айтылған жауаптар – «Отанға географиялық жақындық» (48,2%) және «бұл елде сапалы білім береді» (44,3%). Респонденттердің төрттен бір бөлігі достары мен таныстарының ұсынысы бойынша таңдау жасады (23,3%).

2-кесте. Неліктен нақты осы елді таңдадыңыз?

Жауаптың нұсқалары	Саны	Пайызы*
Отанға (тұрақты тұратын елге) географиялық жақын орналасуы	149	48,2
Бұл елде сапалы білім береді	137	44,3
Достар, таныстар ұсынды	72	23,3
Бұл елде шетелдік студенттерге қамқорлық жасалады (визалық қолдау, жақсы жатақхана, төтенше жағдайда, медициналық көмекке жүгінген кезде студенттен тыс қолдау және т.б.)	55	17,8
Мұнда өмір сүру қызықты - ойын-сауық, қызықты орындар және т.б. көп (мәдени фактор)	54	17,5
Бұл елде мен таңдаған елдер арасында өмір сүру құны арзанырақ	32	10,4
Мұнда өмір сүру қауіпсіз, басқа елдерден келген адамдарға, басқа ұлт адамдарына жақсы қарайды	28	9,1
Ел кездейсоқ таңдалды	7	2,3
Осы елде оқу грантын жеңіп алдым	7	2,3
басқа жауаптар (респонденттердің сөзінен жазып алынды)		
Басқа тілді үйренудің қажеті жоқ	1	0,3
Елде қалып, жұмыс істегім келді	1	0,3
Қала ұнады	1	0,3
Жауап беруге қиналамын	12	3,9

**Солма 100%-ға тең емес, өйткені респонденттер жауаптың бірнеше нұсқасын белгілей алды.*

Респонденттердің жартысынан көбі Ресейде білім алу мүмкіндігі туралы «достары мен таныстардан» білді (58,6%). Респонденттердің үштен бірі бұл туралы Интернеттен оқыған (31,4%). Бұл туралы мемлекетаралық алмасу бағдарламалары бойынша ақпарат көздерінен білгендер үлесі 10%-ға жетпейді. 4,9% респондент ата-анасының кеңесін басшылыққа алған. 4,5% «шет мемлекет пен ҰЕҰ» арқылы білген.

3-кесте. Сіз бұл елде білім алу мүмкіндігі туралы қалай білдіңіз?

Жауаптың нұсқалары	Саны	Пайызы*
Достар мен таныстардан	181	58,6
Интернеттен	97	31,4
Өз мемлекетінен (алмасу бағдарламалары)	28	9,1
Шетелдік мемлекет немесе ҰЕҰ арқылы	14	4,5
басқа жауаптар (респонденттердің сөзінен жазып алынды)		
Ата-анасы кеңес берді	15	4,9
Қалаға келген соң жергілікті ЖОО-ға түсуге шешім қабылдады	2	0,6
Саратовтан келіп, лекция оқыды	1	0,3
Газеттен	1	0,3
Жауап беруге қиналамын	11	3,6

**Солма 100%-ға тең емес, өйткені респонденттер жауаптың бірнеше нұсқасын белгілей алды*

Респонденттерге оқитын елге келуіне қатысты жағымды тұстарды атап өту ұсынылды. Респонденттердің шамамен үштен екісі «жаңа таныстар» (67,3%) және «жаксы университет» (53,4%) сияқты оң тұстарды атап өтті, жартысынан көбі «дербестікті» (50,8%) жағымды деп келтірді. Респонденттердің бестен бір бөлігінен астамы «мәдениеттің жақындығы» (23,9%), «басқа өмір салты» (22,7%) және «жерлестердің болуы» (20,4%) сияқты жағымды тұстарды атады.

4-кесте. Оқу еліне келудің қандай жағымды тұстарын атап өтесіз?

Жауаптың нұсқалары	Саны	Пайызы*
Жаңа таныстар	208	67,3
Жақсы университет	165	53,4
Дербестік	157	50,8
Мәдениеттің жақындығы	74	23,9
Басқа өмір салты	70	22,7
Жерлестердің болуы	63	20,4
Ауа-райы	16	5,2
Тағамдары	3	1,0
Жауап беруге қиналамын	5	1,6

**Солма 100%-ға тең емес, өйткені респонденттер жауаптың бірнеше нұсқасын белгілей алды.*

Респонденттердің 38,8% оқуын аяқтағаннан кейін еңбек келісімшарты бойынша оқыған елде қалуды (ұзақ уақытқа, бірақ тұрақты тұруға емес) жоспарлап отыр. 28,5% респондент те осыған бейім (жауап «дәлірегі, иә»). Көріп отырғанымыздай, 67,3% респондент оқуын аяқтағаннан кейін сол елде жұмыс істеуді жоспарлайды, бірақ тұрғылықты қалу ниеті жоқ. Бұл сұраққа 12,9% респондент «дәлірегі, жоқ» деп жауап берді, 10% респондент оқуын аяқтағаннан кейін Ресейде ұзақ уақыт еңбек шарты бойынша жұмыс істеуді жоспарламайды. Сонымен, 22,9% респондент оқу аяқталған соң Ресейде қалуды жоспарламайтынын байқадық. Шамамен 10% респондент әлі шешім қабылдаған жоқ.

5-кесте. Сізде оқуды аяқтаған соң еңбек келісімшарты бойынша (ұзақ уақытқа, бірақ тұрақты тұрғылықты емес) оқу елінде қалу жоспары бар ма?

Жауаптың нұсқалары	Саны	Процент
Иә	120	38,8
Дәлірегі, иә	88	28,5
Дәлірегі, жоқ	40	12,9
Жоқ	31	10,0
Жауап беруге қиналамын	30	9,8
Барлығы	309	100,0

Оқу мигранты қатарындағы респонденттердің 68,6% оқу бітіргеннен кейін оқыған елге (Ресейге) тұрақты тұруға көшу жоспарлары бар.

Ал респонденттердің 23,6% «Сіздің оқып жатқан елге тұрғылықты көшу жоспарыңыз бар ма?» деген сұраққа «дәлірегі, жоқ» және «әрине, жоқ» деп жауап берді. 7,8% респондент жауап беруге қиналды.

6-кесте. Сіздің оқып жатқан елге тұрғылықты көшу жоспарыңыз бар ма?

Жауаптың нұсқалары	Саны	Процент
Иә	129	41,7
Дәлірегі, иә	83	26,9
Дәлірегі, жоқ	50	16,2
Әрине, жоқ	23	7,4
Жауап беруге қиналамын	24	7,8
Барлығы	309	100,0

Оқуды бітіргеннен кейін Ресейге көшу жоспарлары бар екенін айтқан 212 респондентке «Оқыған елге тұрғылықты көшу ниетінің негізгі себебі қандай?» деген сұрақ қойылды. 43,9% респондент «жұмысқа орналасу және мансаптық өсу келешегі», 37,7% респондент «оқитын елде өмір сүру сапасы жоғары» деген жауаптар айтты. 7,1% респондент «этникалық отаныма ораламын», 1,9% «туған-туыстарым тұрады» деп жауап берді. 5,7% респонденттің оқыған елдің өкілімен некелесу ниеті бар.

7-кесте. Оқыған елге тұрғылықты көшу ниетінің негізгі себебі қандай? (бұл сұраққа оқитын елге тұрақты тұруға көшуді жоспарлаған респонденттер ғана жауап береді – 212 респондент (68,6%))

Жауаптың нұсқалары	Саны	Процент
Жұмысқа орналасу және мансаптық өсу перспективасы	93	43,9
Оқитын елде өмір сүру сапасы жоғары	80	37,7
Этникалық отаныма оралу	15	7,1
Неке немесе оқыған елдің өкілімен некелесу жоспары	12	5,7
Туған-туыстарым тұрады	4	1,9
Өз отанында лайықты өмірді қамтамасыз ете алмау	2	0,9
Жауап беруге қиналамын	6	2,8
Барлығы	212	100,0

Оқуды бітіргеннен кейін отанына оралуды жоспарлаған респонденттерге (97 респондент) «Сіз не себепті оралып, Отаныңызда тұрғыңыз келеді?» деген сұрақ қойылды. 39,2% респондент «туыстары және жақын адамдарымен бірге өмір сүруге ұмтылу» деп жауап берді. 13,4% респондент «өз Отанында тұрып, жұмыс істеу» ниетіне берік, 12,4% респондент мәдениеті мен тілі жақын елге оралғысы келеді. 19,5% респондент жауап беруге қиналды.

8-кесте. Сіз не себепті оралып, отаныңызда тұрғыңыз келеді? (бұл сұраққа оқу бітіргеннен кейін отанына оралуды жоспарлаған респонденттер ғана жауап береді – 97 респондент (31,4%))

Жауаптың нұсқалары	Саны	Процент
Туыстарымен және жақын адамдарымен бірге өмір сүру ниеті	38	39,2
Отанында өмір сүру және жұмыс істеу	13	13,4
Мәдениеті мен тілі жақын елге оралу ниеті	12	12,4
Оқуды жалғастыру жоспары, басқа білім алу	9	9,3
Оқыған елде мамандығы бойынша жұмыс жоқ	2	2,1
Оқыған елде ұлттық немесе діни кемсітушілік бар	1	1,0
Өз елінен басқа жерде өзін-өзі қамтамасыз ете алмау	3	3,1
Жауап беруге қиналамын	19	19,5
Барлығы	97	100,0

Қорытынды

Экономика Жоғары Мектебі Ұлттық Зерттеу университетінің деректері бойынша, оқу мигранттарының арасында, «бұрынғы КСРО елдерінен Қазақстан (бұрынғы Кеңес Одағы республикаларынан келген студенттердің жалпы санының 36%), Өзбекстан (11%), Украина (11%), Түрікменстан (9%), Беларусь (8%) өкілдері ең көп» [22].

Қазақстаннан Ресейге бағытталған оқу көші-қонының ауқымы өседі деп болжалып отыр. Бұған ресейлік білімді экспорттаудың жаңа саясаты да ықпал етеді. Ресей Президенті жанындағы Стратегиялық даму және басым жобалар

жөніндегі кеңес төралқасы отырысының шешіміне сәйкес 2017 жылғы 30 мамырда «Ресей білім беру жүйесінің экспорттық әлеуетін дамыту» басым жобасының паспорты бекітілді. Осы құжаттың кіріспесінде айтылғандай, «жобаның басты мақсаты – білім беру қызметтерінің халықаралық нарығында ресейлік білімнің тартымдылығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру және осылайша Ресей Федерациясының шикізаттық емес экспортын арттыру. Жобаны іске асыру мерзімі – 2017 жылғы мамырдан бастап 2025 жылғы қарашаға дейін (қоса алғанда)» [23].

Шетелдік студенттерді тарту мақсатында Ресейдің мемлекеттік құрылымдары мен ЖОО-дары ақпараттық рекрутингтік интернет-сайттарды, сондай-ақ, студенттердің пән олимпиадаларына тіркелу сайттарын іске қосты, осы олимпиадалар арқылы ресейлік ЖОО магистратурасына талапкерлер тартылады (мысалы, Open Doors халықаралық олимпиадасы: Russian Scholarship Project) [24]. Іріктеудің барлық кезеңдері онлайн режимде өткізіледі.

Сондай-ақ, шетел азаматтарын Ресейде білім алуға іріктеу үшін RUSSIA. STUDY ресми сайты жұмыс істейді [25].

Қазақстандықтардың Ресей Федерациясына қарай оқу көші-қоны көлемінің ұлғаюына бірқатар тартушы факторлар ықпал етеді (Pull factors):

1) визалық кедергілердің жоқтығы мен екі елдің географиялық жақындығы. Екі елді әлемдегі ең ұзын үздіксіз құрлық шекарасы бөлген. Шекаралық пункттер арқылы (соның ішінде әуежайлардағы) шетелдік паспорт бойынша да, қазақстандық жеке куәлік бойынша да виза рәсімдеусіз өтуге болады. Қазақстанның 14 облысының 7-еуі (Атырау облысы, Батыс Қазақстан облысы, Ақтөбе облысы, Қостанай облысы, Солтүстік Қазақстан облысы, Павлодар облысы, Шығыс Қазақстан облысы), яғни жартысы, федералдық маңызы бар ірі жоғары оқу орындары мен ғылыми орталықтары орналасқан Ресей өңірлерімен шектеседі;

2) тілдік кедергі жоқтығы (Қазақстанның барлық түкпірінде орыс тілді орта мектептер бар, қазақ мектептерінде орыс тілі оқытылады);

3) ресейлік жоғары оқу орындарына түсудің икемді шарттары: қазақстандық ҰБТ мен ресейлік ЕГЭ (Единый Государственный Экзамен)/ БМЕ (Бірыңғай мемлекеттік емтихан) емтихан форматы мен мазмұны жағынан айтарлықтай ерекшеленсе де, ресейлік қабылдау емтихандарының жүйесі өте икемді, ТМД елдерінің түлектеріне қабылдау емтихандарын талапкерлер үшін қолайлы үлгіде тапсыруға мүмкіндік береді, ресейлік жоғары оқу орындарында ТМД талапкерлеріне арналған емтихан сынақтарының бөлек үлгісі бар;

4) Ресей университеттерінің «оқуға қабылдау науқандары»: оқу жылы аяқталғанға дейін шекаралас аймақтағы Ресей ЖОО-дары көрші елдерден талапкерлерді тарту мақсатында ақпараттық жұмыстар жүргізеді, қабылдау және емтихан комиссиялары жұмыс істей бастайды, әдетте қабылдау науқаны қараша-желтоқсан айларында басталады. Сондай-ақ, Ресейдің шекаралас университеттері жоғары сынып оқушылары үшін халықаралық пән

олимпиадаларын ұйымдастырады, олардың жеңімпаздары мен дипломанттары Ресей университеттеріне қабылданады;

5) қаржылық фактор: жоғары балл жинаған жағдайда, пән олимпиадаларының дипломдарына иелік еткен жағдайда, ТМД-дан оқуға қабылданған талапкерлер Ресей тарапының бюджет қаражаты есебінен оқуға мүмкіндік алады. Студент жеке қаражаты есебінен оқитын болса, Ресейдің аймақтық университеттеріндегі оқу құны Қазақстан университеттерімен салыстырғанда едәуір арзан екенін атап өткен жөн;

6) көші-қон факторы: көптеген этникалық орыстар үшін ресейлік университетте білім алу кейіннен Ресейге қоныс аударудың логикалық қадамы. Қазақстандық жас мигранттар үшін Ресей ЖОО-да оқу – бейімделу кезеңі, оның барысында олар қабылдаушы қоғамға бейімделіп, оның құндылықтары мен ұстанымдарын сіңіреді;

7) шекара аумағында қазақ/қазақстандық қауымның болуы. Шекаралас облыстардан келген көптеген мигранттардың Ресей жағында туыстық, отбасылық және достық байланыстары бар. Мұнда тек этникалық факторды ғана емес, сонымен бірге шыққан елдің (Қазақстаннан келген орыстар) факторын да ескеру қажет. Қазақстаннан көшіп келгендерден тұратын қазақстандық қауымдар ірі қалаларда да бар (мысалы, Калининград, Новосібір);

8) сарапшы М.М. Шибутовтың пікірінше, орыс білім беру жүйесінің «тарихи-саяси артықшылықтары бар (бір мемлекетте ұзақ өмір сүру, тіл және мәдениет ортақтығы, арнайы білім беру бағдарламалары арқылы бұрыннан бар байланыстарды қолдауға деген ұмтылыс, аймақтағы ұзақ үстемдік ету барысында даму үлгілерін қалыптастыру)» [12].

Итеруші факторларға (Push factors) мыналарды жатқызуға болады:

1. Қазақстанның білім беру саласындағы үздіксіз реформалар факторы: білім беру саласындағы тоқтаусыз реформалар, қазақстандық жоғары оқу орындарына түсу шарттары мен үлгілерінің өзгеріп тұруы талапкерлер мен олардың ата-аналарын жоғары білім алудың басқа нұсқаларын іздеуге мәжбүр етеді,

2. Қаржылық фактор: жоғары білім нарығындағы бағаның үнемі өсуі,

3. Қоғамдық пікір факторы: Ресейдің жоғары оқу орындарындағы оқу сапасы Қазақстанның жоғары оқу орындарына қарағанда әлдеқайда жоғары деген пікірдің болуы.

Нәтижелерді талқылау

Білім алушыларға жүргізілген сауалнама нәтижелеріне, статистикалық деректерге, зерттеушілер мен сарапшылардың пікірлеріне, көші-қон үдерісінің тартушы/итеруші (Push/Pull factors) факторларына талдау жасау Қазақстаннан Ресейге бағытталған білім алушы мигранттар ағынының ұлғаю ықтималдығын көрсетіп отыр. Пандемия салдарынан алыс шетелге бару-келу қиындығының артуы да білім алушы мигранттардың Ресей бағытын таңдауына себеп болып, ағынның ұлғаюына әсер етуі мүмкін.

Білім қуушы мигранттардың санының артуы туралы экономист, Стратегиялық бастамалар орталығының аға серіктесі Олжас Құдайбергенов «мектеп бітіргеннен кейін Ресей мен Қытайдың жоғары оқу орындарына түсетін қазақстандықтардың саны 2022 жылдан бастап жыл сайын 100 мың адамнан асады, ал 2025 жылға қарай осы екі елде оқитындардың саны 500 мың адамнан асады» деген пікір айтты [26].

Дегенмен, сыртқы немесе халықаралық ұтқырлық (mobility) мигранттардың шетелде қалуы, зияткерлердің жылыстауы сияқты жағымсыз жәйттар тудыруы мүмкін. А. Жолдыбалина мен Б. Бақаевтың пікірінше, бұл шекаралас өңірлерде қатты байқалады, «табыс деңгейінің және жергілікті жердің даму деңгейінің сәйкес келмеуі, әлеуметтік салаға, қауіпсіздік деңгейіне, инфрақұрылым сапасына қанағаттанбау осы салалардың қоныс аудару себептері ретінде аталуына байланысты халықтың көші-қон көңіл-күйіне теріс әсер етуі мүмкін». Авторлар «Ресей Федерациясының жастарды қабылдаудың негізгі елі ретінде бірқатар артықшылықтары бар – оқу ақысының төмендігі, тұрмыс жағдайының артықтығы, сондай-ақ имидждік компонент – Ресей университеттерінің беделі» деп көрсетеді [8].

«Орталық Азия елдеріндегі жастардың сыртқы көші-қоны: тәуекелдерді талдау және жағымсыз салдарды азайту» баяндамасының авторлары Орталық Азия елдерінен жұмысқа немесе оқуға кеткен жастардың қайтпайтын көші-қон әлеуетінің өсу үрдісін 30-35% шамасында болуы мүмкін және оның өсу тенденциясы бар деп бағалады [27].

Осы және басқа да тәуекелдер білім беру стратегиясын қалыптастыру барысында ескеріліп талдауды қажет етеді. Өкінішке қарай, зерттеушілер тарапынан Қазақстанға және Қазақстаннан бағытталған оқу көші-қоны, халықаралық академиялық ұтқырлық үдерістерін зерттеуге көңіл бөлу аз. Бұл зерттеу объектісі аталған жағдайға әсер ететін факторларды тереңірек түсіну үшін тұрақты зерттеу өлшемдерін жүргізуге зәру.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Официальный сайт о высшем образовании в России для иностранных студентов // URL: <https://studinrussia.ru/actual/articles/rekordnoe-kolichestvo-inostrannykh-studentov-vybrali-rossiyu-v-2020-godu/> (дата обращения: 07.12.2021).
2. Ракишева Б.И. Молодежь Центральной Азии. Сравнительный обзор. [Текст] / под науч. руководством проф. К. Хурельмана и П. Тешендорфа. – Алматы: Представительство Фонда имени Фридриха Эберта в Казахстане, 2017. – 90 с. – На обл. авт. не указаны. – ISBN 978-601-80610-9-7.
3. Шарипова Д., Бейменбетов С. Молодежь в Казахстане: оценка ценностей, ожиданий и стремлений. – Алматы: Представительство Фонда имени Фридриха Эберта в Казахстане, 2021. – 93 с. – ISBN 978-601-06-73298.
4. Ракишева Б.И., Полетаев Д.В. Учебная миграция из Казахстана в Россию как один из аспектов стратегического сотрудничества в рамках развития Таможенного союза //Евразийская экономическая интеграция. – 2011. - №3 (12). – С. 84-101. – Библиогр.: С. 100-101.
5. Қошанова С.Е., Рақышева Б. Қазақстан Республикасынан Қытай Халық Республикасына оқу миграциясы – елдер арасындағы стратегиялық ынтымақтастық аспектілерінің бірі ретінде (социологиялық зерттеу нәтижелері) [Текст] (әлеуметтанулық зерттеулер нәтижесі). – Астана: «Қоғамдық пікір» зерттеу

институты, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 2016. – 104 б.

6. Кошанова С.Е., Ракишева Б., Мажитова А., Ашкенова Г. Некоторые аспекты учебной миграции из Республики Казахстан в Китайскую Народную Республику. Журнал КИСИ Казахстан – Журнал «Казахстан-Спектр». – 2016 г. – №1 (75). – С. 63-82. – Библиогр.: С. 82.
7. Садовская Е.Ю. Образовательная миграция из Казахстана в Китай: опережающая динамика на фоне других видов миграций. – Журнал «Казахстан-Спектр». – 2014. – №1 (67). – С. 14-27. – Библиогр.: С. 26-27.
8. Бокаев Б.Н., Жолдыбалина А. Миграционные тренды в Казахстане в контексте развития интеллектуального потенциала. – Журнал «Казахстан-Спектр». – 2019. - №2 (88). – С. 92-99.
9. Рахимбекова Б.К. Современные тенденции образовательной миграции в Российской Федерации. - Вестник. Серия философии, культурологии и политологии, КазНУ им. Аль-Фараби. – 2019. – №2 (68). – С. 252-262. – Библиогр.: С. 260-262.
10. Зарубежная образовательная траектория казахстанцев: между стереотипами и прагматизмом: монография [Текст] / Г.О. Насимова, С.Каплан, М.М. Бузуртанова [и др.]; под ред. Г.О. Насимовой, Г.Т. Илеуовой, Б.К. Рахимбековой; М-во образования и науки РК, КазНУ им. Аль-Фараби – Алматы: «Қазақ университеті», 2020. – 176 с. – На обл. авт. не указаны. – 165 экз. – ISBN 978-601-04-5269-5.
11. Насимова Г., Каплан С., Смагулов К., Карташов К. Причины и факторы образовательной миграции из Казахстана. - «Central Asia and the Caucasus», Russian Edition. – 2020. – Т. 23 №3 – С. 151-161. – Библиогр.: С. 13-15.
12. Шибутов М.М. Политические факторы образовательной миграции из Казахстана. – История. Научное обозрение OSTKRAFT. – №1 (13). – М.: Модест Колеров. – 2020. – С.147-166.
13. Бокаев Б.Н., Қаймолдиев А.Б. Анализ эффективности применения профессиональных знаний и компетенций выпускников зарубежных вузов в Казахстане в контексте интеллектуальной миграции. – Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет халықаралық ғылыми-талдау журналы. – 2021. – №2 (77) – С. 95-108. – Библиогр.: С. 107-108.
14. Нурмагамбетов А.А., Иватова Л.М., Хасенова Л.А. Образовательная миграция в контексте совершенствования системы высшего образования Республики Казахстан // Журнал «Казахстан-Спектр». – 2021. - №1 (97). – С. 25-41. – Библиогр.: С. 40-41.
15. Дементьева С.В. Учебная миграция в Россию в фокусе толерантности. – 2008. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uchebnaya-migratsiya-v-rossiyu-v-fokuse-tolerantnosti> (дата обращения: 07.12.2021).
16. Полетаев Д.В., Дементьева С.В. Инновационные стратегии развития международного образования в ракурсе учебной миграции в вузы России // Известия Томского политехнического университета. – 2010. – Т.316 №6. – С. 128-134. – Библиогр.: С. 134.
17. Полетаев Д.В. Учебная миграция в Россию: существующие практики и возможные перспективы – 2012. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://ecfor.ru/publication/uchebnaya-migratsiya-v-rossiyu/> (дата обращения: 07.12.2021).
18. Коморникова О.М. Ориентации студенческой молодежи на толерантное взаимодействие с учебными мигрантами // Современные исследования социальных проблем. – 2016. - № 11(67). – С. 313-332. – Библиогр.: – С. 332.
19. Садырин А.А. Учебный мигрант из Казахстана: правда или вымысел? (случай г. Томска) // Вестник Томского государственного университета. История. – 2016. – № 2 (40). – С. 127-145. – Библиогр.: С. 144-145.
20. Леденева В.Ю., Ломакина О.В., Джунусов А.М., Бегасилов Б.Т. Образовательная политика Казахстана в условиях миграции молодёжи // Высшее образование в России. – 2021. – Т.30 №6. – С. 156-168. – Библиогр.: С. 165-168.
21. Учебная миграция из стран СНГ и Балтии: потенциал и перспективы для России [Текст] / Гаврилов К.А. [и др.]; под общ. ред. К.А. Гаврилова, Е.Б. Яценко. – М.: Фонд «Наследие Евразии», 2012. – 207 с. – На обл. авт. не указаны. – 500 экз.
22. Академическая мобильность иностранных студентов в России. НИУ ВШЭ. Факты образования // Выпуск № 7. Июль 2016 г. // URL: <https://ioe.hse.ru/data/2016/08/04/1119531130/%D0%A4%D0%9E7.pdf> (дата обращения: 07.12.2021).
23. Утверждён паспорт приоритетного проекта «Развитие экспортного потенциала российской системы образования» // URL: <https://government.ru/news/28013/> (дата обращения: 07.12.2021).
24. Международная олимпиада Ассоциации «Глобальные университеты» для абитуриентов магистратуры // URL: <https://http://od.globaluni.ru/> (дата обращения: 07.12.2021).
25. Официальный сайт для отбора иностранных граждан на обучение в России URL: <https://https://russia.study/ru/organizationNavigator> (дата обращения: 07.12.2021).

26. Қазақстанцы станут чаще уезжать из страны на учебу... /<https://kursiv.kz/news/obrazovanie/2019-11/kazakhstancy-stanut-chasche-uezzhat-iz-strany-na-uchebu> (дата обращения: 07.12.2021).
27. Внешняя молодежная миграция в странах Центральной Азии: анализ рисков и минимизация негативных последствий. / Международная организация по миграции Субрегиональный Координационный офис в Центральной Азии – 2019. [Электрон. ресурс]. – URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/external_youth_migration_ru.pdf (дата обращения: 07.12.2021).

REFERENCES:

1. Ofitsialnyi sait o vysshem obrazovanii v Rossii dlya inostrannykh studentov [The official website about higher education in Russia for foreign students] URL:<https://studyinrussia.ru/actual/articles/rekordnoe-kolichestvo-inostrannykh-studentov-vybrali-rossiyu-v-2020-godu/> (data obrashcheniya: 07.12.2021).
2. Rakisheva B.I. Molodezh' Tsentral'noi Azii. Sravnitel'nyi obzor. [Tekst] /; pod nauch. rukovodstvom prof. K. Khurel'mana i P. Teshendorfa. – Almaty: Predstavitel'stvo Fonda imeni Fridrikha Ehberta v Kazakhstane, 2017. – 90 s. – Na obl. avt. ne ukazany. – ISBN 978-601-80610-9-7 [Rakisheva B.I. Youth in Central Asia. Comparative review. [Text] / under scientific guidance of prof. K. Hurelman and P. Teschendorf. - Almaty: Representative Office of the Friedrich Ebert Foundation in Kazakhstan, 2017. - 90 p. - authors are not listed on the cover. – ISBN 978-601-80610-9-7.]
3. Sharipova D., Beimenbetov, S. Molodezh' v Kazakhstane: otsenka tsennostei, ozhidaniy i stremlenii. - Almaty: Predstavitel'stvo Fonda imeni Fridrikha Ehberta v Kazakhstane, 2021. – 93 s. – ISBN 978-601-06-73298. [Sharipova, D., Beimenbetov, S. Youth in Kazakhstan: assessment of values, expectations and aspirations. - Almaty: Representative Office of the Friedrich Ebert Foundation in Kazakhstan, 2021. - 93 p. – ISBN 978-601-06-73298.]
4. Rakisheva, B.I., Poletaev, D.V. Uchebnaya migratsiya iz Kazakhstana v Rossiyu kak odin iz aspektov strategicheskogo sotrudnichestva v ramkakh razvitiya Tamozhennogo soyuza. - Evraziiskaya ehkonomicheskaya integratsiya. – 2011. - №3 (12). – S. 84-101. – Bibliogr.: S. 100-101. [Rakisheva, B.I., Poletaev, D.V. Educational migration from Kazakhstan to Russia as one of the aspects of strategic cooperation in the framework of the development of the Customs Union. - Eurasian economic integration. - 2011. - No. 3 (12). – P. 84-101. – Bibliography: P. 100-101.]
5. Koshanova, S.E., Rakysheva, B.I. Kazakstan Respublikasyнан Kytai Khalyk Respublikasyna oku migratsiyasy – elder arasyndagy strategiyalyk yntymaktastyk aspektilerin biri retinde (sotsiologiyalyk zertteu natizheleri) . – Astana: «Qoramdyq pikir» zertteu instituty, L.N.Gumilev atyndary EYU, 2016. – 104 s. [Educational migration from the Republic of Kazakhstan to the People's Republic of China as one of the aspects of strategic cooperation between countries (results of a sociological study) - Astana: Public Opinion Research Institute, L.N. Gumilyov ENU, 2016. - 104 p.]
6. Koshanova, S.E., Rakisheva, B.I., Mazhitova, A.B., Ashkenova, G.T. Nekotorye aspekty uchebnoi migratsii iz Respubliki Kazakhstan v Kitaiskuyu narodnuyu Respubliku. Zhurnal KISI Kazakhstan – Zhurnal «Kazakhstan-SpektR». – 2016 g. - №1 (75). – S. 63-82. – Bibliogr.: S. 82. [Koshanova, S.E., Rakisheva, B.I., Mazhitova, A.B., Ashkenova, G.T. Some aspects of educational migration from the Republic of Kazakhstan to the People's Republic of China. Journal of KazISS Kazakhstan - "Kazakhstan-Spectrum" journal. - 2016 - No. 1 (75). - P. 63-82. – Bibliography: P. 82.]
7. Sadovskaya, E.Y. Obrazovatel'naya migratsiya iz Kazakhstana v Kitai: operezhayushchaya dinamika na fone drugikh vidov migratsii. – Zhurnal «Kazakhstan-SpektR». – 2014. - №1 (67). – S. 14-27. – Bibliogr.: S. 26-27. [Sadovskaya, E.Y. Educational migration from Kazakhstan to China: leading dynamics against the background of other types of migration. – "Kazakhstan-Spectrum" journal. - 2014. - No. 1 (67). - P. 14-27. – Bibliography: P. 26-27.]
8. Bokayev, B.N., Zholdybalina, A.S. Migratsionnye trendy v Kazakhstane v kontekste razvitiya intellektual'nogo potentsiala. – Zhurnal «Kazakhstan-SpektR». – 2019. - №2 (88). – S. 92-99. [Bokayev, B.N., Zholdybalina, A.S. Migration trends in Kazakhstan in the context of the development of intellectual potential. – "Kazakhstan-Spectrum" journal. - 2019. - No. 2 (88). – P. 92-99.]
9. Rakhimbekova, B.K. Sovremennye tendentsii obrazovatel'noi migratsii v Rossiiskoi Federatsii. - Vestnik. Seriya filosofii, kul'turologii i politologii, KazNU im. Al-Farabi. – 2019. – №2 (68). – S. 252-262. – Bibliogr.: S. 260-262. [Rakhimbekova, B.K. Modern trends in educational migration in the Russian Federation. - Bulletin. A series of philosophy, cultural studies, and political science, Al-Farabi KazNU. - 2019. - No. 2 (68). - P. 252-262. – Bibliography: P. 260-262.]

10. Zarubezhnaya obrazovatel'naya traektoriya kazakhstanzhsev: mezhdru stereotipami i pragmatizmom: monografiya [Tekst] / G.O. Nasimova, S. Kaplan, M.M. Buzurtanova [i dr.]; pod red. G.O. Nasimovoi, G.T. Ilevovoi, B.K. Rakhimbekovoi; M-vo obrazovaniya i nauki RK, KazZNU im. Al'-Farabi – Almaty: «Kazakh universiteti», 2020. – 176 s. – Na obl. avt. ne ukazany. – 165 ehkz. – ISBN 978-601-04-5269-5. [Foreign educational trajectory of Kazakhstanis: between stereotypes and pragmatism: monograph [Text] / G.O. Nasimova, S. Kaplan, M.M. Buzurtanova [and others]; under editorship of G.O. Nasimova, G.T. Ilevova, B.K. Rakhimbekova; Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Al-Farabi KazNU - Almaty: "Kazakh University", 2020. - 176 p. - authors are not listed on the cover. - 165 copies. – ISBN 978-601-04-5269-5.]
11. Nasimova G., Kaplan S., Smagulov K., Kartashov K. Prichiny i faktory obrazovatel'noi migratsii iz Kazakhstana. - «Central Asia and the Caucasus», Russian Edition – 2020. – T. 23 №3 – S. 151-161. – Bibliogr.: S. 13-15. [Nasimova, G., Kaplan, S., Smagulov K., Kartashov K. Causes and factors of educational migration from Kazakhstan. – "Central Asia and the Caucasus", Russian Edition - 2020. - T. 23 No. 3 - P. 151-161. – Bibliography: P. 13-15.]
12. Shibutov, M.M. Politicheskie faktory obrazovatel'noi migratsii iz Kazakhstana. – Istoriya. Nauchnoe obozrenie OSTKRAFT. - №1 (13) - M.: Modest Kolerov. – 2020. – S.147-166. [Shibutov, M.M. Political factors of educational migration from Kazakhstan. - History. OSTKRAFT scientific review. - No. 1 (13) - M.: Modest Kolerov. - 2020. - P.147-166.]
13. Bokayev B.N., Kaimoldiev A.B. Analiz ehffektivnosti primeneniya professional'nykh znaniy i kompetentsii vypusnikov zarubezhnykh vuzov v Kazakhstane v kontekste intellektual'noi migratsii. – Memlekettik baskaru zhane memlekettik kyzmet khalykaralyk gylymi-taldau zhurnaly. – 2021. – №2 (77) – S. 95-108. – Bibliogr.: S. 107-108. [Bokayev, B.N., Kaimoldiyev, A.B. Analysis of the effectiveness of the application of professional knowledge and competencies of graduates of foreign universities in Kazakhstan in the context of intellectual migration. – International scientific-analytical journal of public administration and public service. - 2021. - No. 2 (77) - P. 95-108. – Bibliography: P. 107-108.]
14. Nurmagambetov A.A., Ivatova L.M., Khasenova L.A. Obrazovatel'naya migratsiya v kontekste sovershenstvovaniya sistemy vysshego obrazovaniya Respubliki Kazakhstana. - Zhurnal «Kazakhstan-SpektR». – 2021. - №1 (97). – S. 25-41. – Bibliogr.: S. 40-41. [Nurmagambetov, A.A., Ivatova, L.M., Khasenova, L.A. Educational migration in the context of improving the system of higher education of the Republic of Kazakhstan. – "Kazakhstan-Spectrum" journal. - 2021. - No. 1 (97). - P. 25-41. – Bibliography: P. 40-41.]
15. Dement'eva S.V. Uchebnaya migratsiya v Rossiyu v fokuse tolerantnosti. [Dementieva S.V. Educational migration to Russia in the focus of tolerance] - 2008. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uchebnaya-migratsiya-v-rossiyu-v-fokuse-tolerantnosti> (data obrashcheniya: 07.12.2021).
16. Poletayev D.V., Dementeva S.V. Innovatsionnye strategii razvitiya mezhdunarodnogo obrazovaniya v raketse uchebnoi migratsii v vuzy Rossii. - Izvestiya Tomskogo politekhnicheskogo universiteta. – 2010. – T.316 №6. – S. 128-134. – Bibliogr.: S. 134. [Poletayev, D.V., Dementieva, S.V. Innovative Strategies for the Development of International Education in the Perspective of Educational Migration to Russian Universities. - Bulletin of the Tomsk Polytechnic University. – 2010. – T.316 No. 6. – P. 128-134. – Bibliography: P. 134.]
17. Poletayev D.V. Uchebnaya migratsiya v Rossiyu: sushchestvuyushchie praktiki i vozmozhnye perspektivy [Poletayev, D.V. Educational migration to Russia: existing practices and possible prospects] – 2012. // URL: <https://ecfor.ru/publication/uchebnaya-migratsiya-v-rossiyu/> (data obrashcheniya: 07.12.2021).
18. Komornikova O.M. Orientatsii studentcheskoi molodezhi na tolerantnoe vzaimodeistvie s uchebnymi migrantami. - Sovremennye issledovaniya sotsial'nykh problem. – 2016. – № 11(67). – S. 313-332. – Bibliogr.: S. 332. [Komornikova, O.M. Orientations of student youth towards tolerant interaction with educational migrants. - Modern studies of social problems. – 2016. – No. 11(67). - P. 313-332. – Bibliography: P. 332.]
19. Sadyrin A.A. Uchebnyi migrant iz Kazakhstana: pravda ili vymysel? (sluchai g. Tomsk). - Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriya. – 2016. – № 2 (40). – S. 127-145. – Bibliogr.: S. 144-145. [Sadyrin, A.A. Educational migrant from Kazakhstan: is it fact or fiction? (case of Tomsk). - Bulletin of Tomsk State University. History. - 2016. - No. 2 (40). – P. 127-145. – Bibliography: P. 144-145.]
20. Ledeneva V.YU., Lomakina O.V., Dzhunusov A.M., Begasilov B.T. Obrazovatel'naya politika Kazakhstana v usloviyakh migratsii molodezhi. - Vysheee obrazovanie v Rossii. – 2021. – T.30 №6. – S. 156-168. – Bibliogr.: S. 165-168. [Ledeneva, V.Y., Lomakina, O.V., Dzhunusov, A.M., Begasilov, B.T. Educational policy of Kazakhstan in the context of youth migration. - Higher education in Russia. - 2021. - T.30 No. 6. - P. 156-168. – Bibliography: P. 165-168.]
21. Uchebnaya migratsiya iz stran SNG i Baltii: potentsial i perspektivy dlya Rossii [Tekst] / Gavrilov K.A. [i dr.]; pod obshch. red. K.A. Gavrilova, E.B. Yatsenko. – M.: Fond «Nasledie Evrazil», 2012. – 207 s. – Na obl. avt. ne ukazany. – 500 ehkz. [Educational migration from

-
- the CIS and Baltic countries: potential and prospects for Russia [Text] / Gavrilov K.A. [and etc.]; under the general editorship of K.A. Gavrilov, E.B. Yatsenko. – M.: Eurasia Heritage Foundation, 2012. – 207 p. - authors are not listed on the cover. - 500 copies.]
22. Akademicheskaya mobil'nost' inostrannykh studentov v Rossii. NIU VSHE. Fakty obrazovaniya. - Vypusk № 7. - Iyul' 2016 g. [Academic mobility of foreign students in Russia. HSE NRU. Education facts. - Issue No. 7. - July 2016]URL:<https://ioe.hse.ru/data/2016/08/04/1119531130/%D0%A4%D0%9E7.pdf/> (data obrashcheniya: 07.12.2021).
23. Utverzhen pasport prioritetnogo proekta «Razvitie ehkspornogo potentsiala rossiiskoi sistemy obrazovaniya» [The passport of the priority project "Development of the export potential of the Russian education system" was approved] URL: <http://government.ru/news/28013/> (data obrashcheniya: 07.12.2021).
24. Mezhdunarodnaya olimpiada Assotsiatsii «Global'nye universitety» dlya abiturientov magistratury [International Olympiad of the "Global Universities" Association for graduate students] URL: <http://od.globaluni.ru/> (data obrashcheniya: 07.12.2021).
25. Ofitsial'nyi sait dlya otbora inostrannykh grazhdan na obuchenie v Rossii [Official website for the selection of foreign citizens to study in Russia] URL: <https://russia.study/ru/organizationNavigator> (data obrashcheniya: 07.12.2021).
26. Kazakhstantsy stanut chashche uezzhat' iz strany na uchebu [Kazakhstanis will more often leave the country to study..] /<https://kursiv.kz/news/obrazovanie/2019-11/kazakhstancy-stanut-chasche-uezzhat-iz-strany-na-uchebu> (data obrashcheniya: 07.12.2021).
27. Vneshnyaya molodezhnaya migratsiya v stranakh Tsentral'noi Azii: analiz riskov i minimizatsiya negativnykh posledstviy. / Mezhdunarodnaya organizatsiya po migratsii Subregional'nyi Koordinatsionnyi ofis v Tsentral'noi Azii – 2019. [External youth migration in the countries of Central Asia: risk analysis and minimization of negative consequences./ International Organization for Migration Subregional Coordinating Office in Central Asia - 2019.] // URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/external_youth_migration_ru.pdf (data obrashcheniya: 07.12.2021).

Мейрам Сарыбаев¹, Асия Диканбаева²

*¹ Қ.Сәтбаев ат. ҚазҰТЗУ-дың Ассистент-профессоры, PhD докторы,
(Алматы, Қазақстан),
e-mail: smeiram81@gmail.com*

*² әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті PhD докторанты,
(Алматы, Қазақстан),
e-mail: a.dykanbaeva@mail.ru*

ФРАНЦИЯНЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНЕ МӘДЕНИ- ГУМАНИТАРЛЫҚ ЫҚПАЛЫ «ЖҰМСАҚ КҮШ» РЕТІНДЕ

Аңдатпа. 1990-шы жылдардан бастап Франция өкілеттері Орталық Азия мемлекеттерінің бір емес, бірнеше салаларына қатысады, кейін 2018 жылы Президент Эммануэль Макрон «Бір белдеу, бір жол» атты Қытай бағдарламасына қатысуға қызығушылығын танытты. Яғни бұндай бағыт Францияның Орталық Азиядағы белсенділігін арттырады, өйткені стратегиялық және экономикалық келешегі мол жобаға қатысу барысында бұл аймақты маңызды элемент ретінде қарастырған абзал екенін ұғынып тұр.

Мақалада Францияның Орталық Азияға қатысты саясаты мен мәдени – гуманитарлық әсерінің келешектері және осы аймақтағы бес мемлекетпен екіжақты қатынастардың қазіргі жағдайы мен болашақтағы мүмкіндіктер қарастырылады. Француздық жұмсақ күш көмегімен саяси ықпалды сақтау және көбейту тәжірибесі Орталық Азия елдерінің сыртқы саясатында пайдалы болуы мүмкін екендігі атап өтілді. Зерттеу нәтижелері елдің «жұмсақ күшінің» маңызды құралы ретінде мәдениеттің рөлін артыру қажеттілігін түсіндіреді. Ұзақ мерзімді перспективада бұл сектор Қазақстанның және аймақтағы басқа да елдердің экономикалық саласын (әсіресе туризмді) әртараптандырып, сондай-ақ, олардың шикізат секторларынан тәуелділігін азайтуға көмек береді.

Түйін сөздер: *Орталық Азия, Франция, жұмсақ күш, мәдени әсер, Ковид 19, гуманитарлық көмек.*

Мейрам Сарыбаев, Асия Диканбаева
КУЛЬТУРНО-ГУМАНИТАРНОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ ФРАНЦИИ НА
СТРАНЫ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ КАК «МЯГКОЙ СИЛЫ»

Аннотация. Франция участвует в Центральной Азии в различных областях, и ее участие началось в начале 1990-х годов. В 2018 году Эммануэль Макрон выразил заинтересованность в участии в китайской инициативе «Один пояс,

один путь», которая повысит активность Франции в Центральной Азии как важный элемент участия в стратегическом и экономически перспективном проекте. В данной статье рассматривается политика Франции в Центральной Азии и перспективы культурно - гуманитарного влияния, а также текущее состояние и будущие возможности двусторонних отношений с пятью странами региона. Отмечается, что французский опыт сохранения и преумножения политического влияния с помощью мягкой силы может быть полезен во внешней политике стран Центральной Азии. Результаты исследования дают понять о необходимости увеличения роли и значимости культуры как важного инструмента «мягкой силы» страны. В долгосрочной перспективе этот сектор может содействовать диверсификации в экономическом составляющем Казахстана и других стран региона (в особенности туризма), а также уменьшить их зависимость от сырьевых секторов.

***Ключевые слова:** Центральная Азия, Франция, мягкая сила, культурное влияние, Ковид 19, гуманитарная помощь.*

Meiram Sarybayev, Assiya Dikanbayeva

CULTURAL AND HUMANITARIAN IMPACT OF FRANCE ON CENTRAL ASIAN COUNTRIES AS "SOFT POWER"

Abstract. France participates in Central Asia in various fields, and its involvement began in the early 1990s. In 2018, Emmanuel Macron expressed interest in participating in the Chinese ‘One Belt One Road’ initiative, which will increase France's activity in Central Asia. This region is considered as an important element of participation in a strategic and economically promising project.

This article examines French policy in Central Asia and the cultural and humanitarian influence prospects, as well as the current state and future possibilities of bilateral relations with five countries in the region. It is noted that the French experience of preserving and increasing political influence with the help of soft power can be useful in the Central Asian countries foreign policy. The results of the study make it clear about the need to increase the culture's role and significance as an important instrument of the country's “soft power”. In the long term, this sector can contribute to diversification in the economic component of Kazakhstan and other countries in the region (especially tourism), and also to reduce their dependence on the commodity sectors.

***Keywords:** Central Asia, France, soft power, cultural influence, Covid-19, humanitarian aid.*

Кіріспе

Мәдени-гуманитарлық ынтымақтастық ХХІ ғасырдың басынан бері халықаралық өзара іс-әрекеттесудің тиімді құралы болып табылады. Мәдени-гуманитарлық ынтымақтастық ұғымы дәстүрлі түрде білім, мәдениет, ғылым

және бұқаралық коммуникация саласындағы халықаралық байланыстарды орнату және қолдау ретінде қарастырылады. Сондай-ақ, мұндай ынтымақтастықты жетекші дамыған елдер «саналы ықпал ету» құралы ретінде белсенді пайдаланады.

«Ақыл мен жүрек үшін» күрес барған сайын шиеленісе түскен сайын, мәдени-гуманитарлық ынтымақтастық сыртқы саяси ықпалдың маңызды құралына айналууда.

Батыс ғылыми әдебиеттерінде гуманитарлық саладағы өзара іс-әрекеттесу көбінесе дағдарыс жағдайында және қақтығыстар кезеңіндегі көрсетілетін көмек ретінде түсініледі, сонымен қатар «жұмсақ күш» ұғымы танымал бола бастайды.

Ресейлік және отандық ғылымда «гуманитарлық ынтымақтастық» ұғымы әлеуметтік-экономикалық салада «көлденең байланыстарды» (орыс тілінде «горизонтальные контакты») тарта отырып, ең алдымен мемлекетаралық деңгейде өзара әрекеттесу ретінде түсіндіріледі: ғылым, мәдениет, өнер және бұқаралық коммуникация саласында [1].

Мемлекеттер арасындағы гуманитарлық ынтымақтастықты дамыту кезіндегі басты міндет – мемлекеттің тартымды имиджін қалыптастыру болып табылады. Содан кейін, адамдар сол елдің тілін, мәдениетін үйренгісі келіп, сонда білім алу ынтасы пайда болады немесе турист ретінде саяхаттағысы келетін болады.

Осылайша, гуманитарлық ынтымақтастыққа тиісті мән беретін мемлекеттер басым өңірлердегі жас ұрпақтың «ақыл-ойы мен жүрегіне» ие болады.

Осыған байланысты Франция мәдени-гуманитарлық саладағы ынтымақтастыққа үлкен назар аудара отырып, посткеңестік мемлекеттерде өзінің қатысуын айқынырақ көрсетуі керек (Ресей секілді білім, ғылым және мәдени байланыстарды нығайту).

Заманауи мемлекеттердің сыртқы саясатындағы жұмсақ күшті қолдануы, сондай-ақ француз мәдени дипломатияның моделі теориялық және практикалық тұрғыдан қызығушылық тудырады. Мемлекеттік органдар мен мамандандырылған ведомстволар сондай модельді Қазақстанның сыртқы мәдени саясатын жетілдіру үшін енгізе алады. Кез-келген ел үшін экономикалық өсудің жоғары сатысына көшу, яғни оның модернизациясы әлеуметтік-мәдени сипаттамалардың ауысуына байланысты. Бұл ауысу білім беру және мәдениет саясатының құралдары арқылы жүзеге асырылады. Бірақ Францияда Қазақстандағы сияқты мәдени саясаттың басты векторларын анықтайтын бірыңғай құжат әзірленбеген (мәдени саясаттың концепциясы). Алайда, Францияда мұндай құжаттың болмауы сыртқы мәдени саясат концепциясының жоқтығын білдірмейді. Ол негізінен басқа елдерге немесе халықтарға дамуға көмектесу мен мәдени алмасу сияқты принциптерге негізделген.

Зерттеу әдісі. Тақырыпты зерттеу барысында талдау және синтез, сипаттау, жалпылау, салыстыру әдістері, яғни тарихилық пен жүйелік

көзқарас қағидаларына негізделген ғылыми танымның әртүрлі әдістері қолданылды. Нәтижесінде, қолданылған ғылыми әдістер Орталық Азия елдерінің Франциямен мәдени - гуманитарлық саласындағы қарым-қатынастарының даму үрдістерін тереңірек қарастырып, статистикалық мәліметтерді жинап, кестелер құрастыруға мүмкіндік берді.

Талқылау. Орталық Азия елдері мен Франция арасындағы ынтымақтастықтың саяси-құқықтық негіздері

Орталық Азия мемлекеттері тәуелсіздік алғаннан кейін Францияның аймаққа деген алғашқы ынта-жігері мен қатысуы төмендей бастады. Ол 2001 жылдан бастап, Ауғанстандағы әскери араласу кезінде уақытша күшейтілді, бірақ 2012-шы жылы басталған ынтымақтастықтың барлық салаларында, соның ішінде экономикалық қатынастарда төмен деңгейде қалды және оларға бағыт пен қолдау жетіспеді [2].

Атап айтқанда, Франция Орталық Азия мемлекеттерімен қатынастар орнатқан алғашқы еуропалық мемлекеттердің бірі. Өзара президенттік сапарлармен қатар Қазақстанмен (1992 ж.), Өзбекстанмен (1993 ж.), Қырғызстанмен (1994 ж.) және Түркіменстанмен (1994 ж.), Тәжікстанмен (1992 ж.) достық және ынтымақтастық туралы шарттарға қол қойылды. Кейіннен екіжақты қатынастардың динамикасына ықпал ету үшін экономикалық, мәдени және басқа да салалардағы ынтымақтастық туралы бірқатар екіжақты келісімдерге қол қойылды.

Тұтастай алғанда, бұл келісімдерде екі тарап бір-бірінің ғылыми-техникалық және мәдени жетістіктері жайында хабардар болуларына ықпал етуге ұмтылатыны көрсетіледі. Яғни, атап айтылған мемлекеттер қызығушылық танытатын азаматтарына тарихпен, мәдениетпен және әдебиетпен танысуларына, тіпті сол елдердің тілдерін үйренулеріне мүмкіндік жасайды. Тараптар өзара ақпарат алмасу мен маңызды оқиғалардан хабардар болу мақсатында БАҚ саласындағы ынтымақтастықты дамытады. Осы келісімдерде елдер өз азаматтары, әсіресе жастар арасындағы байланыстарды мақұлдап қолдайтынын, сондай-ақ, Спорт және Туризм саласындағы ынтымақтастықты ынталандыратынын атап өткен жөн. Тараптар мәдениет пен ғылым саласындағы ынтымақтастық пен алмасудың маңызды салаларын айқындайтын ортақ бағдарламаларды әзірлеуге үлес қосады және ең алдымен осы елдердің құзыретті ведомстволарының қатысуымен оларды іске асырудың нақты нысандарын айқындайды. Франция мен бес мемлекеттер арасындағы екі жақты ғылым, білім беру және мәдени ынтымақтастықтың саяси және құқықтық негіздері төмендегі кестеде көрсетілген.

Олардың арасындағы мәдениет саласындағы қатынастар осы ресми құжаттар мен бағдарламалардан бастау алады: (1-кесте) [3].

**1-кесте. Францияның ОА мемлекеттерімен мәдениет,
ғылым саласындағы құжаттары**

Франция				
Қазақстан	Қырғызстан	Өзбекстан	Тәжікстан	Түрікменстан
Дипломатиялық және саяси қатынастар орнату туралы келісім, 1992.	Дипломатиялық және саяси қатынастар орнату туралы келісім, 1992.	Франция 1992 жылы Өзбекстанның тәуелсіздігін мойындады.	Дипломатиялық қатынастар орнату туралы келісім, 1992.	Дипломатиялық және саяси қатынастар орнату туралы келісім, 1992.
Достық, өзара түсіністік және ынтымақтастық туралы келісім-шарт, 1992.	Өзара түсіністік, достық және ынтымақтастық туралы екіжақты келісім-шарт, 1994.	Достық және ынтымақтастық туралы келісім-шарт, 1993	Мәдени және ғылыми ынтымақтастық бағдарламасы, 2002	Мәдени және ғылыми ынтымақтастық туралы келісім, 2011.
		Мәдени, ғылыми және техникалық ынтымақтастық туралы келісім, 1993	А. Дониш атындағы тарих, археология және этнография институты мен Орталық Азиядағы Француз зерттеу институты арасындағы ынтымақтастық туралы келісім (IFEAC), 2014	
Өнер және мәдениет саласындағы ынтымақтастық туралы келісім, 1993.	Ғылыми-техникалық ынтымақтастық туралы келісім, 2016	Халықаралық сән академиясы, Тулуза, Сержи-Понтуаз, INALCO және басқа да университеттермен мамандарды даярлау бойынша ынтымақтастық туралы келісімдер, 2018		2015 жылы мәдени орталықтардың қызметі туралы келісім

Францияның Орталық Азия көшбасшыларының алдында екі үлкен артықшылығы бар. Біріншіден, ол жоғары технологиялар саласында үлкен жетістіктер мен ұсынады және осы тәжірибені аймақтағы елдермен бөлісуге дайын, ал екіншіден, Орталық Азияда ол басқа көршілерге қарағанда, ішкі істерге араласпайды, тәуелсіздікті құрметтейді және тек Орталық Азияның қажеттіліктерін ұғына отырып, ынтымақтастықты орнатады [4].

Осылайша, жоғарыда аталған факторларды талдай отырып, Орталық Азия елдері мен Франция арасындағы дипломатия, ғылым және мәдениет саласындағы қатынастар отандық ғалымдармен арнайы ғылыми зерттеу ретінде қарастырылмаған.

2000-шы жылға дейін Францияның аймақпен қарым-қатынасы өте байыпты болды. Тек 2001 жылдан бастап, Франция НАТО-ның басқаруындағы ISAF (халықаралық қауіпсіздік күштері) операциясы шеңберінде Ауғанстанда әскери қатысуға және АҚШ-тың «Мызғымас Бостандық» операциясына да қосылған кезде ОА мемлекеттерімен қарым-қатынас нығайды. Алайда Ауғанстандағы халықаралық терроризм, есірткі мен адам саудасы олардың тұрақтылығына қауіпті жағдай тудыратын, ортақ қатер болып қалды.

Франция Орталық Азиядағы саясатын, әсіресе қауіпсіздік және демократиялық құндылықтар мен адам құқықтарын ілгерілету мәселелерін көпжақты деңгейге (ЕО аясында) тапсырды.

Сондай-ақ, 2019 жылы Еуропалық Одақ Орталық Азияға қатысты жарияланған жаңа Стратегияны мақсат – нәтижеге бағыттап, бағдарлама құруға тырысқан. Алайда, Францияның сыртқы саясатының басымдықтары арасында – Жерорта теңізі, Таяу Шығыс, Ресей немесе (Оңтүстік) Шығыс Азиямен салыстырғанда Орталық Азия тек өтпелі белдем болып табылады.

Француз-Орталық Азия қатынастарының болмысы – бұл мәдениетті алға жылжытатын саяси арналар мен институттардың кең желісі, алайда білім беру саласындағы ынтымақтастық пен экономикалық қатынастар әлеуеті толық пайдаланылмаған. Қазақстан Франциямен түрлі салаларда екіжақты кең ынтымақтастықты, сондай-ақ назар аударуға лайықты экономикалық қатынастарды дамытқан өңірдегі жалғыз ел. Франция Орталық Азияның энергиясына, табиғи ресурстары мен ғарыштық технологияларына, сондай-ақ Еуропа мен Азия арасындағы дәліз ретіндегі рөліне ерекше мән береді. Демек, ол қазірдің өзінде дұрыс жолға түсіп, маңызды ынтымақтастыққа, яғни үміт арттыратын салалар мен серіктестерге назар аударды. Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» бастамасы – Француз бизнесі үшін қолдануға тұрарлық мүмкіндік. Бұл жобаларға Орталық Азиядан әріптестер шақырылатын болса, кейін Франция-Орталық Азия ынтымақтастығының дамуына осы жоба ықпал етуі мүмкін. Сонымен қатар, Франция соңғы екі жарым онжылдықта, мәдениет, білім беру және дипломатия саласындағы жобалары мен байланыстарына өз үлесін қоса, ЕО-ның аймаққа қатысты саясатын байытып жатыр. Қалай болғанда да, мемлекеттерді демократияға бағыттау көпжақты шенберде (ЕО) әлдеқайда нәтижелі қолдауға ие болады. ЕО-тың қатысуын күшейту, одан әрі аймақты либерализациялауға және Орталық Азиядағы аймақшілік жақындасуға ықпал етуі мүмкін. Осылайша, жанама түрде аймақтың тұрақтылығы мен дамуына жағдай жасайды.

Франция мен Орталық Азия елдерінің білім, ғылым және мәдениет саласындағы ынтымақтастығы (Францияның аймаққа жұмсақ әсері)

Қазіргі уақытта франкофон университеттер агенттігі және франкофон елдерінің парламенттік ассамблеясы француз тілі мен мәдениетін тарату арқылы «жұмсақ күш» әлеуетін жүзеге асыруда. Бұл ұйым студенттер мен оқытушыларға академиялық ұтқырлық бағдарламаларды ұсынып, Францияда білім алуға мүмкіндік береді. Мысалы, Аблай хан атындағы Халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті және Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, ал Қырғызстаннан Жүсіп Баласұғын атындағы Қырғыз ұлттық университеті сияқты Орталық Азияның жоғары оқу орындары франкофон университеттер Агенттігінің мүшесі болып табылады.

Мәдени және академиялық алмасу бағдарламалары, гранттар мен стипендиялар, конференциялар, сондай-ақ білім беру арналары мен

ақпараттарға қол жеткізу арқылы қарапайым адамдар арасында ұзақ мерзімді қатынастар орнатылады [4].

Франция мен ОА елдері арасындағы өзара мәдени және білім беру іс-әрекеттері Францияның аймақтағы тұрғындардың көз алдында тартымдылығын арттырады, ал кейін олар сол мемлекетте білім алғысы немесе турист ретінде сапарға шыққысы келетін болады, және де елдер арасындағы жаңа байланыстардың дамуына жағымды әсер етеді. Осылайша, ұзақ мерзімді серіктестік пен ынтымақтастық орнату үшін мәдени және гуманитарлық байланыстарды кеңейту арқылы Орталық Азия республикаларының Франциямен саяси диалогын дамыту және тереңдету жүріп жатыр.

Францияның ОА елдерімен 2017-2020 жылдардағы өзара әрекеттестігі [20], [7]. Мемлекеттік және мемлекеттік емес секторларды қарастырсақ, Орталық Азиядағы Француз зерттеу институты мен (IFEAC) (Бішкекте орталығы мен аймақтағы басқа елдерде өкілдігі бар) Парижде орналасқан «Шығыс тілдер мен өркениеттер ұлттық институтын» (INALCO) және жергілікті коммерциялық емес ұйым Alliance Française-ге сілтеме жасай аламыз.

Егер төмендегі кестеге қарасақ, аймақтағы осы өкілдіктердің саны салыстырмалы түрде аз екені анық (2-кесте) [3], [5].

2-кесте. ОА елдеріндегі Француз өкілдіктері мен білім ошақтары

Францияның ОА елдерімен 2017-2020 жж ынтымақтастығы	Қазақстан	Өзбекстан	Қырғызстан	Тәжікстан	Түрікмен-стан
Альянс франсездің мәдени орталықтарының саны	5	1	1	1	0
Француз мектептерінің саны	1	1	1	0	1
Француз университеттері (филиалдары) мен институттарының саны	1	1	1	0	1
Бауырлас қалалар (орысшадан «города-побратимы»)	2	1	1	0	0
Француз тілінен сабақ беретін мұғалімдердің саны	300	3000	40	70	60
Француз тілін оқып жүрген оқушылар мен студенттердің саны	10000	300 000 -нан астам	белгісіз	4000	300 – 400
Орталық Азиядағы француз тұрғындарының саны 2019 – 2021 жж.	289 резидент	129 резидент	59 резидент	30 резидент	0

Әрине, көрсетілген өкілдіктердің саны бойынша жұмсақ күш мөлшерін механикалық түрде анықтау мүмкін емес. Олардың саны мемлекет ішіндегі қажеттілігіне, жергілікті биліктің позициясына, қаржылық мүмкіндіктерге және тағы басқа себептерге байланысты.

Нәтижелері. Қазіргі кезеңдегі мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықтың басым бағыттары мен бағдарлары (Post - Covid 19). Қиын эпидемиологиялық жағдайда мәдени және білім беру жобаларын жүзеге асыру

Мемлекеттердің ішкі немесе халықаралық деңгейдегі эпидемиологиялық дағдарысқа қарсы қолданылатын шаралары мен тәсілдері өзге мемлекеттермен қалай қабылданатынына ұзақ мерзімді әсер етеді. Нәтижесінде сол мемлекеттердің кейбіреулері тартымды және сенімді болып көрінеді, ал басқаларын имиджі керісінше әлсіреп кетуі мүмкін.

Мысалы, Қытай COVID-19 дағдарысынан ең көп қиындық көрген мемлекеттердің бірі – Италияға дәрігерлер мен қажетті дәрі-дәрмектерді жіберді. Ал ЕО көршілері болса сол уақытта протекционистік кедергілерді көтерді [5]. Бұл Италия үшін өмірлік маңызды, көптен күткен гуманитарлық көмектің Қытаймен көрсетілуі, итальяндықтардың Қытай туралы қоғамдық пікірлерінің түбегеймен жағымды жаққа өзгеруіне әсер етті.

Гуманитарлық көмекке ең мұқтаж мемлекеттердің бірі – Орталық Азия елдеріне сондай қолдау көрсетілсе, Францияның беделі жақсарып, ықпалы артады. Франция өзінің 2018-2022 жылдарға арналған стратегиясы аясында Гуманитарлық қызметті өзінің сыртқы саясатының негізгі бағыттарының біріне айналдырды және оның Президентінің өтініші бойынша гуманитарлық көмегінің жалпы көлемін үш есе – 150-ден 500 миллион еуроға дейін 2022 жылға қарай арттырады [7].

Бірақ Орталық Азия елдеріне вакциналар, маскалар және респираторлар түрінде көмек көрсету қиын, өйткені геосаяси жағдайға байланысты Ресей мен Қытай осындай миссияны өз мойнына алып жатыр. Бірақ Франция денсаулық сақтау саласында, әсіресе вируспен күресуге арналған білім мен тәжірибе алмасумен ғана шектелмей, басқа басым салаларда да онлайн режимінде елдермен өз білімімен бөлісуді жүзеге асыра алады. Мәселен, өткен жылы эпидемиологиялық жағдайдың шиеленісуі кезінде Өзбекстан медицина мамандары Лилль қаласындағы университет клиникасының вирусологтарымен бірлесіп, телеконференция ұйымдастыра алды. Франция коронавируспен күресу барысында жүргізілген зерттеулердің нәтижесімен және басқа да ауруларды емдеу тәжірибесімен қуана бөлісті [8]. Осыған байланысты, Франция пандемия кезіндегі жоғарыда айтылған жинаған білімдері мен дағдыларын аймақ елдеріне бағытталған жұмсақ күш құралы ретінде қолдана алар еді. Франция өз кезегінде Орталық Азия мемлекеттері басшыларының ұсыныстарына әрдайым ашық.

Қазіргі уақытта Орталық Азия аймағында жұмсақ күш әлеуетін іске асырудың ең тиімді және қол жетімді әдісі - француз тілі мен мәдениетін тарату болып табылады. Тіпті француз тілін оқыту жұмысының бұзылуына да пандемия кезінде туындаған қиын жағдайлар кері әсерін тигізді. Alliance Française директоры Вивьен Фукенің айтуынша, Қазақстандағы барлық 6 Француз альянстарындағы тіл үйрету курстарға сұраныс шамамен 30%-ға азайды. Бірақ, кейін қашықтықтан жұмыс істеу режимі француз тілді елдер

арасындағы білім алмасу үрдісін жеңіл үйлестіруге мүмкіндік берді. Күн сайын Альянс Франсез халықаралық ұйымдардың өкілеттері, білім беру, мәдениет және өнер қайраткерлерімен онлайн кездесулер мен пікірталастарды жиі ұйымдастырды.

2020 жылы Жан-Батист Лемуан (туризмге, шетелдегі француз қоғамдастығына және франкофонияға жауапты Еуропа және сыртқы істер министрінің Мемлекеттік хатшысы) Орталық Азиядағы француздардың қатысуымен бірнеше бейнеконференция өткізді. Солардың бірінде ол француз институттары мен Альянс Франсез басшыларының алдында франкофонияны нығайту мәселесін көтерді. Еуропа және сыртқы істер министрлігі Орталық Азияда француз тілін оқыту тәжірибесін дамытуға екі жылға 500 000 евро мөлшерінде қаржы бөлді. Сондай-ақ, Орталық Азиядағы Француз зерттеу институтының директоры – Адриан Фов аймақтағы ғылыми-зерттеу жұмыстары жайында хабар беруге шақырылды. Мұндай жұмыстар француз тарапының аймақтағы мәдени және білім беру ықпалын дамытуға елеулі ниеті барын көрсетеді [9].

Сонымен қатар, Франция аймақтағы серіктестерімен басқа да салаларындағы көптеген жетістіктерімен және дағдыларымен бөлісе алады. Бірақ, әрине, аймақтағы қажеттіліктер мен олардың мүмкіндіктеріне бейімделетін басым бағыттар бар.

Бірінші сектор – «ақылды қала» жобасы. Оған сумен жабдықтау, қалдықтарды жарату, энергияны үнемдеу, энергияны ұтымды пайдалану және т. б. кіреді. Екінші сектор – бұл экономиканың цифрлық технологияларға көшуі. Францияның бұл салада үлкен тәжірибесі бар және IT технологиялары бойынша әлемдегі ең дамыған елдің бірі болып саналады. Үшінші сектор – бұл ауыл шаруашылығымен қатар, тамақ өнеркәсібі болып табылатын агробизнес. Өңірде ресурстар өте көп, бірақ оларды дұрыс үйлестіру керек, ал Франция ірі агроөндірушілердің бірі бола отырып, шикізат секторларына тәуелді ОА елдерінің экономикасын әртараптандыруға жәрдемдесе алады [10].

Бұл бағыттар аймақтағы Францияның жұмсақ әсерінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде тәжірибе мен білім алмасудың рөлі мен маңыздылығын арттыру қажеттілігін түсіндіреді.

Францияның Орталық Азияға әсер ету мәселелері мен келешегі. Орталық Азиядағы Француз жұмсақ күшінің шегі (француз тілін тарату мәселесі)

Бүгінгі таңда Францияның Қазақстанмен стратегиялық әріптестігі бар және ол аймақтағы қалған төрт мемлекетпен осындай серіктестік құруды жоспарламайды. Францияның сыртқы саясаты, ең алдымен, оның аймақтағы экономикалық мүдделеріне байланысты. Қазір көптеген француз фирмалары Өзбекстанға келеді, өйткені ол халық саны бойынша бірінші, ал экономикасы бойынша екінші ел.

Басқа елдерде – Қырғызстанда, Тәжікстанда, Түркіменстанда – жағдай басқаша қалыптасқан. Бұлар көлемі және экономикасы жағынан әлдеқайда

кіші елдер, сондықтан нарықтары әлдеқайда тар және қаржылық мүмкіндіктері шектеулі болып табылады. Бірақ, соған қарамастан, француз тарабы да осы елдерде барынша қатысуға тырысады. Олардың стратегиялық амалы – Орталық Азия елдерінің қажеттіліктері мен Францияның мүмкіндіктеріне сәйкестіріп, дамуға көмектесу жолдарын іздеу.

Сондай-ақ Франция жағынан Қазақстан мен Қырғызстанда француз тілін үйренуге қызығушылық танытқандар санының азаюына аландаушылық бар. Түркіменстан мен Өзбекстанда жағдай жағымды жаққа ауысып жатыр, өйткені оқушылар саны қазіргі кезде артып келе жатыр. Қазақстанда француз тілі 10-20 жыл бойы шамамен құлдырап, бүгінгі таңда жанамалы түрде ғана оқытылады. Мұндай жағдайға қатысты Францияның Қазақстандағы елшісі егер бұл құлдырауды тоқтатпаса, мемлекеттегі келесі ұрпақ французша сөйлеуді тоқтатады деп болжайды.

Көрші Қырғызстанда да француз тілінің тарауы әлсіз жүріп жатыр, өйткені елде бір ғана француз бөлімі жұмыс істейді, ал 15 жыл бұрын олардың төртеуі болған. Осындай жағдай Тәжікстанда да орын алады, Кеңес Одағы ыдырағаннан бері француз тіліне деген қызығушылық құлдырауда, тек француз елшілігінің қолдауымен ғана тілді үйрену жағдайы жасалып жатыр. Болашақта осы үш елде француз тіліне деген сұраныс мүлдем жоғалуы мүмкін.

Бұндай құлдыраудың себептері:

- Басқа шет тілдердің басымдылығы үшін, француз тілінен сабақ беретін мұғалімдер даярлайтын кафедралар санының азаюы;
- Француз мұғалімдерінің жалақысы өте төмен болғандықтан болашақ кадрлар осы мамандықты таңдамайды;
- Француз секцияларын ашуға ниет білдірген мектептерде қаржылық мүмкіндіктер мен қолдаудың болмауы;
- Француз тілінен сабақ беретін мамандандырылған оқытушылардың зейнеткерлік жасқа жақындауы;
- Балалар мен жастардың экономикалық болашағы үшін француз тіліне қарағанда ағылшын немесе басқа тілдердің артықшылықтары көбірек болуы;
- Мұғалімдерді даярлаудың жеткіліксіздігі және олардың Францияға бару мүмкіндігінің шектеулігі француз тілінің тартымдылығын бұзуға ықпал етеді.
- Бұрын Франция елшіліктері ұйымдастырған Француз олимпиадалары секілді кейбір іс-шаралардың жоғалуы, әсіресе Қырғызстанда француз тілінің құлдырауына ықпал етті.

Осы себептер үшін балаларын француз тіліне жазғысы келетін ата-аналардың саны азайды. 2010 жылға дейін жоғарыда айтылған іс-шаралардың ұйымдастырылуы жеңімпаздарға университеттерге конкурсыз түсуге, сондай-ақ Францияға сапарға шығуға мүмкіндік беретін еді.

Сонымен қатар, француз тілін үйренушілер үшін басты проблемалардың бірі – оқу құралдарының жасы. Шын мәнінде, 1990-шы жылдардағы кейбір оқулықтар Қазақстандық мектептерде және жоғары оқу орындарында әлі де қолданылады. Білім және ғылым министрлігі мемлекетте барлық оқулықтардың тіркелуін аккредиттеуі тиіс, ал бұл процесс кем дегенде бір жыл уақытты алады.

Осыған байланысты Өзбекстанның Білім министрлігі барлық деңгейдегі оқулықтарды жаңартатын жұмыс тобын қаржыландырады. Сондай-ақ, өзбек үкіметі 2022 жылға қарай Орталық Азиядағы алғашқы франко-өзбек мәдени орталығын ашуды жоспарлап отыр. Мемлекеттегі франкофонияның негізгі міндеттерінің бірі – француз тілін оқытушылар құрамын жаңарту болып табылады [5].

Ақыр соңында, француз тілі онша оқытылмаған елдерде де жағдай өзгереді. Тәжікстанның Худжанд қаласында Жаңа Alliance Française ашылуы күтілуде. Француз елшісі Мишель Таранның сапарынан кейін, оның жұмыс тобы бұл бастаманың маңыздылығына көзі жетті және оны Париждегі Alliance Française қорымен қолдады. Алдағы жылдары француз тілінің оқытылуы жалғасады деген үміт бар.

Орталық Азия елдерінде өсу мен өркендеуге ықпал ететін құралдар (Франция мысалындағы туризм және аймақтық маркетинг) және француз әсерін аймақта күшейту мәселесі.

Орталық Азия географиялық орналасуының арқасында Франция үшін геостратегиялық мүмкіндіктері көп аймақ. Әрине, мұндағы саяси жағдай географияға тәуелді: солтүстігінде үлкен көрші – Ресей, шығыста – Қытай. Бұл аймақта үлкен табиғи және адами ресурстар шоғырланған, сонымен қатар, жақсы өндірістік және туристік әлеуеті бар [11].

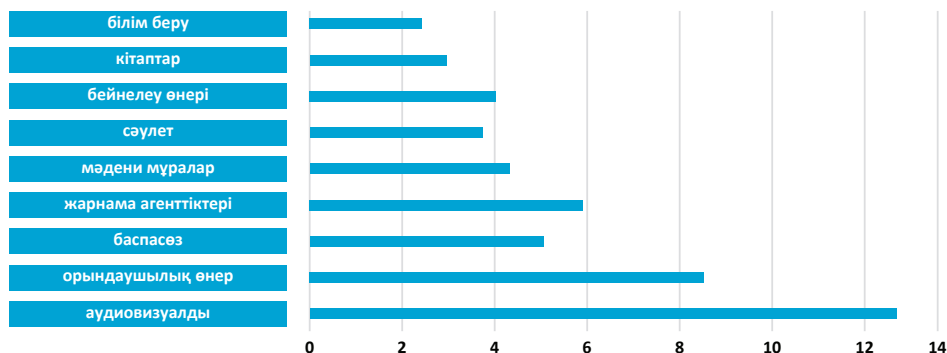
Қазақстан Республикасының мәдени саясатының концепциясы (Мәдениет және спорт министрлігі әзірлеген) заманауи еліміздің мәдени саясатын дамытудың мақсаттары мен міндеттерін айқындайды. Концепцияның мақсаттары мен міндеттері негізінен жұмыспен қамту көрсеткіштері мен табыс деңгейі бойынша мәдениет пен өнер саласын күшейтуге бағытталған. Бұл құжатта елдің мәдени ортасының бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін: 1) мәдениет саласындағы қаржыландыруды ұлғайту; 2) мәдениет және өнер мамандықтарының білім беру жүйесін уақыттың жаңа сын-қатерлеріне қарай бағдарлау және шығармашылық еңбектің жаңа нарығымен қамтамасыз ету; 3) мәдениет саласындағы ғылыми зерттеулер бағдарламаларына қолдау көрсету; 4) мәдениет саласында ақпараттық, инновациялық технологияларды және 5) қазіргі мәдени кластерлерлерді қолдану (МинЮстРК, 2014). Алайда, қаржылық проблемаларға байланысты қабылданған құжаттың барлық мақсаттарын толық орындау мүмкін емес. Қазақстан экономикасының шикізат секторларына тәуелділігі елді өте осал етеді (мұнай бағасының құлдырауы). Соның салдарынан, келесі жылдары мәдени секторға бюджет шығындары қысқаруы мүмкін. Бұл салада да білім берудің айтарлықтай нашарлауы байқалады, өйткені ол қазіргі заманғы нарықтың шарттары мен қажеттіліктеріне сәйкес келмейді.

Қазақстан және Орталық Азияның басқа елдері Францияның тәжірибесіне сүйене отырып, мәдениет секторын табыс әкелетін капиталға айналдыруына болады. Соған жету үшін аймақтағы мемлекеттер ұлттық мәдени ерекшеліктерін жаңғыртуға, күшейтуге және қолдауға тиіс

институттар жұмысының мақсаттары мен міндеттерін қайта қарастырғаны абзал. Мәдениет секторын табыс әкелетін салаға айналдыру барысында мемлекеттегі мәдени саланың жағдайын терең талдау, сонда жұмыс атқаратын мамандарға тиімді білім беру бағдарламаларын зерттеп қарастыру мен дамыту маңызды қадам болып табылады. Францияның мәдени секторының экономикалық салмағы тамақ өнеркәсібінің салмағымен тең деуге болады, тіпті автомобиль өнеркәсібінен екі есе көп. Оның мәдениетінің белсенді ілгерілеуі мен әлемдік имиджінің арқасында бұл сектор оған 2017 жылы 47,5 миллиард еуро табыс әкелді [12].

Төмендегі диаграмма 2017 жылдағы мәдениет саладағы секторлардың экономикалық салмағын көрсетеді.

**Мәдениет саласындағы қосалқы секторлардың миллиард еуроға көрсетілген экономикалық салмағы (2016-2017 ж).
(Францияның мәдениет министрлігі жасаған көрсеткіш)**

1-диаграмма. Мәдениет саласындағы экономикалық салмақ (DEPS, 2019).

Францияның тәжірибесіне сүйене отырып, елдер өздерінің мәдени өндірісінің байлығын пайдаланып, шикізаттан ақылды экономикаға көшуі үшін мәдени экономиканы дамыту керек. Ұлттық мәдени әлеуетті арттыру – Орталық Азия елдерін әлемдік мәдени кеңістікке ықпалдастыруға және тиімді халықаралық ынтымақтастықты орнатуға мүмкіндік береді.

Орталық Азия елдері мәдени секторды «жұмсақ күштің» маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастыра алады, өйткені әлемдік алаңда жағымды имиджді қалыптастыруда бұл салада үлкен әлеует бар. Яғни, халықаралық мәдени туризмді дамыту мен бүкіл әлем бойынша өзіміздің бірегей мәдениетімізді (дәстүрлі кейпінде немесе қазіргі заманға сай қылып ұсыну) ілгерілету арқылы аймағымызға деген қызығушылықты арттыруға болады.

Франция үшін туристтер ағымы мәдени экономиканы көтеретін маңызды бағдары болып табылады. Экспорттық нарықта олардың мәдениеті тек экономикалық қана емес, сонымен бірге стратегиялық актив болып табылады.

Француз брендин шетелде жылжытуда мәдени және шығармашылық салалар маңызды рөл атқарады, өйткені олар шетелдіктер үшін өте тартымды көрінеді. Мемлекеттің мәдениет саласындағы мүдделілігі мен сол саладағы сауатты құрылған саясаты әлеуметтік тұрақтылыққа ықпал етеді, инновациялық дамуы мен экономикалық қуатын ынталандырады.

Аймақтағы елдер жақсы туристік әлеуетке ие болса да, туризмнің басым түрлерінің даму деңгейі жеткіліксіздік және сервис сапасы төмен болып табылады. Қазақстан мен Қырғызстанның аймақтық және әлемдік деңгейдегі рыноктарда танылуын белсенді елдік маркетинг және «номадизм - көшпенділік» секілді ұлттық өзіндік мәдениетін ілгерілету есебінен жүзеге асыруға болады. Шетелдіктер солардың мәдениетін өзгеше және қызық құбылыс ретінде қабылдайды, сондай-ақ, тарихи-мәдени мұраның аты аңызға айналған «Ұлы Жібек жолы» магистралі аймақтың тартымдылығын арттырады.

ОА елдерінің мәдени ортасының бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін, кейін мәдениет саласының мемлекеттік бюджетке елеулі кіріс әкелуі үшін сол сектордың бизнес стратегиясын әзірлей алатын тәжірибелі менеджерлер мен әкімшілер қажет. Мәдениет саласындағы мамандарды оқыту бағдарламасына тек теориялық аспектілері бар пәндердің сағаттарын қысқарта отырып, менеджментпен, кәсіпкерлікпен, стратегиялық жоспарлаумен және маркетингпен байланысты элективті пәндерді қосу қажет [13]. Осыған байланысты Францияның ұлттық мәдени брендингті алға жылжытудағы тәжірибесін қабылдау қажет. Француз мамандарының осы саладағы Орталық Азия қызметкерлерін оқытуы солар үшін пайдалы және қаржы жақтан қол жетімді болар еді. Бұл елде шетелдік студенттерге білім беру шығындары басқа шетелдік, озық елдерге қарағанда әлдеқайда арзан. Францияның аймаққа сәтті тәжірибелерін енгізу үшін, алдымен мамандар қажетті дағдыларды игеру керек, алайда тілдік мәселе бұны жүзеге асыру жолында елеулі кедергі болуы мүмкін. Сондықтан, осы мақсаттарды іске асыру үшін жоғары мәдени оқу орындарындағы бағдарламалар студенттерге Мольер тілін меңгеруге мүмкіндік беру керек.

Қорытынды

Мақалада айтылған ынтымақтастықтың бағыты – ұзақ мерзімді болып табылады және Францияның Орталық Азияға, әсіресе, Қазақстан мен Өзбекстанға деген артықшылықты қатынасын сақтау құралы бола алады. Себебі Қазақстанның экономикалық мүмкіндіктері мен ресурстары және Өзбекстанның туристік мүмкіндіктері Францияны бұл елдерді өзінің құнды одақтастары ретінде қарастыруға итермелейді. Олардың арасындағы байланыстар мен сенімді одан әрі нығайту үшін Франция бүкіл өңірдегі мәдени және гуманитарлық салада әлдеқайда терең ынтымақтастықты дамытуға тиіс. Тіпті, жаһандық эпидемиологиялық дағдарыс кезінде де ОА аймағында француз мәдени әсерін сақтау және арттыру үшін үлкен нәтижелерге қол жеткізуге болады. Өйткені, интернет пен ақпараттық-

коммуникациялық технологиялардың мүмкіндіктері дипломатиялық мәселелерді шешуге жағдай жасайды. Осылайша, Орталық Азия республикалары мен Франция арасындағы саяси диалогының жаңа дамуы мен тереңдеуі жүріп жатыр, олар онға жуық ынтымақтастық жобасын іске асыру үшін көп күш жұмсалды. Бірақ тараптардың зор әлеуеті бола тұра өзара қарым қатынастардың қазіргі деңгейі мен қол жеткізілген нәтижелері өзара тиімді мүдделерін қанағаттандыра алмайды. Соңғы жылдары елдер арасындағы қатынастар айтарлықтай жанданған, алайда тараптар арасындағы жоғары деңгейдегі сапарлар жиілей түссе, ынтымақтастығы үшін ортақ құқықтық база кеңейтілсе одан да жақсы нәтижелерге қол жеткізе алар еді, және де олардың жоспарлары экономика мен мәдениеттің перспективалы салаларында іске асырылатын еді.

Қазақстан және Орталық Азия мемлекеттері Франциядан және ЕО-тың басқа да мүше мемлекеттерінен аймақты дамытуға бағытталған түрлі жобаларды қаржыландыруға арналған нақты инвестицияларды күтеді. Алайда, егер Франция Орталық Азия елдерін дамытуға бағытталған көмек мәселелерін шешуге асықпаса және түпкілікті мақсаттарды жеткілікті айқындамайтын қарым-қатынас стратегияларын таңдаса, оның қатынастарындағы бос қалған орнын Германия, Қытай немесе Ресей сияқты неғұрлым мүдделі елдер толтырады.

Францияның мәдени саясатын министрліктер мен муниципалитеттер деңгейінде зерттей отырып, мен «өнерге 1% үлес» деп аталатын француз тәжірибесін енгізуді ұсынғым келеді. Яғни, Мәдениет және спорт министрлігі қала әкімдігіне өнер туындысын сатып алу немесе тапсырыс беру үшін бюджеттің 1% - ын жоспарлап бөлуді тапсыра алады. Бұл пайызды көбейтуге болады, бірақ 1% міндетті минимум болады.

Бір немесе бірнеше өнер туындылары конкурс нәтижелері бойынша ең жоғары сомасы 7 500 000 теңгеге дейін сатып алынуы немесе тапсырыс берілуі мүмкін. Францияда муниципалитеттер жоба жеңімпаздарына шамамен 30 000 евро бөледі. Сондай-ақ, әкімдік жанындағы мәдениет басқармасының әрбір бөлімінде үздік көркем жобаларды іріктеп алатын, кейін сол жобалардың іске асырылуын бақылайтын көркемдік комиссия құруға болады. Францияда көптеген жағдайларда комиссия қаланы безендіруге арналған жобаларды таңдайды (қала қабырғаларындағы фрескалар немесе обманка). Комиссия жобалардың үздік авторларын әкімге немесе қалалық мәдениет бөлімінің басшысына ұсынады, олар қорытынды шешім қабылдауға құқылы. Бұл тәжірибе шығармашылық, сәулет және мұра бостандығына, сонымен қатар шығармалар мен олардың авторларының алуан түрлілігіне бағытталған. 1950 жылдардан бастап «өнерге 1% үлес» Францияда 12000 жобаның жүзеге асуына және 4000-нан астам талантты суретшілердің әйгілі болуына мүмкіндік берді. Мұндай мәдени көмектің мақсаты – көркем шығармашылықты қолдап, алға жылжыту болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Пентегова А. В. Концепт гуманитарного сотрудничества в современной системе международных отношений // Vestnik ZabGU. 2019. Т. 25. № 4
2. Susann Heinecke. France and Central Asia - Time for a new vision // CIFE Policy Paper N 73. Nice 2018
3. Официальный сайт Министерства иностранных дел Французской Республики. Политика Франции в Центральной Азии // URL: <http://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/central-asia/france-and-central-asia/article/french-policy-in-central-asia> (Доступ: 11.09.21).
4. Паскаль Лоро: Франция – идеальный партнер для стран Центральной Азии. Центральноазиатское бюро по аналитической журналистике // URL: <https://cabar.asia/ru/paskal-loro-frantsiya-idealnyj-partner-dlya-stran-tsentralnoj-azii?pdf=29899> (Доступ: 18.09.21).
5. Etienne Combiere. Le français a-t-il encore un avenir en Asie centrale ? Le site des associations à but non lucratif Novastan France à Paris [Electronic resource] // - URL: <https://novastan.org/fr/decryptage/le-francais-a-t-il-encore-un-avenir-en-asie-centrale/> (Accessed: 27.09.21).
6. Alistair MacDonald. COVID-19 and soft power // British Council Worldwide official website, 2020 [Electronic resource] // - URL: <https://www.britishcouncil.org/research-policy-insight/insight-articles/covid-19-and-soft-power> (Accessed 05.10.21).
7. Le site du ministère de l'Europe et des affaires étrangères. Journée mondiale de l'aide humanitaire // URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-et-rapprochement/article/journee-mondiale-de-l-aide-humanitaire-19-08-20> (Accessed: 09.10.21).
8. Специалисты Узбекистана и Франции обменялись опытом по борьбе против Covid-19. UZDAILY (Онлайн издание, освещающее главные деловые и политические события Узбекистана и стран ЦА) // - URL: <https://www.uzdaily.uz/ru/post/52322> (Доступ: 14.10.21).
9. Le site du ministère de l'Europe et des affaires étrangères. France - Asie centrale. Asie centrale – Rencontres de Jean-Baptiste Lemoine avec les communautés françaises établies au Kazakhstan, en Ouzbékistan, au Turkménistan, au Kirghizstan et au Tadjikistan // - URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/turkmenistan/evenements/article/asie-centrale-rencontres-de-jean-baptiste-lemoine-avec-les-communautes> (Accessed: 15.10.21).
10. Посол Жан Галиев: «Партнёрство не измеряется только в денежном эквиваленте». Деловой Казахстан (Республиканская экономическая газета) // - URL: https://www.dknews.kz/inner-news.php?id_cat=27%20&&%20id=178054 (Доступ: 06.11.21).
11. Macrae J., Leader N. Shifting sands: the search for "coherence" between political and humanitarian responses to complex emergencies. London: OJD, 2000. 84 p.
12. Laure Turner. Le poids économique direct de la culture en 2017 // Département des études, de la prospective et des statistiques, 2019 - 1 - Culture Chiffres [The direct economic weight of culture in 2017 // Department of Studies, Prospective and Statistics, 2019 - 1 - Culture Figures]
13. Kim S., Goncharova A. Analysis of problems associated with insufficient qualifications and a shortage of specialists in the field of culture of Kazakhstan // Cultural Skills Study Summary, supported by British Council.

REFERENCES:

1. Pentegova A.V. Kontsept gumanitarnogo sotrudnichestva v sovremennoy sisteme mezhdunarodnykh otnosheniy [The concept of humanitarian cooperation in the modern system of international relations] // Vestnik ZabGU. 2019. Т. 25. № 4
2. Susann Heinecke. France and Central Asia - Time for a new vision // CIFE Policy Paper N 73. Nice 2018
3. Ofitsialnyi sait Ministerstva inostrannykh del Frantsuzskoy Respubliki. Politika Frantsii v Tsentral'noi Azii [The website of the Ministry of Foreign Affairs of the French Republic - France's policy in Central Asia] // - URL: <http://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/central-asia/france-and-central-asia/article/french-policy-in-central-asia> (Accessed: 11.09.21).
4. Paskal Loro: Frantsiya – idealnyy partner dlya stran Tsentralnoy Azii. Tsentralnoaziatskoye byuro po analiticheskoy zhurnalistike [Central Asian Bureau for

-
- Analytical Reporting. Pascal Loro: France is an ideal partner for Central Asian countries // URL: <https://cabar.asia/ru/paskal-loro-frantsiya-idealnyj-partner-dlya-stran-tsentralnoj-azii?pdf=29899> (Accessed: 18.09.21).
5. Etienne Combiere. Le français a-t-il encore un avenir en Asie centrale ? Novastan.Org [Electronic resource] / The website of the non-profit associations Novastan France in Paris / URL: <https://novastan.org/fr/decryptage/le-francais-a-t-il-encore-un-avenir-en-asie-centrale/> (Accessed: 27.09.21).
 6. Alistair MacDonald. COVID-19 and soft power // British Council Worldwide official website, 2020 [Electronic resource] // - URL: <https://www.britishcouncil.org/research-policy-insight/insight-articles/covid-19-and-soft-power> (Accessed 05.10.21).
 7. Le site du ministère de l'Europe et des affaires étrangères. Journée mondiale de l'aide humanitaire [The website of the Ministry for Europe and Foreign Affairs. World humanitarian aid day] // - URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/action-humanitaire-d-urgence/actualites-et-evenements/article/journee-mondiale-de-l-aide-humanitaire-19-08-20> (Accessed: 09.10.21).
 8. Spetsialisty Uzbekistana i Frantsii obmenyalis' opytom po bor'be protiv Covid-19. UZDAILY (Onlayn izdaniye, osveshchayushcheye glavnyye delovyye i politicheskiye sobytiya Uzbekistana i stran TSA) [Experts from Uzbekistan and France exchanged experience in the fight against Covid-19. UZDAILY (Online publication covering the main business and political events of Uzbekistan and Central Asian countries)] // - URL: <https://www.uzdaily.uz/ru/post/52322> (Accessed: 14.10.21).
 9. Le site du ministère de l'Europe et des affaires étrangères. France - Asie centrale. Asie centrale – Rencontres de Jean-Baptiste Lemoine avec les communautés françaises établies au Kazakhstan, en Ouzbékistan, au Turkménistan, au Kirghizstan et au Tadjikistan [The website of the Ministry for Europe and Foreign Affairs. France - Central Asia. Central Asia - Meetings of Jean-Baptiste Lemoine with the French communities established in Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan and Tajikistan] // - URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/turkmenistan/evenements/article/asie-centrale-rencontres-de-jean-baptiste-lemoine-avec-les-communautes> (Accessed: 15.10.21).
 10. Posol Zhan Galiev: «Partnorstvo ne izmeryayetsya tol'ko v denezhnom ekvivalente». Delovoy Kazakhstan (Respublikanskaya ekonomicheskaya gazeta) [Ambassador Zhan Galiev: «Partnership is not measured only in monetary terms». Business Kazakhstan (Republican economic newspaper)] // - URL: https://www.dknews.kz/inner-news.php?id_cat=27%20&&%20id=178054 (Accessed: 06.11.21).
 11. Macrae J., Leader N. Shifting sands: the search for "coherence" between political and humanitarian responses to complex emergencies. London: OIDA, 2000. 84 p.
 12. Laure Turner. Le poids économique direct de la culture en 2017 // Département des études, de la prospective et des statistiques, 2019 - 1 - Culture Chiffres [The direct economic weight of culture in 2017 // Department of Studies, Prospective and Statistics, 2019 - 1 - Culture Figures]
 13. Kim S., Goncharova A. Analysis of problems associated with insufficient qualifications and a shortage of specialists in the field of culture of Kazakhstan // Cultural Skills Study Summary, supported by British Council.

Жазира Идрышева¹, Айғаным Игамбекова²

*¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
тарих ғылымдарының кандидаты
(Алматы, Қазақстан)
e-mail: idrysheva7@gmail.ru*

*²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің магистранты
(Алматы, Қазақстан)
e-mail: igambekova89@mail.ru*

ҚР ЖӘНЕ ҚХР АРАСЫНДАҒЫ ШЕКАРА МАҢЫ САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы дипломатиялық қатынастардың 30 жыл кезеңіндегі сауда-экономикалық қатынастардың құқықтық негізіне жан-жақты талдау жасалып, екі жақты ынтымақтастықтағы сауда-экономикалық саясаттың рөлі анықталды. Сауда-экономикалық қатынастардағы шекара маңы сауда ынтымақтастығына басты назар аударылды. Сауда-экономикалық қатынастар бойынша заңнамалық құжаттарды талдау нәтижесінде авторлар осы құжаттардың екі жақты сауда саясатының дамуына және болашаққа болжам жасауға оң әсер етті деген қорытынды жасады. Мақала жазу барысында жалпы ғылыми (жүйелік) және арнайы заңнамалық (формалды-логикалық, құрылымдық-заңнамалық) зерттеу әдістері қолданылды. Зерттеуде тарихи-құқықтық зерттеу әдісі басымдыққа ие. Бұл әдіс Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда-экономика саласындағы нормалардың тарихи дамуының заңдылығын анықтауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: *Қазақстан Республикасы, Қытай Халық Республикасы, дипломатиялық қарым-қатынас, саяси-экономикалық ынтымақтастық, шекара маңы ынтымақтастығы, арнайы экономикалық аймақтар, сауда саясаты, екі жақты келісімдер, бірлескен мәлімдеме.*

Жазира Идрышева, Айғаным Игамбекова
**ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРИГРАНИЧНЫХ
ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ РК И КНР**

Аннотация. В статье проведен всесторонний анализ правовой основы торгово-экономических отношений за 30-летний период дипломатических отношений между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой,

определена роль торгово-экономической политики в двустороннем сотрудничестве. Особое внимание было уделено приграничному торговому сотрудничеству в торгово-экономических отношениях. В результате анализа законодательных документов по торгово-экономическим отношениям авторы сделали вывод о том, что данные документы положительно повлияли на развитие двусторонней торговой политики и прогноз на будущее. При написании статьи использовались общенаучные (системные) и специальные законодательные (формально-логические, структурно-законодательные) методы исследования. В исследовании приоритетным является метод историко-правового исследования. Данный метод позволил выявить закономерность исторического развития норм в торгово-экономической сфере между Казахстаном и Китаем.

Ключевые слова: *Республика Казахстан, Китайская Народная Республика, дипломатические отношения, политико-экономическое сотрудничество, приграничное сотрудничество, специальные экономические зоны, торговая политика, двусторонние соглашения, совместное заявление.*

Zhazira Idrysheva, Aiganym Igambekova

POLITICAL AND LEGAL REGULATION OF BORDER TRADE AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND CHINA

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the legal basis of trade and economic relations over the 30-year period of diplomatic relations between the Republic of Kazakhstan and the People's Republic of China, defines the role of trade and economic policy in bilateral cooperation. Special attention was paid to cross-border trade cooperation in trade and economic relations. As a result of the analysis of legislative documents on trade and economic relations, the authors concluded that these documents had a positive impact on the development of bilateral trade policy and the forecast for the future. When writing the article, general scientific (systemic) and special legislative (formal-logical, structural-legislative) research methods were used. The method of historical and legal research is a priority in the study. This method made it possible to identify the regularity of the historical development of norms in the trade and economic sphere between Kazakhstan and China

Keywords: *Republic of Kazakhstan, People's Republic of China, diplomatic relations, political and economic cooperation, cross-border cooperation, special economic zones, trade policy, bilateral agreements, joint statement.*

Кіріспе

Мақалада Қазақстан Республикасы (ҚР) мен Қытай Халық Республикасы (ҚХР) арасындағы дипломатиялық қатынастардың 30 жыл кезеңіндегі

сауда-экономикалық қатынастардың құқықтық негізіне жан-жақты талдау жасалып, екі жақты ынтымақтастықтағы сауда-экономикалық саясаттың рөлі анықталды. Зерттеу жұмысы екі жақты сауда-экономикалық саладағы заңнамалық құжаттар, статистикалық мәліметтер негізінде орындалды. Мақалада зерттеу мақсаты мен міндеттері қойылған, ғылыми жаңалығы мен практикалық маңыздылығы, зерттеу әдістері тұжырымдалған. Сауда-экономикалық қатынастардағы шекара маңы сауда ынтымақтастығына басты назар аударылған. Сауда-экономикалық қатынастар бойынша заңнамалық құжаттарды талдау нәтижесінде авторлар осы құжаттардың екі жақты сауда саясатының дамуына және болашаққа болжам жасауға оң әсер етті деген қорытынды жасады. Алынған мәліметтер екі мемлекеттің сауда-экономикалық тиімділігі мәселелерін өзара шешу кезінде үлес қосады.

Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы сауда және экономикалық ынтымақтастықтың жай-күйі көп жағдайда берілген мәселе жөніндегі екі елдің заңнамасымен анықталады. Екі ел арасындағы ынтымақтастықтың ұлттық ерекшеліктері ұлттық экономиканың даму деңгейі мен ішкі және сыртқы саясатпен шешілетін мақсаттармен айқындалады. Сондықтан Қазақстан мен Қытай арасындағы ынтымақтастықтың келісімдік-құқықтық базасының тұрақты дамуы заңды және екі жақты сауда-экономикалық қатынастарда ерекше үлесті құрайтын шекара бойындағы сауда саласындағы мемлекеттердің екі жақты қатынасының дамуы мемлекеттік және аймақтық деңгейде сараланады.

Қазақстанның сыртқы экономикалық байланыстары қазақстандық экономист ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Олардың ішінде: Қазақстан Республикасының әлемдік кеңістікке бейімделуі мен интеграциялану туралы зерттеген Н. Есенғарин, А. Қошанов, М. Кенжегузин, Н. Мамыровты; Қазақстанның сыртқы саудасы, инвестиция тарту мәселелерін ғылыми зерттеу бағытына айналдырған Р. Қамшыбаев, А. Нұрсейітов, Н. Нұрлановты, А. Жайлауованы, М. Омарованы; Республиканың сыртқы экономикалық байланыстарына еңбектерін арнаған Қ. Тоқаев, Р. Елемесов, К. Арыстанбеков, Қ. Сұлтановты және де Қазақстан мен Қытай арасындағы шекара маңы ынтымақтастығын жан-жақты зерттеген К. Сыроежкінді атап өтуге болады.

2011 жылы М. Омарованың «Орталық Азия мен Қытай арасындағы байланыстар (1992-2010)» атты монографиясы жарық көрді. Монографияда Орталық Азия республикаларының тәуелсіздік алғаннан кейінгі Қытай Халық Республикасымен байланыстары қарастырылған. Тараптар арасындағы саяси, қауіпсіздік, сауда-экономикалық, мәдени салалардағы ынтымақтастықтың дамуына талдау жасалынған.

Қазақстан мен Қытай арасындағы байланыстар белгілі саяси қайраткер, дипломат Қ. Сұлтановтың да зерттеу еңбектерінің негізін құрайды. Ол өзінің зерттеулерінде Қазақстан мен Қытай арасындағы екіжақты байланыстың қалыптасуы мен дамуын, Қазақстан мен Қытайда жүргізілген экономикалық реформаларға баға бере отырып, олардың болашағы жөнінде сөз қозғайды.

Қытай мен Қазақстан арасындағы қарым-қатынас зерттеуші К. Сыроежкиннің еңбектерінде талданған. Оның еңбектері аталмыш мемлекеттер арасындағы сауда-экономикалық, саяси байланыстармен қатар екіжақты және көпжақты ынтымақтастықтың басқа да мәселелерін қарастырады. Сонымен қатар автордың ғылыми мақалаларында тарихи шолу жасау арқылы Қытай мен Қазақстанның шекара мәселесінің шешілу процесі кеңінен талқыланған. Ол Қазақстан мен Қытай арасындағы трансшекаралық өзендер мәселесіне талдау жасайды. Осы орайда зерттеуші К.Сыроежкиннің Қазақстанның Қытаймен дипломатиялық байланыстар орнағалы бергі өзара ынтымақтастығын зерделей келе, жиырма жылға жуық уақытты қамти отырып, үлкен сараптамалық қорытынды жасаған, 2010 жылы шыққан «Қазақстан – Қытай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству» атты 3 кітаптан тұратын монографиясын атау керек. Алғашқы кітабында автор Қазақстан мен Қытай арасындағы ынтымақтастықтың алғашқы қадамдарын саралай келе, шекара мәселесіне, трансшекаралық өзендер мәселесіне, Қытайдағы қазақтар мәселесіне тоқталып, тараптар арасындағы ірі экономикалық жобалар турасында талдау жасайды. Екінші кітабында ғалым Қытайдың Орталық Азиядағы саясатын стратегиялық серіктестік аясында қарастыра отырып, Қазақстандағы Қытай факторына, тараптар байланыстарындағы түйткіл мәселелерге тоқталады. Ал үшінші кітап Қазақстан мен Қытай арасында қол қойылған түрлі келісімшарттарды, бірлескен декларацияларды, министрліктер арасындағы меморандумдарды, тағы басқа көптеген ресми қағаздарды қамтыған құжатнама іспеттес [1].

Сонымен қатар, мақалада қытайлық зерттеушілердің де еңбектері қарастырылды. Цао Лу және Чжэн Гофу (2006) қазақстан-қытай саудасының құрылымына талдау жасап, екі ел арасындағы тауар айналымы көрсеткіші үнемі өсу үстінде деген қорытындыға келді [2]. Қытайдың Қазақстанға экспорты құрылымын оптимизациялау жылдарында екіжақты тауар айналымының көрсеткіші жылдам қарқынмен көтерілді. География, экономика және саясат сыйды үш саладағы ынтымақтастықтың артықшылығын салыстыра келе, Қазақстан мен Қытай арасындағы бірін-бірі өзара тиімді толықтырып тұратын маңызды факторды атап өтіп, аталмыш фактор екіжақты сауда қарым-қатынасының жан-жақты дамуы үшін энергия қайнар көзі және дамудың жағымды кеңістігі екендігін растады. Қытай зерттеушілері Го Яцзин және Сюй Сяоли [3] екі мемлекеттің сауда айналымының даму әлеуетін зерттеп, екіжақты сауда-саттық ынтымақтастығының дұрыс бәсекелестігі Қазақстан сауда саласының дамуына жағымды ықпал ететіндігін атап өкен.

Осы аталған ғалымдардың еңбектері зерттеу тақырыбын, оның өзектілігін анықтауға, тақырыптың зерттелу аясын анықтауға, екі жақты ынтымақтастықтың бағыттары мен түрлерін ажыратуға, Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда-экономикалық қатынастардың құқықтық реттелуін жүйелі зерттеуге мүмкіндік берді.

Зерттеудің мақсаты: Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы сауда-экономикалық қатынастарды, оның ішінде

шекара маңы сауданың құқықтық реттелуін анықтау, талдау және жүйелеу. Аталған мақсатқа жету үшін келесі міндеттер анықталды:

1. Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда-экономикалық әріптестікті, оның қағидаларын түсінудің заңнамалық тәсілін қалыптастыру;

2. Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықтың негізгі келісімдерін зерттеу;

3. Қазақстан мен Қытай арасындағы жаңа Бірлескен мәлімдеменің сауда-экономикалық ынтымақтастыққа қатысты негізгі ойларын саралау.

Зерттеу нысаны – қалыптасқан құқықтық нормаларды жүзеге асыру кезінде туындаған екі жақты сауда-экономикалық ынтымақтастық. Зерттеу пәні – Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда-экономикалық, оның ішінде шекара маңы сауда қатынастарын реттейтін екі жақты заңнамалық нормалар.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда-экономикалық қатынастар, оның ішінде шекара маңы сауда қатынастарының құқықтық реттелуінің кешенді және жүйелі зерттелуі.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігінің ресми сайтында орналастырылған ҚР мен ҚХР арасындағы екі жақты ынтымақтастық жөніндегі келісімдер және екі жақты сауда-экономикалық қатынастар туралы статистикалық мәліметтер пайдаланылды. Мақала жазу барысында жалпы ғылыми (жүйелік) және арнайы заңнамалық (формалды-логикалық, құрылымдық-заңнамалық) зерттеу әдістері қолданылды. Зерттеуде тарихи-құқықтық зерттеу әдісі басымдыққа ие. Бұл әдіс Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда-экономика саласындағы нормалардың тарихи дамуының заңдылығын анықтауға мүмкіндік берді.

Қазіргі уақытта құқықтық нормаларды және олар реттейтін екі жақты ынтымақтастықты талдау кезінде статистикалық әдіс те жиі қолданылады. Дербес статистикалық зерттеуге жүгінбей, автор екі жақты сауда-экономикалық мәселелерді қарау кезінде, сәйкес мәліметтерді қолданды.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау

Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы дипломатиялық қатынас 1992 жылы 3 қаңтарда орнатылды. 1992 жылы 28 ақпанда ҚР мен ҚХР үкіметтері арасында 5 жылға арналған Сауда-экономикалық келісіміне, және де Сыртқы экономикалық, сауда, ғылыми және техникалық ынтымақтастық жөніндегі комитет құру туралы үкіметаралық келісімге қол қойылды.

КСРО ыдырағаннан кейін Қазақстанның тұтыну нарығы жалаңаштанып, ал әлеуеті мол қорлары сұраусыз қалғаннан кейін 1990-1991 жылдары егеменді Қазақстан мен Қытай арасындағы алғашқы сауда байланыстары орнатылды. Сол уақытта зор мүмкіндігі бар, пайда болған вакуумды толтыра алатын Қытай ашылған қуыста тез орын алды [4, 103].

1992 жылы қыркүйекте Мемлекеттік Кеңес Премьері Ли Пэн Шыңжаң Ұйғыр

автономды ауданының (бұдан әрі - ШҰАА) сыртқы саудасының дамуына ықпал ету мақсатында Шыңжаңның астанасы – Үрімжіде ең алғашқы халықаралық сауда жәрмеңкесін ашты. Шыңжаңмен негізінен Қазақстан Республикасының оңтүстік-шығыс – Алматы және Шығыс Қазақстан облыстары шектесіп жатыр. XX ғасырдың 90-шы жылдарының басында ШҰАА-дан келіп түсетін тауарлардың 80%-ы осы аталмыш қазақстандық облыстардың үлесіне тиді. ШҰАА-дан ҚР-ға негізінен фосфорлық тыңайтқыштар, тұрмыс құралдары және шикізат өнімдері тасымалданды. Мысалы, 1992 жылдан бастап Қытай мен Қазақстан арасындағы шекара аймағындағы өзара сауда айналымының 77%-ы Шыңжаңның үлесіне тиген [5].

1992 жылы сәуірде Қытай коммунистік партиясының Орталық комитеті мен ҚХР ШҰАА үкіметі «ШҰАА-ның сыртқа ашықтық саясатын әрі қарай кеңейту» жөніндегі өтінішін Мемлекеттік кеңеске жолдады. Ашықтық екі бағытты қамтыды: шекараның, теміржол сызықтарының ашықтығы және тірек базаларын құру үшін қалалардың ашықтығы. Осы тұжырымдаманың шеңберінде Құлжа, Болэ және Шәуешек, Үрімжі, Күйтін және Шихэцзы қалаларын ашық қала деуге ұсынылды. Күйтін мен Шихэцзыдан басқа қалаларды ашық деп жариялау жөніндегі Шыңжаңның өтінішін шілдеде Мемлекеттік кеңес қанағаттандырды [1, 37].

1992 жылы ҚХР Мемлекеттік кеңесі КСРО-ның ыдырауына байланысты пайда болған ахуалды талдап, бұрынғы КСРО-ның шекаралық аймақтарымен сауда жасаудың тәуекелдері мен болашағын баяндайтын «№33 құжатты» қабылдайды. Қандай жағдай болса да, ҚХР ШҰАА басшылығы жаңа сыртқы экономикалық курсы анықтап, бұл құжатқа бірден жауап қайтарды – «шығыстағы байланыстармен батысты ашу; батыстан импорттап, шығысқа экспорттау» (дун лянью сы чу; с цзинь дун чу); «...сауда арқылы шекаралық аймақты жаңғырту» (маои син бянью) [1, 43].

Басқаша айтқанда, «қолайлы кезеңді пайдалана отырып», бір жағынан, қытайлық тауарлар үшін қазақстандық тұтыну нарығын ашу, ал екінші жағынан, ҚХР ШҰАА-ны дамыту мақсатында Қазақстанның шикізаттық, материалдық және зияткерлік әлеуетін тарту. Қытай үкіметі Батыс аймақтардың экономикалық дамуына үлкен назар аударып, ірі ауқымды деңгейдегі мемлекеттік қаржылық саясатты жүзеге асыруға бел байлады. Бірақ «Батыс аймақтардың экономикалық игерілуі мен дамытылуы» атты мемлекеттік стратегиялық бағдарламаның нұсқасын ҚХР Төрағасы Цзянь Цзэминь кейін 1999 жылы Пекин қаласында өткізілген Бүкілқытайлық халық өкілдері жиналысының отырысында жариялап: «...бұл біздің дамуымыздың ұлы стратегиялық идеямыз болып табылады», – деп ерекше бөліп айтқан болатын [6].

Осылайша, тарихи қалыптасқан сауда байланыстарына сүйене отырып, Қазақстан мен Қытай арасындағы шекара бойындағы сауданың әрі қарай даму бағыты айқындалды. Күрделі сыртқы саяси және экономикалық тенденцияларға қарамастан, шекара бойындағы сауданың дамуын реттейтін құқықтық базаның қалыптасуы және даму үрдісі тоқтамады.

1992 жылы Алма-Ата - Үрімжі теміржол қатынасы ашылды. Өз тарапынан Қазақстан шекара бойындағы Достық бекетін қайта құрды. Қазақстанда бірлескен қазақстан-қытай кәсіпорындары пайда болды. 1995 жылға қарай олардың саны 300-ден асты, бірақ та олардың басым көпшілігі сату-сатып алу мен тез арада пайда табуға бағытталған болатын. Алайда олардың жұмыс жасау мерзімі ұзаққа созылмады [7, 90].

XX ғасырдың 90-шы жылдардың басында Қазақстанда пайда болған тауардың жетіспеушілігін жұмсарту қызметі Шыңжаңның еншісіне тиді. Қытайлық тұтынушылық тауарлар Қазақстанға үлкен көлемде келе бастады. Қазақстандық шикізат және стратегиялық материалдар, құрал-жабдықтар, көлік құралдарының экспорт көлемі бірден өсті. Екі мемлекет арасындағы сауда ахуалы өзгерді. Егер 1992 жылы Қазақстанның Қытайға экспорты 205 млн. АҚШ долларын, импорты – 229 млн. АҚШ долларын құраса, 1996 жылы Қазақстандық экспорттың көлемі 461 млн. АҚШ долларын құрап, Қытайдан Қазақстанға келетін 36 млн. АҚШ долларды құрайтын импорттың көлемінен үш есе асып түсті [8, 20].

1992-1993 жылдар «кең қолданылатын» қытайлық тауарлардың Қазақстанға үлкен көлемде ағылуымен белгілі. Бұл тауарлардың ағыны кең таралған «шоп-туризмнің» арқасында жүзеге асырылды. 1991 жылы 31 шілдеде Құлжа қаласында екі ел арасындағы сыртқы сауданың барынша дамуына үлкен үлес қосқан «шоп-туризм» туралы арнайы келісімге қол қойылды [9].

1992 жылы ақпанда сол кездегі Премьер-министр С.А. Терещенконың Қытайға ресми сапары екі жақты сауда-экономикалық қатынастардың әрі қарай дамуына серпіліс берді. ҚХР астанасы Бейжіндегі келіссөздердің нәтижесінде бірқатар құжаттарға қол қойылды, олардың ішінде төмендегілерді атап өтуге болады:

- Сауда-экономикалық және де ғылыми-техникалық ынтымақтастық бойынша үкіметаралық комиссияны құру туралы келісім;
- Ресми бап бойынша жүретін паспорттардың барлық түріндегі азаматтарға арналған визасыз режимді көздейтін азаматтардың өзара сапарлары туралы келісім (кейіннен дипломатиялық және қызметтік паспорттары бар азаматтар үшін өзара сапарларға визасыз режим сақталды);
- Мемлекеттік шекарадан өтудің өткізу бекеттерінің ашылуы туралы келісім («Қорғас» (Қазақстан) – «Қорғас» (ҚХР), «Достық» (Қазақстан) – «Алашанькоу» (ҚХР), «Бакты» (Қазақстан) – «Покиту» (ҚХР) рұқсат бекеттеріне халықаралық мәртебе берілді).

Мемлекеттер арасындағы шекара бойындағы сауданың серпінді дамуы 1992 жылы 10 тамызда Бейжің қаласында Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Қытай Халық Республикасы Үкіметі арасындағы Шекара бойындағы өткізу бекеттерінің ашылуы туралы келісімге қол қойылуына себеп болды. Осы келісімнің нәтижесінде 1992 жылы екі жақты бағытта қытайлық-қазақстандық шекараны 672 мың адам кесіп өтті.

1992 жылы қарашада Қазақстанға ресми сапармен ҚХР-дың сол кездегі сыртқы істер министрі Цянь Цичэнь келді. Кездесу барысында Мемлекет

басшысы Н. Назарбаев Қазақстанның Қытаймен шектесетін барлық шекарасын үшінші елдер капиталының қатысу мүмкіндігі бар еркін экономикалық аймаққа айналдыру туралы ұсыныс жасады. Н. Назарбаев ұсынған қазақстан-қытай шекарасында еркін экономикалық аймақ құру идеясы берілген бағытта екі жақты қатынастың әрі қарай дамуына негіз болды.

1993 жылы қазанда Қазақстан Президенті Н. Назарбаевтың Қытай Халық Республикасына алғаш сапары барысында, мемлекет басшылары екі мемлекеттің өзара қатынасының қағидаларын айқындайтын бірінші ресми құжатқа – Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы Достық және өзара қатынастың негіздері туралы бірлескен декларацияға қол қойды. Осы Декларацияға сәйкес, тараптар екі жақты экономикалық ынтымақтастықтың өнеркәсіп, биотехнология, көліктік қатынастар, энергетика, ғарышты зерттеу және басқа да бағыттары бойынша қызмет етуі тиіс деп келісілді. Декларацияның сауда-экономикалық қарым-қатынастарды дамыту тармағында: тараптар ортақ мүдделерде сауда-экономикалық ынтымақтастықтың дамуына ерекше маңыз береді; тараптар Қазақстан мен Қытайдың экономикасы құрылымында бір-бірін толықтырады және де өзара тиімді әріптестік үшін зор мүмкіндіктерге ие деп санайды; тараптар, әсіресе, инвестицияларды және мүлікті өзара қорғау үшін, ведомстволар, өңірлер (шекара маңындағы) және кәсіпорындар арасындағы қарым-қатынас пен ынтымақтастықты жан-жақты ынталандыру үшін өз заңнамалары аясында қолайлы жағдай жасайтындықтарын мәлімдеді [10].

1994 жылы 24 сәуірде ҚХР Мемлекеттік Кеңесінің Премьері Ли Пэн Қазақстанға сапармен келді, екі тарап та қытай-қазақстан шекарасының қауіпсіздігі, Қорғас еркін сауда аймағының кеңеюі, Алматыдан Инин қаласына дейін тартылатын жаңа темір жол магистралі туралы келісімге қол қойды және Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықтың төмендегідей негізгі бағыттарын анықтады: теңдік және өзара тиімділік қағидасына сүйене отырып, барлық мәселелерді экономика саласының заңдары бойынша шешу; ынтымақтастықтың әр түрлі нысандарын дамыту; қолдағы барлық қорларды пайдалану; көлік қатынасын жақсарту, Жібек Жолына баламалы бағытты ашу; Орталық Азия мемлекеттеріне Қытай тарапынан экономикалық қолдау көрсету; көп бағыттағы ынтымақтастықты дамыту және дамуға ықпал жасау [11, 121].

ҚХР-дың сыртқы сауда заңнамасының негізін «ҚХР-дың сыртқы сауда жөніндегі» заңы құрайды. Заң алғаш рет 1994 жылы 12 мамырда қабылданып, 1994 жылы 1 шілдеде күшіне енді. Ал шекаралық сауда саласындағы ҚХР заңнамасына өзгертулер 1996 жылы енгізіле бастады. ҚХР Мемлекеттік Кеңесінің 1996 жылғы 3 қаңтардағы хабарламасы бойынша шекаралық сауданы екі деңгейде жүргізу мәселесі алға қойылды [12].

1991–2000 жылдары Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда-экономикалық қатынастар жемісті дамыды. Аталған кезең ішінде екі жақты сауда көлемінің ұлғаю үрдісі байқалды. Егер 1994 жылы Қазақстан мен Қытай арасындағы

тауар айналымы 340 млн. АҚШ долларын құраса, 1997 жылы – 530 млн. АҚШ долларын, 1998 жылы – 640 млн. АҚШ долларын құрады, ал 2001 жылы бұл көрсеткіш алғаш рет 1 млрд. АҚШ долларынан асты [13, 46]. Яғни осы аталған көрсеткіштер жүзеге асқан келіссөздердің аясындағы екі жақты ынтымақтастық әдісі мен стратегиясының беріктігін куәландырды.

Екі жақты қатынастардың дамуындағы жаңа кезең 2002 жылы мамырда қазақстан-қытай шекара сызығының демаркациясы туралы мемлекетаралық хаттамаға, 2002 жылы 23 желтоқсанда Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы тату көршілік, достық және ынтымақтастық туралы келісім-шартқа қол қойылумен айқындалады.

2003 жылдың 6 маусымында «2003-2008 жылдарға арналған Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы ынтымақтастық бағдарламасын» жүзеге асыру және екі мемлекеттің халықтар игілігі үшін тараптардың жан-жақты салада ынтымақтастықтарын ілгерілету, тату көршілік, достық қарым-қатынасты тереңдету мақсатында 2004 жылдың 14 мамырындағы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Қытай Халық Республикасы Үкіметі арасында ынтымақтастық жөніндегі қазақстан-қытай комитетін құру туралы келісімге қол қойылды [1]. Осы келісімде тараптар өз мемлекеттерінің ұлттық заңдарына сәйкестендіре отырып, шекаралық сауданың дамуы үшін қолайлы жағдайлар туғызуға бірлескен іс-шаралар өткізуге уағдаласты.

Екі жақты қатынастардың жаңа сапалы стратегиялық әріптестік деңгейіне шығуын 2005 жылдың шілдесінде Ху Цзиньтаоның Қазақстанға ресми сапары барысында қол қойылған Бірлескен декларациясы куәландырады. Декларацияда екі мемлекет те сауда, экономика, энергетика, көлік салаларындағы ынтымақтастық екі жақты қатынастың дамуында маңызды бағыт болып табылатындығы туралы бірдей көзқарас ұстанатындықтарын білдірді. Бұны 2005 жылы Қазақстанда 40-тан аса қытай компанияларының аккредиттелуі, мұнай-газ, тоқыма өнеркәсібі, пластмасса және темір бұйымдары саласында 670 бірлескен кәсіпорындардың жұмыс істей бастауы куәландырады.

2006 жылы қаңтарда Қазақстан Республикасы Президенті Нұрсұлтан Назарбаев пен Қытай Халық Республикасының Төрағасы Ху Цзиньтао ХХІ ғасырдағы Қазақстан мен Қытай арасындағы ынтымақтастық стратегиясы мен Екі жақты экономикалық ынтымақтастықты дамыту туралы тұжырымдамаға қол қойды. Кездесу қорытындысы бойынша 10 екі жақты құжатқа қол қойылды.

2007 жылы 18 тамызда екі ел Мемлекет басшылары Бірлескен коммюникеге қол қойды. Коммюникеде Қазақстан және Қытай екі жақты өзара ынтымақтастықтың басым бағыттарының бірі болып табылатын инвестициялық ынтымақтастықты күшейтуге күш салатынын атап өтті. Бір-бірінің аумағындағы банктердің жұмысы үшін қолайлы жағдайлар жасау туралы шешім қабылданған; транзитті – көлік әлеуетін толық пайдалану, өткізу бекеттерінің өткізу қабілеттерін жоғарылату, Қазақстан арқылы өтетін

еуразиялық бағытта жүктерді тасымалдауды қамтамасыз ететін халықаралық көлік дәліздерін жасау шешімі қабылданды [14].

2011 жылғы 21-23 ақпан күндері Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың Қытай Халық Республикасына жасаған сапары барысында жасалған екі жақты келіссөздер аясында тараптар өзара әлеуметтік-экономикалық даму стратегияларына және жоспарларына қолдау көрсетті, екі жақты сауда-экономикалық өзара іс-қимылды одан әрі дамытуға ықпал етті, «Қазақстан Республикасының Үкіметі және Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы экономиканың шикізаттық емес секторындағы ынтымақтастығы бағдарламасы» аясында аталған Бағдарламаның Іс-шаралары жоспарына өзгерістер мен толықтыруларды енгізу туралы хаттаманы іске асыруды жандандыруды ниет етті. Сондай-ақ тараптар шекаралық сауда-экономикалық ынтымақтастықты нығайтуға, жергілікті деңгейдегі ынтымақтастықты қолдауға және ілгерілетуге, сауда-саттықты және инвестицияны ынталандыратын көрмелерге, жәрмеңкелерге және басқа да іс-шараларға ведомстволар мен кәсіпорындардың белсенді қатысуына қолдау көрсетуге ниеттерін білдірді және «Қорғас» Қазақстан-Қытай Шекара маңы ынтымақтастығы халықаралық орталығының құрылысын аяқтау және пайдалануға беру маңыздылығын атап өтті.

Екі жақты ынтымақтастықтың үшінші он жылдығында қол жеткізілген мәмілелердің арасында, 2013 жылы қабылданған Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы жан-жақты стратегиялық серіктестікті одан әрі тереңдету туралы Бірлескен декларацияны, 2015 жылғы Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы Мемлекет басшыларының жан-жақты стратегиялық серіктестіктің жаңа кезеңі туралы Бірлескен декларацияны, 2017 жылы Нұр-Сұлтан қаласында, 2018 жылы Бейжің қаласында қол жеткізілген ҚР мен ҚХР Мемлекет басшыларының Бірлескен мәлімдемелерін атап өтуге болады [15].

Осы аталған құжаттардың аясында екі жақты сауда-экономикалық қатынастар да қарқынды дамыды. 2019 жылы Қазақстанның сыртқы саудасындағы Қытайдың үлесі құндық қатынаста 14,9% - ды құрайды, бұл Қытайды негізгі әріптес деп айтуға толық мүмкіндік береді. Ақшалай алғанда 2019 жылы Қазақстан мен ҚХР арасындағы сауда 14,36 млрд долларды құрады, оның Қытайға экспорты 7,82 млрд долларды, ал импорт 6,54 млрд долларды құрады. 2018 жылмен салыстырғанда Қытаймен сауда 22,8% өсті (1-кесте) [16].

1-кесте. Қазақстан мен Қытай арасындағы өзара сауда көрсеткіштері

Жыл	Экспорт, млн АҚШ долл.	Экспорттың жалпы көлеміндегі үлес салмағы, %	Импорт, млн АҚШ долл.	Импорттың жалпы көлеміндегі үлес салмағы, %	Тауар айналымы, млн АҚШ долл.	Тауар айналымының жалпы көлеміндегі үлес салмағы, %
2014	9 799,4	12,3	7 357,2	17,8	17 156,6	14,2
2015	5 480,1	11,9	5 087,8	16,6	10 568,0	13,8
2016	4 228,4	11,5	3 668,0	14,5	7 896,4	12,7

Жыл	Экспорт, млн АҚШ долл.	Экспорттың жалпы көлеміндегі үлес салмағы, %	Импорт, млн АҚШ долл.	Импорттың жалпы көлеміндегі үлес салмағы, %	Тауар айналымы, млн АҚШ долл.	Тауар айналымының жалпы көлеміндегі үлес салмағы, %
2017	5 798,0	12	4 695,0	15,9	10 493,0	13,4
2018	6 307,5	10,3	5 384,2	16	11 691,7	12,3
2019	7 823,4	13,8	6 537,8	16,2	14 361,2	14,9

Ескерту: кесте автормен құрастырылды

Ал уағдаластықтардың ішінде екі жақты ынтымақтастыққа жаңа серпін, жаңа мүмкіндіктер беретін соңғы құжаттардың бірі – ҚР Президенті Қ. Тоқаевтың 2019 жылы қыркүйекте Бейжіңге ресми сапары барысында қабылданған ҚР мен ҚХР арасында мәңгілік жан-жақты стратегиялық серіктестікті орнату айқындалған Бірлескен мәлімдеме болып табылады. Аталған құжатта жаңа кезеңдегі екі ел арасындағы өзара сенімділік, достық және ортақ қауіп-қатерлер алдындағы үлкен ауқымдағы серіктестік – мәңгілік жан-жақты стратегиялық әріптестік» тұрғысында қарым-қатынастың нығаятыны баяндалған.

Дипломатиялық қарым-қатынас орнаған сәттен бастап 30 жылдың ішінде Қазақстан мен Қытай арасындағы ынтымақтастық теңдестірілген сипатқа ие. Екі мемлекет сындарлы саяси қарым-қатынас орнатып, экономиканың барлық саласында тығыз жұмыс істеп келеді. Қазақстан мен Қытай серіктес ретінде бір-біріне өте маңызды болып табылатындықтан, осы құжаттың стратегиялық деп аталуы орынды.

Аталған сапар барысында Қазақстан мен Қытай үкіметтері, өзге де ведомстволық ұйымдар деңгейінде 10 келісімге және екі жақты өзара әрекеттестікті дамытуға арналған арнайы ресми құжаттарға қол қойылды. Соның ішінде экономика бағыты бойынша маңызды құжаттардың бірі – Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Қытай Халық Республикасы Үкіметінің арасындағы «Нұрлы жол» жаңа экономикалық саясаты мен «Жібек жолының экономикалық белдеуі» құрылысын ұштастыру жөніндегі ынтымақтастық жоспарын жүзеге асыруға байланысты өзара көмек туралы меморандум. Осы құжаттардың негізінде екі мемлекет арасындағы өзара тауар айналымының құрылымын әртараптандыру, сауда көлемінің артуының жаңа көздерін іздеу, оның ішінде шекара маңы электронды сауданы, инновациялық кооперацияны дамыту арқылы өзара сауда ынтымақтастығын кеңейту жоспарланды [16].

Қазақстан мен Қытай арасындағы саяси-экономикалық қатынастар қазіргі уақытта қарқынды дамып келе жатыр. 2021 жылдың қаңтар-ақпан айларында екі ел арасындағы тауар айналымы 2020 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 20%-ға өсіп, 3,5 млрд долларды құрады. Екі мемлекет арасындағы өзара ынтымақтастықтың тарихындағы бұл ең қарқынды даму болып табылады. Қытай мен Қазақстан арасындағы экспорт 50%-ға, ал импорт 14,5%-ға өсті. Осы жылдың алғашқы екі айында импорт 1,8 млрд долларды құраса, ал Қытайға экспорт 1,7 млрд долларға жетті.

ҚХР-дың Бас консулдығының мәліметтеріне сәйкес, 2020 жылы Қытай мен Қазақстан арасындағы екіжақты сауда айналымы былтырғы жылмен салыстырғанда 2,6%-ға төмендеп, 21,44 млрд долларды құраған болатын. Оған қоса Қытайдан Қазақстанға импорт көлемі алдыңғы жылмен салыстырғанда 8%-ға азайып, 11,71 млрд долларды көрсетті.

Қытай Қазақстанға тартылған инвестицияның жалпы көлемінде 4,7%-ды құрап, ең ірі бес инвесторларының қатарына кіреді. 2005-2019 жж. аралығындағы Қытай инвестициясы 24,1 млрд доллардан асып түсті (2-кесте) [17].

2-кесте. Қытайдан Қазақстанға келген шетелдік тікелей инвестициялар ағыны, миллион доллар [18]

Жыл	Қытайдан Қазақстанға инвестициялар ағыны	Қазақстанға жалпы инвестициялар ағыны	Жалпы ағымдағы Қытайдың үлесі, %
2005	216,5	7 916,0	2,7
2006	426,5	12 066,0	3,5
2007	439,1	19 418,0	2,3
2008	793,2	21 301,0	3,7
2009	936,9	21 301,0	4,4
2010	1 717,6	22 246,0	7,7
2011	1 693,1	26 467,0	6,4
2012	2 414,6	28 885,0	8,4
2013	2 246,0	24 098,0	9,3
2014	1 807,5	23 809,0	7,6
2015	833,9	15 368,0	5,4
2016	975,2	21 367,0	4,6
2017	1 082,5	20 960,0	5,2
2018	1 476,2	24 263,0	6,1
2019	1 677,5	24 115,0	6,9

Дереккөз: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Сонымен бірге, 2020 жылдың басынан бері жалғасып келе жатқан COVID-19 пандемиясы Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда-экономикалық және инвестициялық ынтымақтастыққа кері әсерін тигізгенін атап өткен жөн. Қазақстанның Қытайға экспортының төмендеуіне Қытайдың түсті және қара металдарға сұранысының төмендеуі себеп болып отыр.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасына импорттың төмендеуінің басқа себептері сияқты, қазақстандықтардың сатып алу қабілетінің төмендегенін, Қытай өнімдерінің құнының өскенін, теңгенің құнының төмендеуін атап өтуге болады.

Осыған байланысты екі ел арасындағы екі жақты сауда-экономикалық ынтымақтастық бойынша бірқатар проблемаларды атап өтуге болады. Олар: экспорттың шикізаттық бағыты (Қазақстанның Қытайға экспорты негізінен шикізат қорларын шығарумен қамтамасыз етіледі); Қазақстан мен Қытайдың кедендік статистикасы арасындағы айырмашылық (2019 жылғы қаңтар-маусым және 2020 жылғы қорытындылар бойынша статистикалық деректердегі айырмашылық 7,6 млрд АҚШ долларын және 2 млрд АҚШ долларын құрап, қытайлықтар бойынша өсу бағытын көрсетеді. Бұл айырмашылықтар кедендік жүктерді есепке алу әдістерінің айырмашылығына байланысты); Қазақстаннан Қытайға капитал ағыны мәселесі.

Ал инвестиция саласы бойынша, Қытайдың Сауда министрлігінің мәліметінше, 2020 жылдың бірінші жартыжылдығында Қытайдың сыртқы тікелей инвестициясы 0,7%-ға қысқарды, ал «Белдеу және жол» бойындағы елдерге инвестиция 20%-ға өсті [17].

Қытай мен Қазақстан арасындағы инвестициялық және экономикалық-сауда ынтымақтастығы салаларындағы осы проблемаларды ескере отырып, Қазақстан-Қытай экономикалық ынтымақтастығын тиімді дамытуға жәрдемдесу үшін келесі қорытындылар мен практикалық ұсыныстарға назар аудару қажет:

1. Қытай инвестициясын, негізінен, Қазақстан экономикасының өңдеуші секторына ынталандыру;

2. Қазақстан экспортын әртараптандыру бойынша нақты ұсыныстарды тұжырымдау мақсатында Қытайдың ішкі нарығының құрылымын егжей-тегжейлі зерделеу;

3. Қазақстан Республикасының шетелдегі елшіліктеріне экономикалық басшылықты күшейту және Қытайда Қазақстан Республикасының сауда өкілдіктерін ашу.

Осыған байланысты біз басым елдердегі шетелдік өкілдіктерді қолдау үшін дипломатиялық ресурстарды қайта бөлу, сондай-ақ, Қытайда сауда өкілдіктерін («Қазақстандық үйлер») ашу мәселесіне бастамашылық етуді маңызды міндет деп санаймыз.

«Қазақстан үйінің» жұмыс істеуі Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі мен Қазақстан Республикасы экономикасының жеке секторы арасындағы өзара іс-қимыл механизмін кеңейтеді. Осы мақсатта дипломаттар мен сыртқы экономикалық қызметпен айналысатын кәсіпкерлер арасында тікелей байланысты қамтамасыз ететін тиісті онлайн қызметтерді енгізу қажет.

Сонымен қатар, «Қазақстан үйінің» ашылуы өкілдіктерді үйлестіру мен тиімді өзара іс-қимыл жасауға, ақпарат алмасуға, Қытай нарығындағы сыртқы сауда бизнесін үйлестіруге, Қазақстан Республикасының жаңа өкілдігінің ашылуына ыңғайлы болуына ықпал етеді.

Яғни жоғарыда аталған проблемаларды қоса, оларды шешу тетіктерін ұсыну, және де екі жақты ынтымақтастықты құқықтық реттейтін құжаттардың аясын кеңейту, Қытаймен жүзеге асып жатқан жан-жақты стратегиялық серіктестік үлкен экономикалық пайда әкеліп, жан-жақты дамудың жаңа мүмкіндіктерін ашады деп болжау жасауға болады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, екі мемлекет арасындағы сауда-экономикалық қатынастар, оның ішінде шекара маңы сауда саласы бойынша қол жеткізілген уағдаластықтарды ескере отырып, келісім-шарттық-құқықтық базаны саралай отырып, Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда-экономикалық қатынастарды бірнеше кезеңге бөліп қарастыруға болады:

Бірінші кезең – 1990-1993 жж. қазақстан-қытай сауда стихиялық сипатта болды.

Екінші кезең – 1993-1995 жж. сауда байланыстарының жекеше түрден мемлекеттік деңгейге өту кезеңі. Бұл кезеңде шекара бойындағы сауда көлемі артты.

Үшінші кезең – 1996-1999 жж. мемлекеттік деңгейдегі екі елдің сауда саласындағы өзара байланыстарының белсенділігі кезеңі.

Төртінші кезең – 2000 жылдан бүгінгі күнге дейінгі – «Өркениетті сауда кезеңі».

Осылайша, жоғарыда аталған барлық құжаттар ҚР мен ҚХР арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықты заңдастырып, шекара бойындағы сауда үдерістерін реттеуге, бақылауға мүмкіндік беріп, екі жақты сауда-экономикалық ынтымақтастықтың келешекте табысты және нәтижелі орындалуына негіз болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Сыроежкин К.Л. Казахстан – Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству: монография. – В трех книгах. Книга 3. Сборник документов. – Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2010. – 524 с.
2. Cao Lu, Zheng Guofu, on Sino Kazakhstan economic and trade cooperation, Journal of Gansu Union University, Social Science Edition, No. 5, 2006 (曹绿, 郑国富, 《中哈经贸合作关系论析》, 《甘肃联合大学学报》, 社会科学版, 第5期, 2006)
3. Guo Yajing, Xu Xiaoli. Analysis of trade complementarity between Kazakhstan and China [J]. Xinjiang finance, 2011 (11) (郭亚静, 徐晓莉. 哈萨克斯坦与中国贸易互补性分析 [J]. 新疆金融, 2011(11))
4. Сыроежкин К.Л. Китай и Центральная Азия: политические отношения и торгово-экономическое партнерство // Казахстан-спектр. – 1997. - №1. – С. 103-113
5. ҚР Президентінің Синьцзянға сапары. Синьхуа агенттігі. – 2004. – 20 мамыр // URL: <https://www.fmprc.gov.cn/ce/ceka/rus/zhgx/t353068.htm> (қаралған күні: 21.09.2021)
6. Мұхаметханұлы Н. Қытайдың батыс бөлікті игеру стратегиясы және оның Қазақстан-Қытай қатынастарына әсері // Отан тарихы. – 2005. - №1. – С. 137 б.
7. Султанов К. Наш сосед – Китай // Казахстан и мировое сообщество. – 1995. - №3 (4). – С.89-93
8. Жайлауова А.К. Динамика развития казахстанско-китайских торговых отношений на современном этапе // Материалы международной конференции «Трансграничное сотрудничество стран Алтайского региона: состояние и перспективы». – Усть-Каменогорск, - 2004. – С. 18-21
9. Қазақ КСР және Қытай Халық Республикасының Шыңжаң-Ұйғыр автономды ауданы ынтымақтастығының қағидалары мен негізгі бағыттары туралы келісім // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021579 (қаралған күні: 23.09.2021)
10. Қытай Халық Республикасының Төрағасы Жоғары мәртебелі Цзян Цзэминь мырзаға /Н.Ә.Назарбаев // Қазақстан - Қытай: Тату көршілік және іскерлік қатынастар жолымен 5 жыл: Құжаттар және материалдардың жинағы (1992-1997) /ҚР Қытай Халық Республикасындағы Елшілігі; құрастырғандар: Қ.Сұлтанов, А.Қожақов, С.Нарысов.- Алматы, 1997.- 92 б.

11. Сюй Хой-Фан. Внешняя политика Казахстана и общественное мнение. – Алматы: Центр сравнительного изучения регионов, 2000. – 184 с.
12. Закон КНР о внешней торговле // URL: <http://kz2.mofcom.gov.cn> (қаралған күні: 05.10.2021)
13. Чэнь Ичу. Торгово-экономические отношения между Китаем и Казахстаном – сдвиги, проблемы и перспективы // Интеграция Казахстана в мировую экономику: проблемы и перспективы. – Алматы. – 1999. – С.46-53
14. Стратегиялық әріптестікті орнату және дамыту туралы бірлескен декларация // URL: <https://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/gb/t202659.shtml> (қаралған күні: 07.10.2021)
15. Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы қатынастар // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/470?lang=kk> (қаралған күні: 10.10.2021)
16. Достық пен серіктестіктің жаңа кезеңі//<https://egemen.kz/article/208824-dostyq-pen-seriktestiktin-dganha-kezenhi> (қаралған күні 15.10.2021)
17. Қазақстан мен Қытай "Қорғас" ШЫХО-ны одан әрі дамытуды талқылады // URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/press/news/details/168050?lang=kk> (қаралған күні: 28.01.2021)
18. Статистика прямых инвестиций по направлению вложения Национального банка РК // URL: <https://nationalbank.kz/?docid=680&switch=russian> (қаралған күні: 28.01.2021)

REFERENCES:

1. Syroezhkin K.L. Kazakhstan – Kitai: ot prigranichnoi trgovli k strategicheskomu partnerstvu: monografiya [Kazakhstan - China: From Cross-Border Trade to Strategic Partnership: Monograph]. – V treh knigah. Kniga 3. Sbornik dokumentov. – Almaty: Kazahstanskij institut strategicheskikh issledovanij pri Prezidente RK, 2010. – 524 с.
2. Cao Lu, Zheng Guofu, on Sino Kazakhstan economic and trade cooperation, Journal of Gansu Union University, Social Science Edition, No. 5, 2006 (曹绿, 郑国富, 《中哈经贸合作关系论析》, 《甘肃联合大学学报》, 社会科学版, 第5期, 2006)
3. Guo Yajing, Xu Xiaoli. Analysis of trade complementarity between Kazakhstan and China [J]. Xinjiang finance, 2011 (11) (郭亚静, 徐晓莉. 哈萨克斯坦与中国贸易互补性分析 [J]. 新疆金融, 2011(11))
4. Syroezhkin K.L. Kitai i Central'naya Aziya: politicheskie otnosheniia i trgovo-ekonomicheskoe partnerstvo [China and Central Asia: political relations and trade and economic partnership] // Kazahstan-spektr. – 1997. - №1. – S. 103-113
5. KR Prezidentinin Sin'czyan'ga sapary [Visit of President of Kazakhstan to Xinjiang]. Sin'hua agenttigi. – 2004. – 20 мамыр // URL: <https://www.fmprc.gov.cn/ce/ceka/rus/zhgk/t353068.htm> (accessed: 21.09.2021)
6. Muhamethanuly N. Kytajdyn batys bolikti igeru strategiyasy zhane onyn Kazakstan-Kytaj katynastaryna aseri [China's strategy for the development of the western part and its impact on Kazakh-Chinese relations] // Otan tarihy. – 2005. - №1. – 137-b.
7. Sultanov K. Nash sosed – Kitai [Our neighbor is China] // Kazahstan i mirovoo soobshhestvo. – 1995. - №3 (4). – S.89-93
8. Zhajlauova A.K. Dinamika razvitiia kazahstansko-kitaiskikh trgovykh otnoshenii na sovremennom etape [Dynamics of the development of Kazakh-Chinese trade relations at the present stage] // Materialy mezhdunarodnoj konferencii «Transgraničnoe sotrudnichestvo stran Altajskogo regiona: sostojanie i perspektivy». – Ust'-Kamenogorsk, - 2004. – S. 18-21
9. Kazak KSR zhane Kytai Halyk Respublikasynyn Shynzhan-Uigyr avtonomdy audany yntymaktastygynyn kagidalary men negizgi bagytтары туралы kelisim [Agreement on the principles and main directions of cooperation between the Kazakh SSR and the Xinjiang Uyghur Autonomous Region of the People's Republic of China] // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021579 (accessed:23.09.2021)
10. Kytaj Halyk Respublikasynyn Toragasy Zhogary martebeli Czjan Czjemin' myrzaga /N.A.Nazarbayev [To the Chairman of the People's Republic of China, His Excellency Mr. Jiang Zemin / N. A. Nazarbayev] //Kazahstan - Kytaj: Tatu korshilik zhane iskerlik katynastar zholymen 5 zhyt: Kuzhattar zhane materialdardyn zhinagy (1992-1997) /KR Kytaj Halyk Respublikasyndagy Elshiligi; құрастыргандар: K.Sultanov, A.Kozhakov, S.Narysov.- Almaty, 1997. - 92 b.
11. Sjuj Hojej-Fan. Vneshniaia politika Kazahstana i obshhestvennoe mnenie [Foreign policy of Kazakhstan and public opinion]. – Almaty: Centr sravnitel'nogo izuchenija regionov, 2000. – 184 s.
12. Zakon KNR o vneshnei trgovle [PRC Foreign Trade Law] // URL: <http://kz2.mofcom.gov.cn> (review date: 05.10. 2021)
13. Chjen' Ichu. Torgovo-ekonomicheskie otnosheniia mezhdou Kitaem i Kazahstanom –

sdvigi, problemy i perspektivy [Trade and economic relations between China and Kazakhstan - shifts, problems and prospects] // Integracija Kazahstana v mirovuju jekonomiku: problemy i perspektivy. – Almaty. – 1999. – S.46-53

14. Strategiialyk ariptestikti ornatu zhane damytu turaly birlesken deklaraciia [Joint Declaration on the Establishment and Development of Strategic Partnership] // URL: <https://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/gb/t202659.shtml> (accessed:07. 10. 2021)

15. Kazakstan Respublikasy men Kytai Halyk Respublikasy arasyndagy katynastar [Relations between the Republic of Kazakhstan and the People's Republic of China] // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/470?lang=kk> (accessed: 10.10. 2021)

16. Dostyk pen seriktestiktin zhana kezeni [A new stage of friendship and partnership] // URL:<https://egemen.kz/article/208824-dostyq-pen-seriktestiktinh-dganha-kezenhi> (accessed:15.10. 2021)

17. Kazakstan men Kitai «Korgas» SHYHO-ny odan ari damytudy talkylady [Kazakhstan and China discussed further development of ICBC "Korgos"] // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/press/news/details/168050?lang=kk> (accessed: 28.01.2021)

18. Statistika pryamyh investicij po napravleniyu vlozheniya Nacional'nogo banka RK [Statistics of direct investments in the direction of investment of the National Bank of the Republic of Kazakhstan] // URL: <https://nationalbank.kz/?docid=680&switch=russian> (accessed: 28.01.2021)

Sayat Abildin

*PhD student, Political Science Department of L.N. Gumilyov
Eurasian National University,
(Nur-Sultan, Kazakhstan)
e-mail: sayatabildin@mail.ru*

INTEGRATION POLICY OF KAZAKHSTAN TO IMPROVE EAEU MANAGEMENT MECHANISMS

Abstract. In the context of the globalization of the modern world, the process of international economic integration remains one of the main trends. The EAEU has become one of the largest multilateral integration unions of states that are developing in the post-Soviet space. One of the main goals of this association is the integration of the economies of states into the common market. The purpose of the study, the results of which are presented in the article, is to study the features of the EAEU management mechanism at the present stage of its existence. The analysis of the existing institutional environment has shown that the existing management and integration tools within the framework of the Eurasian Union sufficiently fulfill their function, however, due to the dynamic socio-economic conditions of the modern world, it is necessary to search for ways to improve this mechanism. The article contains a number of recommendations for improving the existing management and integration tools of the EAEU.

Keywords: *Kazakhstan, the EAEU, Eurasian integration, institutional environment, management mechanism.*

Саят Абильдин

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕАЭО БАСҚАРУ МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУГЕ ҚАТЫСТЫ ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ САЯСАТЫ

Аңдатпа. Қазіргі әлемнің жаһандануы жағдайында Халықаралық экономикалық интеграция процесі үрдістердің бірі болып қала береді. ЕАЭО посткеңестік кеңістікте дамып келе жатқан мемлекеттердің ең ірі көпжақты интеграциялық одақтарының біріне айналды. Бұл бірлестіктің басты мақсаттарының бірі – мемлекеттердің экономикаларын ортақ нарыққа интеграциялау. Нәтижелері мақалада ұсынылған. Зерттеудің мақсаты – ЕАЭО-ның қазіргі кезеңдегі басқару тетігінің ерекшеліктерін зерделеу, қазіргі институционалдық органы талдау. Еуразиялық одақ шеңберінде басқару мен интеграцияның қолда бар құралдары өз функцияларын жеткілікті дәрежеде орындайтынын көрсетті, алайда қазіргі әлемнің әлеуметтік-экономикалық жағдайларының серпінділігіне орай осы тетікті жетілдіру жолдарын іздестіру

қажет. Мақалада ЕАЭО-ны басқарудың және интеграциялаудың қолданыстағы құралдарын жетілдіру жөніндегі бірқатар ұсынымдар қамтылған.

Түйін сөздер: Қазақстан, ЕАЭО, еуразиялық интеграция, институционалдық орта, басқару тетігі.

Саят Абильдин
**ИНТЕГРАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА ПО
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ ЕАЭС**

Аннотация. В условиях глобализации современного мира одной из тенденций остается процесс международной экономической интеграции. ЕАЭС стал одним из наиболее крупных многосторонних интеграционных союзов государств, которые развиваются на постсоветском пространстве. Одной из главных целей данного объединения является интеграция экономик государств в общий рынок. Цель исследования, результаты которого представлены в статье – изучить особенности механизма управления ЕАЭС на современном этапе его существования. Анализ существующей институциональной среды показал, что имеющиеся инструменты управления и интеграции в рамках Евразийского союза в достаточной мере выполняют свою функцию, однако, в силу динамичности социально-экономических условий современного мира, необходим поиск путей совершенствования данного механизма. В статье содержится ряд рекомендаций по совершенствованию существующих инструментов управления и интеграции ЕАЭС.

Ключевые слова: Казахстан, ЕАЭС, евразийская интеграция, институциональная среда, механизм управления.

Introduction

The XXI century has opened the newest stage of world integration processes, which have acquired a qualitatively new character in an increasingly globalizing world. The main feature is that integration trends today originate not only from state institutions, but integration is also expanding "from below", that is, from the business community and civil society. This is due to the processes of globalization and informatization taking place in the world. States are forced to reckon with the growing interdependence and must measure national interests with the interests of the world community. Trying to rely on their own resources, states are looking for partners, developing regional economic unions, and increasing information potential. Instead of protectionism of the national economy, the ability of the state to ensure its competitiveness in the open world economic space comes to the fore, that is, states strengthen development factors.

The theoretical basis of the study was mainly the work of foreign and Russian scientists. Scientific developments in the field of integration theory, both in the political and economic fields

Modern integration relations originate from trade and economic relations, which subsequently evolved to economic integration.

Methodology of scientific research

The results of the Integration Research Center of the Eurasian Development Bank in partnership with the International Research Agency "Eurasian Monitor" within the framework of the EDB Integration Barometer project were very useful in the work.

The main part

Economic integration remains one of the main trends in achieving a high level of competitiveness of national economic systems. The integration of economies and the creation of a common market ensure the sustainable development of the integration process. An example of a major economic integration is the Eurasian Economic Union (EAEU), which currently includes Kazakhstan, Kyrgyzstan, the Russian Federation, Armenia and Belarus. The EAEU is an international organization with legal personality. Article 4 of the Treaty "On the Eurasian Economic Union" provides for the provision of 4 freedoms: "freedom of movement of goods, services, capital and labor force", as well as "conducting a coordinated, unified policy in economic sectors" [1]. The EAEU operates on the basis of the principle of equality of all participants.

Integration as a process is determined by the interaction of participants in various spheres through the formation of integration entities in a form that corresponds to the strategic goals of all its participants. As E. Kuzmina notes in her research: "the EAEU has united countries with different volumes of economies, economic legislation and the level of openness of economies, which initially puts some internal restrictions on its development." [2]. The global goal of the formation of the EAEU is cooperation, modernization, and increasing the level of competitiveness of national economies in order for the living standards of the population of the participating countries to reach a consistently high level. [3].

The governing bodies of the EAEU are represented by the following institutions: The Supreme Eurasian Economic Council, the Eurasian Intergovernmental Council, the Eurasian Economic Commission, the Court of the Eurasian Economic Union.

The Supreme Eurasian Economic Council is the highest supranational body of the EAEU. The members of the Supreme Eurasian Economic Council are the heads of the participating states. Meetings are held on an annual basis. The decisions developed during the meeting are binding on all members of the union. The range of issues considered at the council includes the issues of determining the composition and powers of other structures of the union.

The issues of uniform application of acts of the law of the EAEU by its member states and bodies are referred to the competence of the Court of the Eurasian Economic Union. This body provides judicial and advisory functions. The mechanism of functioning of the Court is set out in the Statute set out in the annex to the Treaty on the Establishment of the Eurasian Economic Union [4].

The terms of reference of the Intergovernmental Council include the following: implementation of the main provisions of the regulatory legal acts regulating the activities of the EEA, financial regulation of the Union's activities, including the formation and execution of the budget, audit control of the economic activities of the Union's bodies. In addition, the Intergovernmental Council considers issues that have not been resolved during the discussion in the Commission Council, reviews the Commission's decisions regarding cancellation, modification or suspension of execution.

The Eurasian Economic Commission (EEC) is a supranational body of the EAEU that performs a regulatory function and operates on a permanent basis. The EEC has the status of a supranational governing body. The EEC, in turn, is subordinate to the Supreme Eurasian Economic Council. The main function of the EEC is to ensure the sustainable development of the EAEU by maintaining the conditions for the functioning of the union and making recommendations for improving integration mechanisms. It controls about 170 functions of the EAEU. This institute includes a council, which includes a deputy prime minister from each participating state, and a board, including 3 more representatives [5].

The powers of the EEC include consideration of the following issues: regulation in the field of customs tariffs, duties and administration, control issues in the field of sanitation, phytosanitary and veterinary medicine, trade regimes with countries outside the EAEU, statistical reporting, macroeconomic and competition policy issues, subsidies, energy and natural monopolies, logistics and transport, currency regulation, intellectual property protection issues, regulation of financial markets and the labor market.

The EEC includes the Council of the Commission and the Board of the Commission. In turn, the Council includes one Deputy Prime Minister from the Government of each participating state, and two representatives from each country are included in the Board. Structural divisions of the EEC are departments that oversee subordinate industries. Financing of the Commission's activities is carried out on the principles of shared participation of the parties. According to their content, the Commission's decisions can be both mandatory and advisory in nature. The issues of execution and custody of international agreements and acts of the Supreme Eurasian Economic Council also fall within the competence of the Commission.

As S. A. Glazyev notes in the research, the process of economic integration in the Eurasian space is irreversible, which implies that the period of instability is replaced by the functioning of supranational structures in a stable state [6]. The analysis of the Commission's work showed that this body reached an agreement on 2000 issues, the solution of which was not provided within the framework of the content of the Treaty "On the Establishment of the Eurasian Economic Union". The content of the regulatory powers at the supranational level is disclosed in Article 103 of the Treaty. By 2025, it is planned to complete the harmonization of the legislative framework in this area. The final stage of this process will be the creation of an institution regulating the issues of common financial markets.

Since 2018, the Customs Code has been in effect on the territory of the EAEU member states, providing a unified approach to regulating the customs sphere, reducing the volume of formal procedures and requirements and creating a favorable environment for foreign economic relations [7].

To provide a favorable investment environment, the Eurasian Development Bank (EDB) was established in 2006 under an agreement between Kazakhstan and Russia. Subsequently, Belarus, Armenia, Kyrgyzstan and Tajikistan joined this project. The authorized capital of the bank is formed as follows: Russia-65.97%, Kazakhstan-32.99%, Belarus-0.99%, Tajikistan-0.03%, Kyrgyzstan-0.01%, Armenia-0.01%. Currently, the bank is systematically working to increase the volume of its investment portfolio to \$3.6 billion, while the total cost of investment projects should reach \$4.6 billion [8].

One of the activities of the bank is the Center for Integration Studies (CII), which began its activity in 2011. The Center prepares analytical reports in such areas as: macroeconomic integration processes, currency regulation, development of logistics infrastructure, the state and trends in the labor market, migration processes, financial markets and credit policy, tariff and non-tariff regulation, investment climate and investment activity, the integration barometer of the EDB and other issues of foreign economic cooperation in the Eurasian space. The Research Institute is a kind of "think centre" that organizes research work and presents the results of research to the governments of the EAEU member states. At the moment, the EDB reports are a reliable and competent source of applied analytics on the issues of integration processes of the Eurasian Economic Union.

The "Eurasian Business Council", which unites the business groups of the EAEU member states, operates in the institutional field of the EAEU. The Council is working to identify problematic issues in the field of foreign economic cooperation and develop recommendations for their settlement. The Council considered such issues as mutual recognition of documents on conformity assessment of communication means, including mobile phones and tablets, access to public procurement in certain areas, a ban on entry into the EAEU countries in the presence of administrative offenses, the urgent need to harmonize requirements for driver training, as well as other issues of the internal market of the EAEU [9].

Today, the integration process in the Eurasian space is gaining a new impetus due to a number of trends in international relations. The key to the successful achievement of global goals should be the expansion of opportunities provided by the integration process. For Kazakhstan, the priority areas of activity are:

1) interaction at the level of domestic companies interested in involving investment and promoting their products for export, with a special focus on small and medium-sized businesses;

2) cooperation in the field of digitalization of the economy and transfer of new technologies;

3) promotion of transit and transport opportunity;

4) implementation of projects based on the principles of public-private partnership;

5) cooperation in the field of improving the quality of human capital.

The world economy is in a state of constant dynamics and transformation processes. First of all, this is due to the unprecedented pace of technology development. The reality is that only with the development of technologies it is possible to achieve serious economic success. There are two ways — the search for their own innovations and technology transfer, which accompanies large investment projects with the involvement of foreign capital. The first way involves significant material and time costs. Attracting direct investment is a short and effective way of development. The synergistic effect of attracting direct investment leads to complex changes in all spheres of the economy. First of all, this is the introduction of innovations, technology transfer, professional development of domestic personnel, improving the quality of human capital, increasing the number of employed citizens, which together leads to an increase in tax revenues to the state budget and opens up new opportunities for development in all other areas.

The leading trends in the world today are the trends of world informatization, with the development of the concept of electronic management [10]. This makes it extremely important for the effectiveness of the functioning of the EAEU to develop a common platform for electronic interaction for the participating countries. The cooperation of the member states of the Union in this area will solve the problem of minimizing time resources in the process of their integration within the framework of the single economic zone. In particular, L. A. Vidyasova notes that "joint and coordinated efforts of the EAEU member states in the field of changing institutional and other factors can create the basis for the formation of a unified information and communication environment in the EAEU space" [11]. The development of an electronic identification system for citizens of the EAEU member states is promising, which will simplify the integration of these state entities in the field of population movement management as much as possible.

In terms of integration, the issue of introducing a single currency within the EAEU remains unresolved. A number of experts believe that this step would increase the functionality of economic interaction of the participating countries while reducing the dependence of members on traditional currencies, such as the euro and the dollar [12]. However, so far there is no single point of view among the participants on this issue. The creation of a Commission for the introduction of a settlement currency could help to solve this problem. No less important is the "green light" for TNCs within the participating countries [13], which can be helped by the creation of a Commission on interstate joint ventures and financial and industrial groups.

The effectiveness of the Eurasian integration at this point in time is one of the important factors of economic development not only of Kazakhstan and other EAEU member countries, but also of the Eurasian space as a whole [14]. However, the implementation of new forms of interaction is difficult without a legal basis. Ensuring effective political and legal regulation of integration can become the key to the successful achievement of global goals.

The existing management and integration tools within the framework of the

Eurasian Union are proving their efficiency, however, due to changes in the world, both socio-economic and technological, it is necessary to note a number of possible transformations and improvements in this regard that can increase the efficiency of the functioning of the EAEU. The following areas can be identified for improving the institutional mechanism of integration of the EAEU member states:

1. Formation of an integrated approach to the regulation of integration relations at three levels of government-supranational, national, and subnational. At each level, appropriate management tasks should be solved. To date, the national and primary levels of governance prevail in the creation of the EAEU today. A significant disadvantage of these realities is the preferential implementation of national projects without taking into account regional specifics. It is necessary to search for and then implement an integrated approach to the development of the integration environment, taking into account the priorities of the integration policy, the emerging international specialization of the regions and the conditions for the implementation of regional competitive advantages.

2. Reducing the scope of differences in the powers of local authorities of the member states of the Union by applying intermediate options. Among the possible options, the following proposals can be considered:

establishment of associations of local government bodies at the regional and city levels;

creation of a structure of national authorities in a separate region or on a border territory with the delegation of part of the powers;

allocation of the scope of authority at the regional level for the period of implementation of the joint project.

3. Creation of an electronic platform for cooperation in various areas, using modern information methods of communication and the use of the latest digital technologies. One of the main goals of such interaction should be to ensure access to up-to-date information for all subjects of economic integration. In addition, it is necessary to make the site available for public monitoring. The creation of such information platforms will be relevant in the field of migration, education, the labor market, the cultural sphere and many others. Such interaction will be especially relevant at the regional level, providing an opportunity for the implementation of many projects taking into account the peculiarities of a particular region.

4. Comprehensive modernization of the institutional factors of integration within the framework of new approaches to socio-economic development and new directions of economic integration. This is:

the focus of attention on the development of human capital as a key factor in the modernization of the integration space of the EAEU;

the development of innovative cooperation between regions based on the identification of points of integration growth and support for their development, for example, in the form of the creation of technoparks, industrial parks, technology platforms on their basis and on a joint basis;

formation of a network of cities of the EAEU member states, which is aimed at creating an institutional environment that contributes to solving regional problems

and establishing closer contacts between all subjects of the regional process not only in the economic, but also in the social and cultural spheres.

Conclusion

Further development of integration in the Eurasian space contains a great opportunities for economic benefits for the member states of the Eurasian Economic Union. Nevertheless, the approach to expanding and deepening this process should be based on an assessment of the potential risks and associated costs that inevitably arise during the transition to a new level of coordination of macroeconomic policy. A step-by-step, comprehensive analytical work is needed, aimed at finding optimal solutions to key issues of the integration process in the EAEU. The institutional environment is the foundation on which all further work in the integration field is built, and improving the mechanism of management and interaction between the members of the union is one of the keys to the successful implementation of all subsequent projects.

REFERENCES:

1. Dogovor o Yevraziyskom ekonomicheskom soyuze // Treaty on the Eurasian Economic Union (g. Astana, 29 maya 2014 goda); (s izmeneniyem ot 15.03.2018); // URL: / https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31565247 (Accessed: 12.04.2021).
2. Kuzmina Ye. M., Ilna M. YU. Mery preodoleniya baryerov realizatsii promyshlennoy politiki v gosudarstvakh-chlenakh YeaEs [Measures to overcome barriers to the implementation of industrial policy in the EEC member States] // International Economics // Mezhdunarodnaya ekonomika. 2015. № 7. S. 22.
3. Otsenka vliyaniya integratsii na uroven konkurentosposobnosti gosudarstv-chlenov YEAEs. [Assessment of the impact of integration on the level of competitiveness of Member States] [http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_makroec_pol/developDocs/Documents/B4_12.12%20\(r\).pdf](http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_makroec_pol/developDocs/Documents/B4_12.12%20(r).pdf) (Accessed: 12.04.2021).
4. Statut Suda Yevraziyskogo ekonomicheskogo soyuza. Prilozheniye № 2 k Dogovoru o Yevraziyskom ekonomicheskom soyuze [Statute of the Court of the Eurasian Economic Union. Appendix No. 2 to the Treaty on the Eurasian Economic Union] // URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31565247 (Accessed: 12.04.2021).
5. Yevraziyskaya ekonomicheskaya komissiya [Eurasian Economic Commission] ofitsialnyy veb-sayt: URL: http://www.eurasiancommission.org/en/Documents/broshura26_ENGL_2014.pdf (Accessed: 12.04.2021).
6. Glazyev S.YU. Aktualnyye problemy i osnovopolagayushchiye printsipy yevraziyskoy (postsovetskoy) ekonomicheskoy integratsii [Current problems and fundamental principles of Eurasian (post-Soviet) economic integration] / pod red. YU.M. Osipova, A.YU. Arkhipova, Ye.S. Zotovoy. M., 2014.
7. Synkova Ye. M. Formirovaniye normativno-pravovoy bazy predprinimatel'skoy deyatel'nosti v Yevraziyskom ekonomicheskom soyuze [Formation of the regulatory framework of entrepreneurial activity in the Eurasian Economic Union] // Vestnik DNU. 2017. № 2.
8. Ofitsialnyy sayt Yevraziyskogo banka razvitiya [Official website of the Eurasian Development Bank] // URL: <https://eabr.Org> (Accessed: 12.04.2021).
9. Gosudarstva-chleny opredelili ocherednyye naiboleye chuvstvitel'nyye prepyatstviya na rynke YEAEs; [Member States have identified the next most sensitive obstacles in the nuclear power plant market] // URL: <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/13-08-2018-1.aspx> Ofitsial'nyy sayt YEAK; (Accessed: 12.04.2021).
10. Filatova O. G., Chugunov A. V. Elektronnoye upravleniye v protsessakh yevraziyskoy integratsii; Sotsiokul'turnyye sredy i kommunikativnyye strategii informatsionnogo obshchestva [Electronic management in the processes of Eurasian integration; Socio-cultural means of communication strategies of the information society] Sankt-Peterburgskiy politekhnicheskii universitet Petra Velikogo // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evraziyskiy-soyuz-instrumenty-upravleniya-i-integratsii> (Accessed: 12.04.2021).
11. Vidyasova L. A., Chugunov A.V., Vidyasov V.YU. Razvitiye elektronnoy upravleniya

v stranakh yevraziyskogo ekonomicheskogo soyuza: progress, vyzovy i perspektivy [Development of e-governance in the countries of the Eurasian Economic Union: progress, challenges and prospects] // Vestnik mezhdunarodnykh organizatsiy: obrazovaniye, nauka, novaya ekonomika [Bulletin of International Organizations: education, Science, new Economy]. –№ 1. 2017.

12. Vladytskiy A.S. Yevraziyskiy soyuz: novaya model' integratsii [The Eurasian Union: a new model of integration] // Vestnik MGLU. Obshchestvennyye nauki.

13. Tenetko A. A. Regulyativnyy mekhanizm integrativnogo obrazovaniya «Yevraziyskiy ekonomicheskii soyuz»: problemy i perspektivy; [Regulatory mechanism of integrative education "Eurasian Economic Union": problems and prospects] // Ekonomika i biznes. Vzgl'yad molodykh.

14. Yevraziyskiy ekonomicheskii soyuz (YEAES) [Eurasian Economic Union (EAEU)] URL:www.eaeunion.org. (Accessed: 12.04.2021).

**Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстан
стратегиялық зерттеулер институты (ҚСЗИ) Қазақстан
Республикасы Президентінің Жарлығымен
1993 жылғы 16 маусымда құрылған**

ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ негізгі міндеті – Қазақстан Республикасының ішкі және сыртқы саясатының стратегиялық аспектілерін аналитикалық қамтамасыз ету.

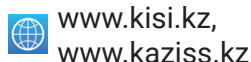
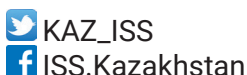
Пенсильвания университетінің «Global Go To Think Tank Index Report» рейтингісі (2018 ж.) бойынша ҚСЗИ әлемнің 8162 талдау орталықтары арасынан 142 орынды иемденіп, рейтингке кірген жалғыз қазақстандық «ақыл-ой орталығы».

Институт өзінің 28 жылдық қызметі барысында халықаралық қатынастар, жаһандық және аймақтық қауіпсіздік мәселелері бойынша 300-ден астам кітап басып шығарды. ҚСЗИ-да үш журнал басылып шығарылады: «Қоғам және Дәуір», «Казахстан Спектр» және «Central Asia's Affairs». Үш тілде жүргізіліп отыратын сайты, Facebook және Twitter әлеуметтік желілерінде өз парақшасы бар.

ҚСЗИ – жыл сайын әлемдік саясат пен экономиканың өзекті мәселелері бойынша бірқатар ғылыми және практикалық іс-шаралар өткізілетін ерекше халықаралық сарапшылар алаңы. Институттың ғылыми форумдарына Орта Азия мен алыс шетелдердің беделді сарапшылары қатысады.

Мекен-жайы және байланыс телефондары:

Қазақстан Республикасы, 010000,
Нұр-Сұлтан, Бейбітшілік көшесі, 4
Тел.: +7 (7172) 75-20-20
Факс: +7 (7172) 75-20-21
E-mail: office@kisi.kz

**Казахстанский институт стратегических исследований (КИСИ)
при Президенте Республики Казахстан создан
Указом Президента Республики Казахстан
16 июня 1993 года**

Основной задачей КИСИ является прогнозно-аналитическое обеспечение стратегических аспектов внутренней и внешней политики Республики Казахстан. КИСИ является единственным казахстанским «мозговым центром», вошедшим в основной рейтинг «Global Go To Think Tank Index Report» Пенсильванского университета (2018 г.), заняв 142 место среди 8162 мозговых центров мира.

За 28 лет деятельности Институтом было издано более 300 книг по международным отношениям, проблемам глобальной и региональной безопасности. В КИСИ издаются три журнала: «Қоғам және Дәуір», «Казахстан Спектр», «Central Asia's Affairs». Институт располагает собственным сайтом на трёх языках: казахском, русском и английском, а также ведёт аккаунты в социальных сетях Facebook и Twitter.

КИСИ является уникальной международной экспертной площадкой, где ежегодно проводится ряд научно-практических мероприятий, посвящённых актуальным проблемам мировой политики и экономики. В научных форумах Института принимают участие авторитетные эксперты из стран Центральной Азии и дальнего зарубежья.

Адрес и контактные телефоны КИСИ:

Республика Казахстан, 010000
г. Нур-Султан, ул. Бейбітшілік, 4
Тел.: +7 (7172) 75-20-20
Факс: +7 (7172) 75-20-21
E-mail: office@kisi.kz

